

STVARANJE

PROBLEMI 8

JEVREM BRKOVIČ: KOMISAR, MORNARJE MORJE UBIJA, NI MAJHNIH BITK; MILO BOŠKOVIČ: RAZVRŠJE; MARKO DONOVIČ: KUHANO SEME; PAVLE DONOVIČ: V PRIČAKOVANJU, PO VSEM; PETAR ĐURANOVIČ: POKRAJINA; MIHAILO GAZIVODA: BRAZGOTINA; ALEKSANDAR IVANOVIČ: RAZBITO OKNO, JESEN, LJUDJE-SENCE, JUTRA; MILO KRALJ: OČE, VEZENJE; VELJKO MARTINOVIČ: ČLOVEK IN KAČA; VLADIMIR MIJUŠKOVIČ: DRAMA V SAMOSTANU; LJUBISLAV MILIČEVIČ: MI, BRATA; SRETEN PEROVIČ: MOLITEV, REKVIEM; SVETOZAR PILETIČ: VEČER; JOVAN RAONIČ: SUTJESKA; MILENKO RATKOVIČ: RAZTRGANA SRAJCA; RADOŠLAV RATKOVIČ: PATROLA; DRAGUTIN VUJANOVIČ: ANTILOPA, MIZARA; ČEDO VUKOVIČ: SREČANJE Z RUSI — MIŁORAD STOJKOVIČ: SODOBNA ČRNOGORSKA KNJIŽEVNOST

MARJAN KROFLIČ: VLOGA FILMA V ŽIVLJENJU MLADINE; ZDRAVKO MLINAR: NEKATERI PROBLEMI DRUŽBENE INTEGRACIJE LOKALNIH SKUPNOSTI; JANEZ PIRNAT: SPOŠTOVANI TOVARIŠ N. N.; JAN SZCZEPAŃSKI: MITOLOGIZACIJA INTELEKTUALCEV; JOŽE ŽIŽEK: KJE JE MEJA, KADAR GRE ZA ČLOVEKA — OCENE IN POROČILA — LIKOVNA PRILOGA IGORJA DOLENCA —

Vsebina

<i>Milorad Stojković: Sodobna črnogorska književnost</i>	675
<i>Jevrem Brković: Komisar, Mornarje morje ubija, Ni majhnih bitk</i>	682
<i>Pavle Donović: Po vsem, V pričakovanju</i>	683
<i>Petar Đuranović: Pokrajina</i>	684
<i>Aleksandar Ivanović: Razbito okno, Jesen, Ljudje sence, Jutra</i>	686
<i>Milo Kralj: Oče, Vezenje</i>	688
<i>Ljubislav Miličević: Mi, Brata</i>	690
<i>Sreten Perović: Molitev, Rekviem</i>	691
<i>Svetozar Piletić: Večer</i>	693
<i>Dragutin Vujanović: Mizara, Antilopa</i>	694
<i>Milo Bošković: Razvršje</i>	696
<i>Marko Donović: Kuhano seme</i>	700
<i>Mihailo Gazivoda: Brazgotina</i>	703
<i>Veljko Martinović: Človek in kača</i>	707
<i>Vladimir Mijušković: Drama v samostanu</i>	712
<i>Jovan Raonić: Sutjeska</i>	719
<i>Milenko Ratković: Raztrgana srajca</i>	723
<i>Čedo Vuković: Srečanje z Rusi</i>	725
<i>Radoslav Rotković: Patrola</i>	729
<i>Jože Žižek: Kje je meja, kadar gre za človeka</i>	734
<i>Zdravko Mlinar: Nekateri problemi družbene integracije lokalnih skupnosti</i>	742
<i>Marjan Kroflič: Vloga filma v življenju mladine</i>	752
<i>Jan Szczepeński: Mitologizacija intelektualcev</i>	759
<i>Janez Pirnat: Spoštovani tovariši N. N.</i>	765
OCENE IN POROČILA	772
LIKOVNA PRILOGA: Igorja Dolenca	

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Tehnični urednik: Ivan Planinšec. — Lektor in korektor: Janez Juvan.

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon 29-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Cena posameznega izvida za naročnike 50 din, v kioskih in knjigarnah 100 din. Naročila pošiljajte na CK ZMS Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 32-633, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme.

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat

СТВАРАЊЕ

ИЗДАЈЕ УДРУЖЕЊЕ КЊИЖЕВНИКА ЦРНЕ ГОРЕ

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

АЛЕКСАНДАР ИВАНОВИЋ, МАРКО ЂОНОВИЋ
И ЧЕДО ВУКОВИЋ

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК ЧЕДО ВУКОВИЋ

STVARANJE

Vso prozo in uvodni članek Sodobna črnogorska književnost je prevedla Hermina Jug, pesmi Jevrema Brkovića, Dragutina Vujanovića, Pavla Đonovića, Sretena Perovića in Svetozara Piletića je prevedel Niko Grafenauer, pesmi Mila Kralja, Ljubislava Mličevića, Aleksandra Ivanovića in Petra Duranovića pa je prevedel Marijan Kunej.

Sodobna črnogorska književnost

Milorad Stojović

Ta tekst ne namerava biti študija o povojni črnogorski književnosti; bralcu hoče le pregledno predstaviti sodobne črnogorske pisatelje in ga na kratko seznaniti z osnovnimi značilnostmi v razvoju in smereh naše novejšje literature. Govorili bomo o pisateljih, ki žive in ustvarjajo v Črni gori, o književnosti, ki trenutno tukaj nastaja. Ta opomba je potrebna zato, ker velik del črnogorskih pisateljev danes živi izven svoje ožje domovine. Največ jih je v Beogradu, Zagrebu in Sarajevu. Teh pisateljev je mnogo, pomembni so in je težko, čeprav samo v pregledu, govoriti o literarnem življenju povojne Črne gore, ne da bi govorili tudi o njih. In to tembolj, ker je mnogim od njih Črna gora tudi literarna zibelka, ker so tu začenjali, se oblikovali, nekateri pa tudi uveljavili kot pisatelji. Da niti ne govorimo o tematiki teh književnikov, ki je večji del direktno ali indirektno vezana na Črno goro. Ti pisatelji so tukaj še danes navzoči, njihova prisotnost (tudi v odsotnosti) oblikuje tukajšnjo književno atmosfero. Brez njih si torej literature, o kateri govorimo, ne moremo zamisliti. Na primer brez Mihaila Lalića, avtorja »Lelejske gore« in »Hajke«, pisca prvega večjega dela o naši revoluciji (»Svadba«), brez obširnega pripovednega dela Dušana Đurovića (»Pre oluje«, »Pod vedrim nebom«, »Vinova loza«), brez zgodovinskega romana Dušana Baranina (»Hajdučica u haremu«, »Zamke«), materinsko nežne privrženosti revoluciji kot pesniški temi Dušana Kostića (»Tiha žetva«) ter socialnohumanistične pesmi Janka Donovića (»Crnci i Crnogorci«), znane poeme Mirka Banjevića »Sutjeska«, pristne patriotske pesmi Radonje Vešovića (»Gajtan vode u dolini«), brez Sijarićevih »Bihorcev«, brez Ratka Đurovića, Saita Orahovca, Mirka Vujačića itd. A tu je še cela vrsta talentiranih proznih piscev mlajše generacije: Miodrag Bulatović, Branimir Šćepanović, Mihailo Ražnatović, Božo Bulatović, Sreten Asanović Branko Prnjat in drugi. Omenjam samo tiste, ki so se uveljavili tudi izven okvira nacionalne literature. Miodrag Bulatović na primer, pisatelj romana »Crveni petao leti prema nebu«, je eden naših v Ameriki in Evropi najbolj znanih in najbolj prevajanih mladih pisateljev. Proza Branimira Šćepanovića »Pre istine« pomeni zanimivo osvežitev sodobne kratke zgodbe pri nas. V tem smislu so značilna psihološka iskanja in odkrivanja Sretena Asanovića (»Ne gledaj u sunce«), Branka Prnjata (»Zidovi«) in Boža Bulatovića (»Karaula«). V Beogradu živi danes tudi nekaj vidnih mlajših pesnikov iz Črne gore: Blažo Šćepanović, Žarko Đurović, Ivan Čeković, Nenad Tomić, Matija Bečković in drugi. Vsi so izdali že po nekaj zbirk pesmi. Najmlajši med njimi, Matija Bečković, v zadnjem času vse bolj zbuja pozornost. Njegova poema »Vera Pavladoljska«, ki jo je razkošno opremil (tako verjetno ni bila tiskana nobena naša knjiga od »Oktoiha« do danes) in izdal Radomir Stević — Ras, je naznanila invencioz-

nega lirika, o katerem se bo šele pričelo govoriti. Izven Črne gore živi tudi nekaj naših znanih literarnih zgodovinarjev, prevajalcev, esejistov in kritikov. Najstarejša med njimi, Trifun Đukić in Vido Latković, sta znana poznavalca klasične črnogorske književnosti. Prvi je avtor monografske študije »Pregled književnog rada Crne Gore od vladike Vasilija do 1918. godine« ter odličen prevajalec Prešerna. Potem kritik in pesnik Duza Radović (»Ličnosti i dela«), ki je prevajal Aškerca. Delo dr. Milosava Babovića »Dostojevski kod Srba« pomeni pomemben prispevek k poznavanju tega velikega ruskega pisatelja pri nas. Božo Milačić (»Suze i zvijezde«) in Pavle Zorić (»Kritički eseji«) prav tako zavzemata vidno mesto v naši današnji esejistiki. S tem seveda ni izčrpan pregled pisateljev Črnogorcev, ki žive po drugih naših republikah. Omenil sem samo tiste, katerih zveza z narodnim ozemljem in narodno književnostjo je še vedno živa, ne glede na to, da pripadajo drugim književnim skupnostim. O tistih pa, ki jih s tem izborom predstavljamo, in, naj mi bo dovoljeno reči, nudimo bralcu za čtivo, bomo seveda več govorili. Ti namreč predstavljajo tekoče literarno življenje v Črni gori. Nekateri od njih izven meja svoje ožje domovine še niso, ali pa še niso dovolj znani. Temu so, kot se mi zdi, bolj vzrok nekateri momenti z relacij medrepubliškega gostoljubja (oziroma negostoljubja) kakor pa oni sami ali njihovo ustvarjanje. Vendar tudi akcija, v kateri sodelujemo, in ta, kot upam, ne bo poslednja, vliva upanje, da bo vedno manj krivic, ki jih tako nevede prizadevamo našim pisateljem, hkrati pa tudi nam samim kot bralcem oziroma naši skupni jugoslovanski književnosti in kulturi.

* * *

Kaj je značilno za literarno življenje povojne, pravzaprav današnje Črne gore? Zdi se mi, da ni ničesar, kar bi bilo potrebno posebej poudariti glede na druge nacionalne literature. Črnogorska književnost je bolj ali manj dinamično in bolj ali manj uspešno prešla vse poti, ki so jih prešle ostale naše književnosti. To pa seveda v skladu s splošnim, kulturnim in ekonomskim napredkom naše republike. Do 1950. leta (čeprav leta in datumi nikoli niso točna meja) se je črnogorska literatura razvijala v znaku romantičnega opevanja (posebno poezija) ali pa strogo realističnega oblikovanja novih motivov, večinoma zajetih iz revolucije ali iz neposredne povojne stvarnosti v Črni gori. Ta literatura se je po svoji umetniški podobi naslanjala na našo prozo in poezijo med obema vojnama, kolikor v tem smislu ni bila njeno neposredno nadaljevanje, osveženo samo z novo vsebino. Bila je polna tradicionalizma, epske naracije in dolgoveznosti, kar je bila posledica naše mentalitete. Obenem pa je tej mentaliteti popuščala v želji, da si pridobi čim širši krog bralcev. Še nikoli ni bila naša literatura glede na prave estetske kriterije tako močno regionalno obarvana kot takrat. Dnevni listi in revije tega obdobja so se odlikovali po tematski resnosti in aktualnosti, a lepote stila v tisti dobi narodnega entuziazma, odstranjevanja vojnega opustošenja in ekonomske graditve dežele nihče ni dosti upošteval. Samo z vrhovi je tedanja književnost dosegala pomen in renome jugoslovanskega. Vendar moramo tej literaturi priznati posebno kvaliteto: iz vsake vrstice pred nami veje optimizem. Nekakšna vdana služba času in življenju, ki danes, po tolikih letih deluje precej naivno, kar se estetskih razponov tiče, hkrati pa zelo inspirativno po svojem namenu in dobri volji. Z izrazom KVALITETA morda nisem čisto točno povedal tega, kar sem mislil. Želel pa sem, da teh nekaj let naše književnosti »opravičim« predvsem pred bodočim bralcem in da povem, da v atmosferi, v kateri je nastajala, ni mogla biti drugačna, ker takrat ni mogla misliti na VSE...

Od 1950. leta (leta, kakor sem omenil, jemljem v tem primeru samo pogojno kot meje) doživi črnogorska književnost, kakor tudi druge naše književnosti, zelo pomemben in zelo nagel preobrat — proti estetiki. Pravzaprav, da bom točen, proti novim tokovom in stremljenjem jugoslovanske literature — v smeri subtilnejšega umetniškega obravnavanja zamotanih psiholoških problemov človeka. Tega preobrata — če ga tako imenujemo — naša literatura razumljivo ni doživela brez bolečin, preizkušenj in nespোরazumov. Nasprotno: bilo je dosti nasprotovanja in nepriznavanja tega, kar je »veljalo« za novo v načinu »pjevanja i mišljenja«, tistega, kar so »servirali« iz vele mesta. Bili pa so tudi književniki, ki so opazili smisel in pomen, naj tako rečem, nove orientacije v naši literaturi in ki so se hitro osvobajali onega, kar je že grozilo, da postane shema, formula, po kateri sta jasnost in verizem bila skoraj edini merili literarne vrednosti dela...

Takrat se je oglasila nova generacija talentiranih pisateljev in pesnikov, ki je v svojih literarnih stremljenjih drzno posegla po novih oblikah življenja in besede, po novih formulah umetniških doživljajev in vizij. Ta generacija v glavnem ustvarja to, kar imenujemo sodobna črnogorska književnost. In kar je najzanimiveje, vsi njeni pripadniki so dozorevali hkrati, in kot se mi zdi, naglo prešli začetniško fazo ter v kratkem prodrli v središče naše novejšje literature. In še ena opomba: pripadniki te generacije so se, če lahko tako rečemo, formirali skorajda kot samouki. Ta generacija ni imela kritike, ki bi ji pomagala v ustvarjalnem smislu. Nazadnje, ni imela niti ustrezne kulturne klime, ki bi stimulirala njeno hitrejše rast in napredek. Sama si je utirala pot; pri tem so ji pomagali kriteriji in stališča redakcij dveh obstoječih črnogorskih časopisov (»Stvaranje« in »Susreti«). Čeprav je ta generacija sprejela novo v literaturi, je sprejela to kritično in trezno. Mnogoštevilni IZMI, ki so kot »komercialno blago« v trenutku prispeli iz tujine, niso niti iz enega našega pesnika ali pisatelja napravili »trgovca z modo«. Pri nas ni bilo tako imenovanega »modernističnega šunda« niti večjih zlorab in nejasnosti te vrste. Bilo je vsekakor verzov in pesmi, ki so v prizadevanju, da bi bili čimbolj originalni in samosvoji, pomenili določeno tveganje, vendar tega ne moremo obsojati. A vzori? Vzor je bila na neki način tudi naša nacionalna literatura — njen najboljši del — vse od Njegoša in narodne pesmi. A bolj kot ta so na to generacijo vplivali vrhunski jugoslovanski pesniki, predvsem beograjski, potem šele tuji, pač glede na literarno izobrazbo posameznikov. Tudi s prozo se je dogajalo podobno. Vodilni jugoslovanski pisatelji so pustili sled v naši prozni besedi...

Generacija, o kateri govorimo, ta današnja, tukajšnja, je doživela svojo afirmacijo po vojni, pravzaprav po letu 1950. Do takrat bržkone ni imela natisnjene niti ene knjige. Izjema so prozaisti Čedo Vuković, Vladimir Mijušković, Mihailo Gazivoda, Vera Obrenović-Delibašić in pesnik Aleksandar Ivanović. Ti so se v naši književnosti pojavili že pred vojno, vendar so svoj ustvarjalni trud šele po vojni uveljavili s knjigami, izdajami in priznanji. Razumljivo, v skladu z razvojno in življenjsko potjo, oziroma specifičnostjo talenta.

* * *

Čedo Vuković je najplodovitejši in najpomembnejši prozni pisec v Črni gori. Romanopisec, novelist, dramatik, otroški pisatelj. Njegovo literarno delo vsebuje nekaj izrednih kvalitiet: dramatičnost motivov in razvoja dogodkov, poetična simbolika likov, ki jih oblikuje z zelo impresivnim stilom in jezikom. Večinoma oblikuje vojne dogodke. Največji uspeh v svojem proznem delu je

Vuković dosegel z romanoma »Visine« in »Mrtvo Duboko«. Zasnovan na vznemirljivem motivu (žena — mati skriva in neguje v podzemnem skrivališču ranjenega partizana, ne vedoč, da ji je ubil edinega sina — četnika), je roman »Mrtvo Duboko« močan izraz dramatičnosti vojnih dogodkov v severnem delu Črne gore, ki je tudi drugače največkrat predmet Vukovičevega literarnega zanimanja. Njegovi liki so živi in prepričljivi (Ranjeni, Savna, Daosav, Čaprić...) ter močni v svoji kompleksni in polni psihološki dograjenosti.

Proza Vladimirja Mijuškovića in Mihaila Gazivode se odlikuje po epski narativnosti, nekoliko moderniziranem ljudskem jeziku in po klasičnem realističnem načinu. V tem sta si ta dva pisatelja, ki sta po metodi blizu generaciji naših proznih pisateljev med obema vojnama, podobna. Razlike so seveda evidentne. Mijušković gre »po stopinjah časa«. Predvsem ga zanima zgodovina Črne gore, medtem ko Gazivodo bolj privlači naš čas. Proza prvega ima bolj zgodovinski značaj in je njena glavna zanimivost v sižeu oziroma v eksotiki nekega okolja s specifičnim življenjem, nazori in običaji. Drugega pa so bolj inspirirali osebni spomini in doživljaji oziroma pestro in hkrati pasivno življenje okolice Skadrskega jezera. Prvi oblikuje svoj svet enostavno, skoraj reportersko — omejuje se na doživljaje — drugi ga spet senči z lirskimi opisi in sentimentalnimi meditacijami. Po načinu pripovedovanja je tej dvojici najbližja Vera Obrenović-Delibašić, ki se je, razen v romanih (»Od kolijevke do Sutjeske«, »Kroz ničiju zemljo«), poskušala tudi v poeziji.

Mlajšo generacijo proznih pisateljev v Črni gori predstavljajo: Marko Donović, Veljko Martinović, Radoslav Rotković in Jovan Raonić. Zanimivo je omeniti, da ti pisatelji, čeprav pripadajo isti generaciji in so dozorevali pod enakimi pogoji, med seboj nimajo ničesar skupnega. Sledovi vplivov so vidni skoraj pri vseh, pa vendar učinkujejo izvirno. Različni kot talenti ustvarjajo dela različnih kvalitet.

Donović je najbolj svojevrsten, morda tudi najbolj izviren. Pisatelj, ki globoko prodre v življenje in človeške strasti. Dober poznavalec ljudskega življenja in jezika. Pripovednik, ki kaže poseben smisel za humor in satiro in je sposoben najti avtentične detajle ter situacije. Obrat in metafora, ki sugerira elementarnost življenja, sta njegovi stilistični posebnosti. Vse te lastnosti je Marko Donović potrdil v svoji najnovejši prozi »Nekrst«.

Nekaj povsem drugega je Martinović. Njegova proza je po svojem bistvu v nekem smislu na prehodu iz klasične realistične povesti v sodobno, moderno. Stilno umirjen posveča v svojih delih posebno skrb podtekstu. Enostaven, skop v besedah, jasno oblikuje psihologije svojih junakov, ki so v življenju pogosto nemočni in tragični.

Rotković je plodovit in raznovrsten pisatelj. Z uspehom se poskuša tudi v kritiki in eseju, piše povesti, drame in romane. Duhovit in pronicljiv, največ obeta v kritiki. Njegova proza je poetsko intelektualna, iznajdljiva v fabuliranju, esejistična v prenašanju življenja v literaturo. Poleg kritike je njegovo najpomembnejše delo poetsko-filozofski roman »Košulja od svile«.

Raonićeva proza, največ pisana v obliki dialogov, govori v kratkih zgodbah o malih ljudeh; izjema je njegova daljša proza »Opsesija«, kjer je skušal podati psihologijo modernega človeka, sprtega z življenjem in samim seboj. V osnovi Raonićevega dela leži nekakšen zdrav in prepričljiv občutek ljubezni do življenja in ljudi. Poetičnost je prav tako ena bistvenih značilnosti njegove proze, kar posebno velja za njegovo prvo knjigo (»Male priče«). Njegov stavek je dinamičen, kratek, poln epitetov.

Med mladimi črnogorskimi prozaisti torej ni avantgardistov v smislu reformatorjev in »iznajditeljev«, prav tako pa tudi ni takih, ki bi zaostajali za časom in ne bi mogli iti v korak z njim. To so v glavnem dela enakih kvalitiet, z vsemi lastnostmi jugoslovanskega pripovedništva, bolj ali manj pod ali nad njegovim povprečjem. Tak zaključek sledi iz analize in pregleda naše proze, ki ima zaradi svojih pomembnih odlik in prednosti pravico do veljave.

* * *

Čeprav relativno mlada, se je generacija sodobnih črnogorskih pesnikov: Milo Kralj, Sreten Perović, Petar Duranović, Dragutin Vujanović, Jevrem Brković, Ljubisav Milićević, Svetozar Piletić, Pavle Donović, Milo Bošković in drugi — postavila na lastne noge ter zavzela svoje mesto v naši najnovejši književnosti. Uveljavila se je s plodno ter pomembno pesniško produkcijo, ki je pa na žalost ni vedno spremljalo ustrezno kritično razmišljanje v naših listih in revijah. Njeno dozorevanje je potekalo relativno mirno, spremljano, kot je to običajno, s številnimi odlikami in skoraj s prav tolikimi napakami ter neuspeli. V celoti gledano razen redkih izjem še zmeraj (prav tako kot proza) boleha na naraciji, še vedno je mestoma obložena z nefunkcionalno in neadekvatno folklorno leksiko. Manjka ji torej lapidarnosti modernega stiha, ekonomičnosti v besedah ter pojmi in do neke mere tudi aktualnosti. Po drugi strani pa je ta generacija, ki v jugoslovanskem merilu še vedno ni tako priznana, kot bi to zaslužila, (vsaj v primeri z ostalimi »brati po peresu«), dala nekaj raznovrstnih in izrazitih talentov. Takšen panoramski izbor in pregled vsekakor ne moreta biti popolna potrditev tega zaključka; ta izbor je bolj napoved in površna seznanitev kot pa dokaz in priložnost za globlje spoznavanje. Po teh splošnih pripombah bom v najkrajših črtah posamič prikazal najzanimivejše strani najnovejšega črnogorskega pesništva. Seveda, z vsemi pridržki, ki so v takih primerih običajni. Pri označitvi in srečanju te vrste je nepopolnost naravnost neizbežna.

Posebno mesto v sodobni črnogorski poeziji zavzema Aleksandar Ivanović. Naša književnost nima boljšega verzifikatorja in pesnika s čistejšim poetskim izrazom od njega. To je izpovedna poezija izbranih besed in metafor, melodična, pristna in zelo sugestivna. Ivanović piše malo in to je menda njegova največja napaka. Objavljati je začel že pred vojno, svojo prvo knjigo (»Stihovi«) je izdal šele leta 1951. Deset let kasneje je objavil drugo zbirko pesmi (»Čapur u kršu«), ki združuje in sintetizira pesniško delo tega našega modernega Milana Rakića. Njegova poezija je oplemenitena in aktualizirano nadaljevanje poezije naših vodilnih pesnikov med obema vojnoma.

Milo Kralj sega v svoji poeziji po motivih iz rodnega kraja. Pesnikov svet je njegovo poreklo, grobovi, »črne vode« in kamnito podnebje kot personifikacija smrti in življenja. Ko govorimo o Kraljevi liriki, je treba posebej poudariti kritični odnos tega pesnika do preteklosti, odsotnost vsega tradicionalnega v poetskem transportiranju tem, ki so same po sebi zelo blizu romantiki in glorifikaciji. Drzno in originalno dejanje sta Kraljevi poemi: o Njegošu (»Zvijezde velikog plača«) in Marku Miljanovu (»Smrt umire prva«). Po svoji poetski in miselni strukturi nam ti dve poemi predstavljata res nadarjenega pesnika, ne glede na to, da njegov izraz ni brez formalnih pomanjkljivosti.

Specifična in zanimiva je poezija Sretena Perovića. Zanj je značilen širok razpon misli, čustev in leksike. To je raztelesena in kompleksna pesniška beseda, ki na neki način združuje preteklo in sedanje, intimno in splošnočloveško,

bolečino in upanje. V osnovi intelektualno-meditativna, deluje Perovićeva poezija s čistostjo simbolov in nekakšno oplemeniteno patetiko, ki hkrati je in ni patetika. Lapidarno izbrušen in nekonvencionalen je njegov verz včasih hermetičen in trd in kot tak ne naleti vedno na odmev v miselnem in čustvenem svetu bralca. Od petih knjig, kolikor jih je do sedaj objavil, je Perović dosegel največji uspeh z zbirkami »Žedni sat« in »Seanse«. Ti dve zbirki resnično pomenita nevsakdanjo poezijo, za katero ni nujno, da jo bralec vedno sprejme, treba pa jo je upoštevati.

Vodilni motiv poezije Petra Đuranovića je Nahija, gola in nerodovitna Nahija pesnikovega otroštva, kjer je »Žalostna radost vsakdanja — biti živ«, kjer se »dnevi po skrbeh vlačijo, kjer...« Vse tako po vrsti, dokler ne spregovori upor in Kamen ne stopi v večnost — da »karavane obloženih z bolečino« ne bi več odhajale v negotovost. To je atmosfera in ton tega pesnika elementarne moči in sočnega izraza, pa vendar premalo čiste verzifikacije, včasih brez potrebe razvlečene v škodo miselnih hotenj. Po dveh zbirkah pesmi (»Raskršća« in »Može da bude«), v katerih govori večinoma o preteklosti, se Đuranović vse bolj in vedno bolj pogumno obrača k sodobnemu človeku in svetu.

Dragutin Vujanović spada med najplodovitejše pesnike svoje generacije. Je lirski talent, subtilen in intelektualen, piše zlahka in tekoče. Zanj je značilna nekakšna postopnost v dozorevanju, širjenju oblik, tem in zanimanja. Giblje se od intimnih doživljajev in vizij prek uspeh ljubezenskih sonetov do različnih življenjskih problemov in hamletovskih dilem našega časa. Vse v tonu humanističnega odnosa do sveta in življenja, v stilu nekakšne univerzalne pesniške besede, mestoma nekoliko razvlečene in dramatizirane. Od štirih zbirk pesmi, kolikor jih je do sedaj objavil, sta najboljši zadnji dve: »Ko doziva več« in »Svjetlost je opaka«.

Od prvih pesmi pa vse do zadnjih je Jevrem Brković ostal v osnovi isti. Z večno težnjo, da izpove neko željo, sporočilo, zaključek ali misel — duhovito, nenavadno, z besedami in metaforami, ki zmorejo pesnikov svet pričarati z vso močjo in se ne izneverijo pesnikovemu občutju. Nič za to, če vse to ni ustvarjeno v briljantni čistosti metriki in stilistike. Te dni se je Brković predstavil publiki s svojo najnovejšo zbirko »Osobine noći«, ki združuje vse, kar je pri tem pesniku — ki samega sebe obnavlja in dograjuje v polnem pomenu besede — najboljšega.

V poeziji Svetozara Piletića in Ljubisava Miličevića je precej stičnih točk, zlasti kar zadeva inspirativni del in miselno vsebino. Mehka in topla, grajena s čustvenim in preciznim poetskim izrazom, je ta poezija inspirirana največ s osebnimi motivi. Celo takrat, ko poskuša iti preko tega, ko se skuša posplošiti in preseči izpovedno, je vendarle prepojena z intimnimi toni, z neko intimno otožnostjo, čeprav ne z bolečino in uporom.

Najmlajša člana črnogorskega društva književnikov Pavle Donović in Milo Bošković vse bolj in pomembno nastopata v naši najnovejši literaturi in od njiju lahko veliko pričakujemo.

* * *

Pri nas se šele v zadnjih desetih letih resneje in bolj sistematično ukvarjamo z otroško literaturo. Na tem področju nimamo skoraj nobenih tradicij. Prve otroške knjige v Črni gori so izšle nekaj pred 1950. letom, od takrat pa je bilo v tej zvrsti literarnega ustvarjanja pri nas doseženih nekaj zelo pomembnih uspehov. Mislim predvsem Čeda Vukovića in njegovo »Svemočno oko«, ki je,

mimogrede rečeno, te dni doživelo že peto izdajo, ter »Tim ‚Lavlje srce‘«, izvirno in duhovito zgodbo » o čudnih lastnostih in sposobnostih živali, ki v marsičem prekašajo človeka, ki pa mu vendarle ostajajo podrejene zaradi njegovih umskih sposobnosti«, povest, ki jo imam osebno za eno najboljših jugoslovan-skih knjig za otroke.

Poleg Vukovića je dosegel pomembne uspehe v tej zvrsti tudi Mihailo Gazi-voda, čigar motivi, najpogosteje zajeti iz neposredne stvarnosti, enostavno obdelani, imajo vedno nepričakovano duhovito in pedagoško nevsiljivo poanto. V Črni gori se, razen Milenka Ratkovića in mlajšega, še neafirmiranega pes-nika Dušana Đurišića, (ki je zadnji čas precej dejaven in mu dosti objavljajo), nihče ne ukvarja izključno z literaturo za otroke. Ratković je do sedaj objavil tri knjige proze: »Dioba Šunjine družine«, »Grad dječaka« in »Avanture dje-čaka«. Ta pisatelj, ki zelo spretno pripoveduje in vedno najde zanimive teme, dobro pozna psihologijo otroka, še vedno pa ga ovira neka trdota in poenostav-ljanje v prikazovanju likov in dogodkov. Njegov »Grad dječaka« sta zelo ugodno ocenili kritika in publika.

* * *

Z dramo so se do pred kratkim pri nas le malo ukvarjali. Tudi tu nismo imeli učiteljev in predhodnikov, če med druge ne štejemo izrazito začetniških posku-sov (npr. Nikola Lopičić). Toda danes je položaj tudi tu precej drugačen. Ta literarna zvrst vse bolj privlači črnogorske pisatelje. Stvaritve Sretena Pero-vića, (ki se zelo aktivno ukvarja tudi z gledališko kritiko), Radoslava Rotko-vića, Čeda Vukovića, Vladimirja Mijuškovića, Jevrema Brkovića (omenjam samo najvažnejše), so prvi, vendar resni koraki k afirmaciji naše narodne drame oziroma komedije. Pri tej priložnosti je treba omeniti, da naše dramske pisatelje zelo požrtvovalno vzpodbuja in podpira Narodno pozorište v Tito-gradu, na čigar deskah so se večinoma uveljavili, čeprav so bila dela nekaterih od njih igrana tudi zunaj Črne gore.

* * *

Prav tako je tudi kritika v Črni gori precej mlada. Morda ravno zaradi tega, ker je tudi literatura, o kateri govorimo, relativno mlada. Kritika pa pri nas še vedno niti po obsegu niti po pomenu ni našla pravega mesta. Tudi tu smo začeli precej pozno. Vendar je bil začetek zelo uspešen in opazen in to ne samo v Črni gori. Takoj sta se uveljavila dva duhovita polemika: Rotković in Božo Bulatović. Prvi bolj in tudi bolj vsestransko kot drugi. Toda izrazite kritične sposobnosti Radoslava Rotkovića se v zadnjem času vse bolj podrejajo njego-vemu zanimanju za prozo oziroma roman. S kritiko se že dlje časa uspešno ukvarja tudi Sreten Perović. Domiseln, izobražen in prodoren je eden naših mlajših kritikov, od katerih največ pričakujemo. S kritiko se ukvarja tudi pisec tega članka, ki, ko končuje ta bežni pregled novejše črnogorske književnosti, še enkrat želi poudariti, da so morebitne nepreciznosti in pomanjkljivosti — tako z ozirom na bralca kakor tudi na domačo književnost, za katero lahko rečemo, da še nikoli v svoji zgodovini ni bila bolj živahna in bolj vsestranska kot danes — posledica specifičnosti in neodložljivosti naloge, ki bi za njeno bolj uspešno rešitev bilo potrebno znatno več časa in prostora.

Komisar

Jevrem Brković

Ostra rdeča beseda lahko tudi
v pesem zaide

Človek, ki revolucijo oblači v rdeče,
govori o Komunistu, kot da ga vidi z lastnimi očmi.
Rekli smo mu duša revolucije, duša, ki iz duše krvavi.
Kaznuje tudi nestorjene grehe, samo da bi bili čistejši.
Samega sebe obsodi na smrt, če se narobe zagleda v ljudi.

Iz kožnate torbe izvija nova pojasnila o svetu.
Pred borci mora za vse ustvariti pravo ime —
diktatura proletariata ga je pooblastila, da govori namesto nje.

Z Leninom osebno razpravlja o sleherni stvari.
O vseh slučajnih grehah ga obvesti.
Čitljivo jih zapisuje, da ne pozabi.
Pred Komunistom osebno odgovarja, če revolucijo
kdo med tovariši z napakami zavira.
Ko leže, spi s Partijsko celico med očmi.
Nikoli ne pripoveduje, kaj se mu sanja.
Ponoči zmerom nekemu raportira:
Tovariš Komunistem, zavest se krepil!
Še bolje je, kar se tiče številčnega stanja!
In zato zmerom, kadar komisar obleži,
govore: Revolucija je ob kapljo najbolj rdeče krvi.

Mornarje morje ubija

Jevrem Brković

Stojim ob robu nekega morja kakor na kraju sveta.
Ladijski kapitani so strahopetci, ne smejo postati admirali.
Zmerom po isti poti se vračajo k varni obali,
nihče si ne drzne spremeniti smeri in razjeziti morja.

Pisma z odprtega morja so žalostna kot iz temnice.
Mornarji pogosto zgrešijo obale in pozabijo morju ime.
Mornarje morje ubija in kadar jim na trdnih tleh zasloni smrt srce,
sanjajo, kako jim voda zadnjič s težko kretnjo zagrinja lice.

Ni majhnih bitk

Jevrem Brković

Na petintrideseti strani knjige, ki sem jo najraje bral,
je bilo govora o neki slavni bitki in o nas.
Učitelj, ki me je zmerom proti koncu zadnje ure
pošiljal klečat pod kraljevo sliko,
je le o znanih bitkah pripovedoval.
Moj oče je obležal v nekem majhnem boju,

ki ni nikjer zapisan, ki se ne omenja.
Moj oče je imel puško z jermenom iz ovčje kože.
Oče, ko si že tako ljubil zemljo, ko si se zanjo bojeval,
nosil dolgo puško z nabrušenim nožem,
čemu si nisi raje v veliki bitki smrti izbral
in moj učitelj bi pripovedoval tudi o tebi —
laže bi klečal pod kraljevo sliko.
Ihtel sem vsako uro zgodovine,
zato ker tudi mojih mrtvih ni
v slovitih bitkah, ki draste spomine.
Dejal sem: ko napoči čas, da bodo spet vojaki krvaveli,
bom padel, a samo v veliki, v največji bitki.
In prišli so dnevi zgodovine, ki jih še nismo vzeli.
O, dragi oče, učitelj je o bitkah vedel zelo malo.
Sem na gori, ki nima slavnega imena v zgodovini.
Kot za kos Komunizma se bijem za sleherno skalo.
Zdaj vidim, da je tudi tista bitka, ki se je zate usodno končala,
velika kakor ta, ki jo bo zgodovina pripoznala.

Po vsem

Pavle Donović

Odplul bom z majhno ladjo skoz megle,
naj poje spev zbor cicibanov.
Nekega dne
bodo odkrili drobne biserne kosti
in zadušnice bodo jokale in pele
ime služabnika,
a morske peščine
bo kakor senca tega dima, ki navzgor hlepi,
sekajoč valove,
pokrila siva ponjava pepela.

Nazadnje
me bodo ostri žarki obstopili,
poslednja utvara se bo izpela,
a oblake,
ki pačijo peklensko igro,
bodo pognali v ulice in jih pobili,
pa bo tod valovila
reka junaškega rodu,
kost bodo kovali veliki bogovi
in iz meča brez ročaja
se bo v sli po rešitvi,
sikajoč z jezikom,
pisana kača izvila.
Iz te nore igre,
ki je ne zmoti noben glas,
bo vzcvetelo sončno življenje,
vzniknil sončen čas.

V pričakovanju

Pavle Donović

Pričakujem te, moje malo nebo,
belina mojega vida.
Čakam te kakor svoj blagoslov,
ne vem, če boš prišla,
čas je potekel,
morda se je naselila pozaba
v tvojih megličah.
Čakam te, moje malo nebo,
čakam te, blaznost mojega sna,
čakam te, sen moj in resničnost moja,
moja najlepša pesem,
čakam te, igra moja.

Če prideš, bova razsvetlila ta mrak,
če prideš, se bodo v najinem smehu
sesuli ti stekleni zidovi,
če prideš, bo poletela na nebo
cela moja hiša.

Pokrajina

Petar Đuranović

I

Sama si kaj pove na uho.
Sebi se smeje v brk.
Z mržnjo si grize stegna.
Na jesen
volkulja je sita — s pomladjo košuta,
gravidna in udomačena.
Ječanje skriva v samoto,
ko jo liže rumeni jezik zore —
kot novorojenčka.
Njena rebra so vitka, prešibana,
in glas je prezebel in moker
od upora.
Ona je upor na senožetih.
Ona je hihitanje v redeh —
kadar se kradejo ljubkovanja, zbotrena z mesečino,
skozi tesna dvorišča.
Prepira se in razpravlja s seboj
o zdravju in suši
in slabi letini, žetvi.
Vsa
se potopi v goltanec reke in zdivja.
Ko v zori zavro žile, ogrne zeleno ruto —
in vegaste uličice trga bi najraje popokale
kot telovniki,
ki skrivajo po osemnajst nezvestob.

II

Živega

te sprejme in povabi na vse pojedine,
odpelje na vsa praznovanja.

Ples je droban.

Izdaj jo —

pljune za tabo in pozabi.

Ko odjuži, obrne hrbet,

fantovsko

se objame z vetrovi.

Z motiko se prekoplje — žeja izhlapi —

rastje zdrobi s pestmi — glad zvoni.

Tedaj je ne draži,

osišče zastrupljeno,

III

Padla

je v redeh — kot v vojni.

Sanja o prepiru in čaka nanj.

Nad vsakim hribčkom straži mesečina

in gomile molka si kličejo

in vžigajo

ognjevitost obstajanja.

Skrili so se gaji, ki se vojskujejo s kamenjem.

S kamenjem.

S kamenjem.

S kamenjem.

Ona

pa se s sivim kamenjem

brati

in se od kamenja

trga.

Bije

njeno srce, veliko kot devet plamenov,

bije...

ko se tihote mehko presipajo skozi nežnost.

Rjuha neba —

mrka od vpitja na pomoč in bolestnih krikov —

se raztrga na cunje

in vsaka od njih je po ena tolažba več.

IV

Izvleče meč tankovrhi — dve rezili ima —

in tarnanja

prežene iz njega.

Če jo kdo snubi, nezajezljiva

vse tokove obrne

in izvori vrisnejo.

Koren otroštva je ostal globoko v njej.

Tristo januarjev

je zaplesalo nad njim.

Kdaj pa kdaj se zbudi
s krčem na ustnicah,
ki bi moral biti smeh.
Topoli je raztrgala obleko.
— Kaj bi njej zelenilo! —
Svakuje s kamenjem,
druži se z njim in poljublja.
In da zapel bi kamenju pesem,
zvonovi bi vsi utihnili, igre bi vse prenehale...
Sama si kaj pove na uho —
da ne slišijo drugi.

Razbito okno

Aleksandar Ivanović

Okno razbito, šipa na dvoje,
kdo te razbil je, kaj ti bilo je?
Mar te je roka s kamnom zdrobila —
ali takrat je, ko daljo si pilo,
lopnilo v vetru okensko krilo?

Kdo ti ukradel je dneva odsev,
hišo med vejami skrito, nebo —
le kdo ti je ptico v letu ubil
in jablani veje odlomil — kdo?

In da nekdo, izbranec usode,
tvoje bi koščke zdrobljene spojil —
mar bi spet včerajšnjo sliko odkril
v steklu, razsutem po trotoarju?

Okno razbito, v tankem okviru,
ti mi zrcališ v večernem nemiru
pusto poljano in košček poti.
Mar ne ponujaš mi moje podobe,
ko te še enkrat pogled ulovi?

Jesen

Aleksandar Ivanović

Spet je s svojim sivim spremstvom prišla jesen:
z muko človeško. Dež, vlaga in dan meglen.
V motnih vodah in oknicah mokrih odseva,
vsem ljudem iz oči izžareva.

Mar se zrcali, kot v oknih teh,
jesen v človeških očeh?
In vsak, ki zanesen gre skozi kalnost njeno,
nosi s seboj svojo jesen megleno?

Ljudje — sence

Aleksandar Ivanović

Na svetu so mirni in dobri ljudje,
ki gazijo tiho skozi življenje,
kot šli bi po poti, s svilo pretkani.
V naših očeh so le prazno sneženje:
v boli nam, v svojem veselju neznani.
Na svetu trpini so, ki le molče,
ponujajo truden nasmeh za ljudi,
ki se nad njimi težko pregreše —
nič krivi, kot cvetje, obidejo jih.
Na svetu so osamljeni, bolni ljudje
upali v strupeno rumeni obraz.
Z brezglasnim jokanjem in smehom žive
kot grmi samotno in divje rasto.
Trnje ostró obrnili so nase,
da se nihče drug ob njem ne ogrebe
in da nikogar z njim nikdar ne zbodejo —
vedno le svoje srce in sebe.
Srečamo se, a pogledi so prazni:
tiho in mirno gredo mimo nas —
nikomur na poti, nikoli doma
v večnem vrvenju in gneči sveta.
Tiho živijo in so neveseli,
kot čas so in ure in sence zlati —
kadar pa strti umro, uveli,
objavijo črni plakati:
tudi oni so z nami živeli.

Jutra

Aleksandar Ivanović

Sinja nabrežja očem so se skrila,
v zoženem krogu vidljivost bedi.
Burja v vrtincih je listje podila.
Odjuga. Privrelo deževje grozi.

Pogledaš: zasute so z listjem poti.
Misli v otožno željó potopljene —
blizu bodite, kar vás je najdražjih —
mar gledaš že konec? Rešitve ti ni.

In zlomi te neka žalost prastara,
ki je v davnini juter turobnih
z zamolklim šelestom suhega trsja
že mnogim pred tabo molče drugovala.

Oče

Milo Kralj

Oče je imel
roke iz kopij,
suhe od ramen,
orošene pod lakti.
Oče je vedel
le za snopje,
pokošeno
brez kose in vil.

Oče je gledal
malce krivo
od pogledov
v štiri strani —
toda imel je
le eno oko,
izlito
skozi cilje.

Nikdar ni
molil k bogu —
samo včasih
je pokleknil na dedov grob.
Tedaj
je zabadal nož
ob nogo
in je rekel
kakšno trdo,
zobato besedo.

Potem je izginjal
po stezi volka ali zajca
in legal pred zoro,
krvav in manj žalosten —
dokler sta v oknu krvaveli glavi, dva meseca:
Prvi grd
in drugi grd.

Oče ni umrl.
Nekoč, ko se mu je bol
naselila
do grla,
je s prsti na petelinu
razširil roke —
bogu v ... obračun —
in je okamenel.

In takšen je ostal:
hrast brez listja.
Z vozlom kač
okoli nog.
Tako vemo,
kdaj bo dež,
in vemo —
kdaj bo nevihta!

Vezenje

Milo Kralj

Prelijem
brzice v vezenje
drobno,
da boš v plesu
orel
vrh mavrice.
Snegove
uvezem v hrib,
da boš šel
brez madeža
med druge.
Kačo
ti spletam
pod vrat,
da te bo varovala,
da te bo stražila.
Glavo ledeno
ob vrat ji izvezem,
da kri ti izsrka
če boš nezvest.
Srajco
praproti in sladke groze
v hribe uvezem —
nož obtkem z mesečino,
da te bo varoval,
vera trdna.
Da te bo branil
in ljubil,
da te reši zveri
in
ti lepo glavo odseka,
neznanec moj —
če boš nezvest,
če zatajiš.

Mi

Ljubislav Miličević

Iz črede oblakov žarek prisije.
Sredi pustinje se kdo kdaj pobrati.
Mi vabimo pred odprtimi vrati: —
Hej, pridi, neznanec! Dež lije. —

Ločuje nas veter na morje, nebo.
Odmev bi le v gozdu prastarem ostal,
ko hiše nas krhke v njem ne bi skrile
pred zimo belorjuho — psov.

Kam bi vodé brez izliva, kam sonce,
ko ne bi žarki iskali gora?
Modra hijacinta se v vrtu smehlja.

V vejah razmršenih sok je umrl.
Vse je zaman, če jih roka gladi.
Vse je zaman — zdaj veter molči.

Brata

Ljubislav Miličević

(Odlomki)

... Naskrivaj
pade noč,
mogočna in mrka.
Črnikasta —
da še zver ne ve,
hroma od groze,
kaj
koga
čaka.

Prastári Lovćen
se prirašča k Njogošu —
ali pa ždi
Njogoš storoki
nad trdnjavskega kamenjem
in gleda sonce,
ki v morju širnem
nevidno odseva.
Morda poleti, tuberan,
do južnih zalivov,
kjer si malo
v snu
odpočije.

... Vsak
s svojo veličastno senco.
Njegaš
se potopi v misli.
V meglenih laseh,
visoko nad Lovćenom,
gnezdijo
(celo večnost)

bliski.
Do tja,
kjer je Njegaš
s pogledom
izmeril daljavo,
pošlje Lovćen svoje vrane,
da za trenutek
počijejo.

In podnevi
in ponoči
blestita,
vsak s svojim pogledom,
razpeta
med začetek
obzorja
in praznino
smrti.

Molitev

Sreten Perović

Zapuščena
v mesečini
moja mati sprašuje sanje
o srečanju s tabo.
Ne odpira srebrnih skrinj,
da se ne prenagli,
da ne prikrajša otrok,
ki so utrujenih oči zapluli v sen.
Stoji prekrizanih rok
in prosi noč, da je ne izda
(a mehke solze dopolnjuje
z jutrišnjo skrbjo za obed).
In ko gleda v listu s travnika
svoje zrelo nadomestilo,
molče poje misel,
ki je ne bo nikoli do kraja
razumela.

Ve, da njene besede ne tonejo v veter
in da živi nekdo, ki je pripravil povoje
za njene globoke rane.

Razgrnem valove,
vstanem
in se ji bližam,
a ona čuti samo ogromno goro,
ki je ptice nikoli ne zapuste.
Doumevam skromno molitev:
Vzgojila sem ti tri sinove in omožila hčere,
čas je, da prestopim potok
in te dosežem.

Bojim se, da je moja senca
nikoli več ne prebudi.
Tako
zapuščena v mesečini
ostaja na polju
sama,
sprehajaje svoje polbesede
od zvezde do zvezde.

Rekviem

Sreten Perović

Tam
za sedmerimi griči,
okrog mojega in tvojega stolpa,
plamenita lesnika in divji granatovec.
Povzpnem se na plot starodavnega skednja
in vdihnem daljino:
ni je v peruti ptice,
ni je v pepelu porumenelega očesa.

Tod na levi,
pod prvim pobočjem,
se sklene pot,
po kateri so se spuščali
moji predniki
h koreninam hrama,
v bóžji les.
Potem so usnuli za zmerom.

Okrog moje hiše rasteta lesnika in divji granatovec.
In stene plamte v volkove,
robidnice nizajo molitve,
sonce sije zemlji razpoke na čelo
in ptice se napajajo z deževnico
kot kače.

Gledam z roba starodavnega skednja:
zgodovina slači svoj kožuh,
prehaja Malenkost v času, ko se drstijo ribe
in vstopa v mesto,
temna od smodnika in gladu.

Maham ji,
spremljam jo v zakladnice in prosim za njen sen.
Za počitek.
Na grbavih plečih nosi
snop starih in novih mečev,
vstopa skozi vrata
in se utrujeno smehlja.
Moje oko išče glasbo ptic in rastlin.

V stolpu ob ognjišču
rastejo pripovedke.

Večer

Svetozar Piletić

A zdaj je ura že dve
in gotovo si legla.
Razgrni prsi za poljub
kakor za pesem.
Tu je spanje obliž,
presteljen z vsemi mogočimi
zvezdami,
od katerih je tista tvoja,
naslonjena na mehko
vzglavje,
postala dvomljiva.

Ne sprejmi vsega, kar prihaja
razprtih rok,
ker morda vendar nekdo nosi
dušo.
Mesec se včasih zdi kot srp,
včasih kakor zlatnik
in kljub vsemu svojemu sijaju
ostaja tuj in daljen.

Kaj preostane drugega gazeli,
kakor da venomer beži —
a vse slasti so vendarle
nesrečen dar
za bridko
povračilo.
Niti iz najhladnejšega izvira
se ni nihče tako napil,
da ne bi pil,
čeprav je še zarana,
iz mlake ob kamniti poti.

Dotikaj se samo sonca,
ki se dviga
v oknu oblakov,

*ljubeč le zelenje,
ki v meni začčenja
rumeneti,
sedi v najtemnejši
prehod parka
in čakaj,
da ti zora pordeči lase.*

Mizara

Dragutin Vujanović

(Iz poeme o Savi Kovačeviću)

*Zemlja, če bi po čudežu bila okamenela žena,
ki je prevaro svojega moža razkrila,
bi pod tem nebom bila manj strupena
in bi tej gori vedrejšje dni dodelila.
Zemlja, če bi po čudežu bila krvnik, ki na vešala
dviga nedolžno žrtev in ga vest pekli,
bi tvoja duša iz kamna prikapljala
in slišala turobne vzdihne teh ljudi.
Zemlja, če bi po čudežu bila okameneli čir,
ko je razjedala svet težka mora,
bi te okriljalo vsaj eno od bogastev: mir
in se nikoli ne bi imenovala: Crna gora!*

*A teže ti je biti človek, kakor se dozdeva!
Brez milosti so tvoja tla, nebo je slama
in čisti čudež je, da mu odpeva
kamnita gorska panorama.
A človek mora biti že zato, ker je obzorje,
zaradi sonca in soli, zaradi vođe,
a človek mora biti že zaradi bridke krušne skorje,
zaradi zlih zveri, pečin, svobode.
In človek mora biti že zaradi vseh besed,
ki jih iz zibelke na strune presadi,
človek zaradi groma, ki prepenja svet,
da se zdrobijo v njem vsi upi, krone, sni.*

*Malo je, da te glad s kamenja pesti,
malo, da žeja kamenja te v žilah reže,
malo je, da vzvišena, ne prosiš milosti,
malo, da ti je od vseh drugih teže.
Malo je, da si iz nedolžnih korenin solza,
malo je, da si iz kopij in iz mečev, polnih mraka,
iz gore ostrih krikov, iz tožba,
malo je, da nikdar ne veš, kaj te čaka.
Malo je! Toda upri oči v razkošje dalj,
volčjo opreznost kakor lok napni,
da proti tebi se ne zaroti tvoj kralj
in da se tvoj otrok v zlo zver ne prelevi.*

Da, zemlja! Zakaj, glej, pride doba,
ko se dvom kot polip vsesa v srce ljudi
in v mukah se obračajo v dnu groba
tisti, ki so brez krika zate dali kri.
In moja črna žalost je kot skala.
Če bi zakričal z glasom, prekaljenim z bolečino,
bi se z gore volk in šakal odzvala
in se razjokale jesenske zvezde nad planino.
Toda če kriknem zdaj, saj se mi bo, saj se mi bo
odzval samo ta kamen, zatopljen v obup.
Če kriknem zdaj, mar bo čez to razbičano zemljo
steklo kaj drugega kot čisti strup.

Antilopa

Dragutin Vujanović

Ljubi svetli zvezdni osir nočnega svoda
in mrki izvir, ki divjo zemljo ropa,
zeleni zastor molka ljubi antilopa,
kot črnca, kot sužnja jo drasti svoboda.

Nedolžni, z bliskom v sproženem telesu,
ji je prostranstvo le prešerna igra,
ko se izmika v mrak čeljustim tigra,
ali vso noč drhti v levjem očesu.

Ko po savani prhne dvignjenih rogov,
ki o njih sleherni pastir s ponosom sanja,
ne sluti, da jo lovčevo oko preganja
skozi zaklone travnatih valov.

Pod tihimi stopinjami se zemlja vdaja.
Prevzetno kot kraljica po divjini stopa.
Kot milost gre po zemlji antilopa
in trd pejasaž s prisotnostjo razvaja.

Afriški kralj prireja gostom v savani
lov na divjad, obred, črn in svečan.
Z roso oprha antilopa vstajajoči dan
in njena modra senca brati se z vodami.

A mlada objest v njej je kot vzgib vala:
v daljino sproži telo, v lahen skok,
in potem zdrsne na svoj mehki bok,
ne da bi bolečino padca s čim izdala.

Razvršje

Milo Bošković

Še ta kratkotrajni sen, ki se težko in mukoma spušča na oči generala Pongratza, je nemiren, ne pomirja in ne krepi, ampak še bolj utruji in omrtvi telo in misli. Trudi se, da se dokoplje do skrivnosti sna, da prodre v tajinstvenost in se popolnoma preda rahlemu pozibavanju, pa nikakor ne dospe do tja, pot mu zastavijo jarki in rovi z Razvršja, globoko zakopani v zemljo. Kakor snežni zameti odnekod potekajo trakovi beline z rdečilom preko. Pa se spet vojske neboleče grizejo z nekakšnim sovražnikom, branijo prekopani kraj, kakor da bodo tu ostali za večno, tako se jim je to priljubilo, ne odstopajo in ne umikajo se. Vse to se mu je zdaj zazdelo nekako smešno, to vrvenje in hitenje naprej, prodiranje vse globlje v prepad, iz katerega, se zdi, ni niti stopničke za rešitev, in ti ljudje, ki so premenjali toliko taborišč v bukovih gozdovih, utrujeni in premrli, da bi izginili do zadnjega, in nazadnje to vojskovanje po golih po-bočjih z ljudmi, podobnimi po čudi volkovom; tudi oni so utrujeni, na koncu moči, a vendar se upirajo zato, da nekaj ohranijo, oni vedo, zakaj so premrli, a mi... Vsemu bi se sedaj smejal, samo da ne bi ti ljudje umirali, da ne bi črne liše ostajale po belem pločniku snega, da ne bi krepneli od hitrih vetrov, ki prodirajo skozi golo bukovje in snujejo neki svoj pradavni jok, ki se ne bi slišal, da ni bila ponovno okrvavljena Bojna Njiva, oživljajo čas, ko so Sasi gradili tujo državo: njihovo žuljavo in pridušeno pesem, pomešano s krvjo, ki so jo od napora izpljuvali neke zeleneče pomladi, gradili prepoteni in prebiti, zidali obzidja slave ter bili daleč od pijančevanj objestnih velmož, katerih karavane srebra so zanesle k morju tudi trgovino. Ta čas vstaja v joku vetra, javlja se ta davni, pretekli čas, ki ga kronike omenjajo samo mimogrede, kot nekaj nevažnega. Kot ta veter, kot to nekdanje trdno brskovsko mesto bo minilo tudi to, ta nemirni čas, za vedno ga bo prekrila pozaba, šepeta von Pongratz v premrle roke, zasul ga bo prah, plast za plastjo. Če bo tudi kdo raziskoval, bo prepozno, da bi kaj več izvedel.

Rudniki rastejo in na Pržištih plameni ogenj, umazani Sasi topijo rudo, še bolj spodaj odmevajo udarci kladiva in se sliši zven srebra: kovanci se spuščajo v mošnje velmož. Dela je konec in vrsta rudarjev se vrača v podrtije, razmetane okoli Brskova, zunaj obzidja. Počasi postavljajo nogo pred nogo, zibljejo se v hoji — generalu Pongratzu se zdi, da so utrujeni in da nosijo pretežko breme, padli bodo, padli pri onem hudourniku, ki ga je napravil vrelec.

Vendar bi se nečemu smejal, pa ne ve čemu. Tem črnim rudarjem... ali sebi, ki čaka, da se nekaj povsem spremeni, ali pa nekomu, ki trenutno niti ni važen, tudi če ne obstoji. Smejati bi se z od mraza razpokanimi ustnicami, če bi od

tega smeha ne bolele in ne krvavele kot znova poškodovana rana na rami, ki že od sinoči peče, neusmiljeno peče.

Čudna mu je misel na to, da bodo tudi njegovo lobanjo nekega dne lahko izkopali iz kakega potoka nad Lepenšico, da se bo morda z njo poigral pastir, ki bo prišel dol s Kaljića Vagana in da bo morda, morda tudi pljuval po njej, po generalski lobanji. Kostni pa, se nenadoma spomni tudi nanje, kosti bodo razvlekli lačni volkovi ob potokih, da si bodo po vsem tem nekje raztresene odpočile. Lačni se bodo zbirali v krdela, se trgali za slastne zalogaje, dokler nazadnje ne bodo obležale same kosti. Pri misli na raztresene kosti ga spreleti zona in nejevoljen je, ker se vedno spomni na to, ko so vendar še druge stvari, ki niso tako črne in grozljive.

Vsako pomlad bo znova vzbrstelo zeleno listje, ranjeno drevje se bo pomladilo in pognalo v višino, a pozabljenje bo padalo, padalo... čas bo pretrgal robove in umolknila bo moška pripoved o nas. In bolje je tako. Naj se pozabi, kako smo se vojskovali po Balkanu in mojškovačkih gorah. Naj se ne izve, kakšnih nesreč smo se bali.

Noč grize, mraz grize v roke. Še dih, ki prihaja iz nosu, zmrzne, kakor hitro se dotakne zraka. Ostre iglice bodejo po licu, veter jih kot zanalašč vse močnejše nanaša. Spomni se: kako prijetno je bilo v zaledju... Plesi, generalski večeri z zabavami. Pričakovanje zarje v krogu žena, ki ne mislijo o ničemer razen o tistih nekaj trenutkih, ki jim jih kot moški lahko nudimo. Lepo je bilo. Zdaj pa zasnežene globeli in spomin na otroke, ki čakajo, da se bodo igrali z mojimi križci, znamenji z Balkana. A Balkan izpije zadnjo mrvico moči, ničesar ne pušča, samo jemlje, in lahko vzame mnogo mnogo. Mar vedo otroci, kako se tukaj vojskuje, mar vedo?

Oni na drugi strani pa, ki se morajo boriti, ta peščica Črnogorcev, ki se upirajo, čeprav so jim dnevi šteti, njihovo se ruši, porušeno je že do temeljev, a temelji so plitvi, zgrajeni hitro in v naglici, prej jim Turki niso dali, da se vgnezdijo in zgradijo kaj boljšega in trajnejšega. Še malo, pa bo zadnja njihova puška obmolknila. Kalijo noč in plaše volkove, ostajajo zledeneli v zametih, da ne bodo imeli marmorja nad glavo... Ko pa se bo to končalo, kdo bo vedel povedati resnico, povedati, zakaj so se tako nesebično borili za nekakšno propadlo kraljevino. Glej, še Lovčen kot zadnja trdnjava in zadnje upanje je padel... Čemu naj se nadajo potem, ko bo avstroogrška vojska preplavila tudi te gore do zadnjega lista, še mravlje našla in jih uničila, razdejala jim bivališče...

Če jaz ne bom storil tega, bodo prišli drugi, ki bodo imeli večjo srečo in bodo uničili to gnezdo ter nam postavili nagrobnike, da nas lačni volkovi ne bodo trgali in napadali pod noč. Zdaj so navajeni strelav in se ne bojijo, ne ozirajo se, temveč odvržejo k Prižištom in tam trgajo... trgajo tiste, ki so še včeraj bili vojaki, potem se grizejo med seboj in noč odmeva od njihovega zavijanja. Pregarjajo se po strminah, kradejo drug drugemu plen, si ga trgajo iz zob. Pa bi lahko lepo mirovali, bili mirni ljudje... In ljudje bi prenehali s klanjem, ne bi iztikali zdravih oči in kvarili vida... A mene, zakaj so mene morali poslati sem? Kakšna korist bo, če bodo te snežne vzpetine zasedle naše enote, moja že napol zredčena divizija in divizija generala Kaslerja. Ali bomo mar oživili vojake, ki so padli, in v paradnem maršu šli skozi Pešto in Dunaj? Ne bomo, vem, zakaj torej... Zakaj me nocoj mrazi in kličem sen... sen, ki redko dalj časa traja. Še to malo, kar ga je, je pretrgano, nemirno. Ali bom za vedno prikrajšan za to blago migljanje in pozibavanje, ugašanje svetilk, prihod

v nov svet, ki ga ne morem zaslutiti, dokler se ne vtopim vanj? A usoda... ali spremlja človeka, ali me bo večno spremljala ali bo prešla na drugega? Ta vražja landšturmška brigada Schwarz ne naredi niti koraka naprej čez Završje, zakopala se je in misli, da bo tu za večno ostala. Kje sta oni zanos in moč, ki sta mi bila prijetna, ko so naše brigade vkorakale na ozemlje Balkana. Ničesar več ni zdaj. Nekam neradi se borijo. S silo gredo naprej. Kot da so prišli do nekega novega spoznanja, ki jih zaustavlja, zavira in kroti.

In ko se naveliča, ko se spanec zmoti in prevzame izmučeno telo, to zopet ni sen, ampak resnica se ponavlja: volk zavija na še žive ljudi in vojaki ledenijo od mraza, ostajajo v rovih, a veter jih zasipa z belo odejo in pokrije, zmoli jim zadnjo molitev za pokoj in bere zadušnico.

Pride tudi ta zaželeni sen, pa se vse zabeli, strehe v Berlinu, dunajski parki, nekoč goli in temni, kakor se jih spominja, belo žito, posejano po vseh pobočjih sveta, ne s pestjo, ampak kot da bi se stresel nebeški koš, kot da bi se nebo obrnilo narobe pa sipalo, sipalo zrnje na zrnje. Belijo se snopi belega žita, ki jih nekdo nalaga v kopo, v sredi pa je drog, navpičen drog, okoli katerega leta jata sov, vran, ujed, in kliče usodo. Nekje je to videl, sprašuje se kje, tiste ptice se mu iz profila zde podobne njegovim znanim vojakom. Vse jih spozna, čeprav so se spremenili v ptice, ve, kakšni bojevniki so bili, koliko kateri velja... Čudi se: kako so se mogli tako žalno obleči. Žal mu postane teh ljudi in ptic, ki jim je nekdo spodrezal peruti, pa ne morejo več vzleteti, dvigniti se visoko, doseči vrh neba. Nekdo je spodrezal peruti njegovi vojski in tisto malo, kar je ostalo, prerešetano od viharjev, je klonilo.

Sneg se zopet dviga, raste, neki velikan s še večjo lopato ga meče na kupe, skozi to belino so se zarisali rovi kot grobnice, črnijo se, in vsaka je preveč polna, do vrha naložena s telesi, a veter brije, oči bi izkopal, zameta, briše madeže s površja zemlje, da bi ne bilo ničesar, kar bi spominjalo na ta davni čas, ki se bo samo davni imenoval. Od nekod so se znašli konji in dirjajo, kako hitro obletavajo drog, ne vračajo se, ker ni ničesar, s čimer bi bili privezani na drog, in manejo, manejo. Le kje sem to prvič videl, se sprašuje von Pongratz, in zagazi v kope, tolče z dolgo mokro vrvjo izmučene velike vrance, brez števila jih je, ker je kopa ogromna, vid mu ne seže do konca, tolče vrance, da jim poka koža, neusmiljeno udarja, da še hitreje gazijo in močnejše ločujejo zrnje od snopov... kopa valovi, valovi, vrance se odmikajo in gube, trgajo se od droga in beže, a namesto zrnja letijo iz snopov glave s črnimi kapami in z bleskom se preliva na zgornji strani rdeče sukno... ali kri, vseeno je, lahko bi bilo oboje.

Oboje je mogoče, mu nekdo govori za hrbtom, nekdo, ki ga dobro pozna. Obrne se tja, a ni nikogar, tam je prazno in sneg je nanese do pasu in pada še močnejše, že dneve ni tako gosto padal, se mu zdi, a spet ni nikogar in jasno se sliši: vse je mogoče, ... vse. Kot da bi se od nekod dvignil von Kornuga... A ni se, mrtev je, nima glasu, da bi se pogovarjal z živimi, nima.

Zdaj ni več obrazov, ni več mesečna noč in smrt ne prihaja z volkovi. Zrna rastejo, planinski topol je porumenel in dvignil čelo, zajčji cvet vzdiguje glavo, da se dotakne sončnice, zrna rži rastejo, belijo se lobanje, zrna so postala tako velika kot lobanja generala Kornuge, in ni več vrancev, ampak on sam leta in gazi to zrnje, lobanje tujih vojakov, in ne več on njih, ampak one njega gonijo po gumnu: sovražimo te, iščemo te, da te razpnemo med dve pajčevini. Ali veš, kriči nekdo, razpeli smo vrvi kot pajki in tebe postavili v središče, odkoder se cepijo vrvi, tebe, črni pajek, ki si hotel popiti našo kri, lobanje

pojejo pogrebno pesem in kri se umirja, mre, belina postaja vse širša, širša... preraste obzorje in seže tja do temne daljave, cela dvainšestdeseta divizija se lahko eden za drugim postavi in raztegne... Lobanje skačejo za njim, a on beži, beži... rad bi z begom utekel in rešil glavo, pa ne more, prestreza ga nekdo, zamotan v črnino; stoj, imava se o čem pogovarjati. In on obstane, pogleduje v tega slučajnega gosta, pa ga ne prepozna. Ničesar nima podobnega ljudem, ki jih je srečaval. Spomni se, da so ga kot dečka plašili, če bo poređen, z nekimi čudnimi stvori, podobnimi ljudem, ki jedo neposlušne, ne... mučijo jih in glojejo, glojejo. Noč in dan begajo ob vodah, nagačajo ljudem, otroke pa za vedno odnašajo. Ali je lahko to eden od njih, se vpraša. Ali je lahko? Pa jaz nisem več deček, ne bo me odnesel. Lahko mi samo zagode. Stopi naprej, prikazen se odkrije: to je von Kornuga, zakriči, to je on s šestimi vojaki ob strani. In... to je Lepenšica, ki hiti, da se izlije v neko vodo. Rokujeta se kot stara znanca in smejeta, smejeta. Oživljata čase iz kadetske šole, davne prigode. Von Kornuga se opravičuje: nisem vedel, da ima tudi ona tebe rada kakor ti njo. Zdelo se mi je, da samo igra zaljubljenost in te vleče za nos, sicer ne bi tako ravnal. Ne, meni je več do enega prijatelja kakor do desetih prijateljic, naj so kakršnekoli. A ti si moj stari tovariš... samo da meni ni bila sreča mila, ampak me je že od vsega začetka preganjala nesreča, spravila se je name in me spremljala za petami, da se tukaj razideva. A ti boš, kakor hitro se to konča, šel in osebno, osebno povedal... zakaj se mi je to zgodilo. Ti razumeš, v kakšnem položaju sem bil, ti edini me razumeš... General Pongratz posluša in vse bolj se mu studi, udaril bi ga po zobeh, vse bi mu izbil, kakor takrat pred manevri vojaku, ki je ubil, seveda nenamerno, oficirja — ampak zakaj je vojak kot zato, da ve, koga mora ubijati. Vseeno posluša, posluša in ne more več, sporečeta se, smrtno se spreta, potolčeta... potolčeta do krvi, kakor se še nikoli z nikomer ni stpel... Potem odide, a von Kornuga ostane, da se jezi, ker ga nihče ne razume. General Pongratz odhaja: ne bom kot on, ne bom. Mar naj samo šest vojakov izvlečem iz boja, kaj?

Gumno se širi, spirala se razmotava, lobanje poskakujejo za njim in preklinjajo dan prihoda, preklinjajo vse do konca, preklinjajo še sina v materi. Še samo malo, jim šepete, še malo pa vas obiščem, da poravnamo dolgove, do poslednje pare bomo vse poračunali, kri bomo plačali s krvjo — mar ni to poštena cena? Oddolžil se bom. Ne bom dolgo napadal... vojna se bliža koncu... koncu, ni več čakanja, umirjajo in bistrijo se tokovi, bistrijo motne vode in Tara bo še dolgo čakala, da se znova skali.

In on skoči iz kope, a tam na snegu, ki je medtem zapadel, ves v zlati maršalski uniformi, kakor da je tu vedno stal kot živa skala, čaka feldmaršal Kövess, čaka, da sprejme raport. Ampak samo o uspehih, šepetaje poudarja njegov prestrog obraz, samo o zmagah hočem. Kaj naj mu poročam, se meša med zobmi generala Pongratza nekakšen nerazločen govor, sami veste, kaj se dogaja. Veste, stanje je v redu... v redu umira vojska, ... ne napredujemo. Treba nam je okrepitve, ker njih je... je, kakor sporočila, ki jih dobivamo, pravijo, čez sto tisoč. Če ne bi bilo tako, ali bi se lahko uprli tako dobro izvežbani vojski, ki je naša... moramo, moramo enkrat končati to bitko v našo ali... ali v njihovo korist, ker tako ne more več naprej... Feldmaršal Kövess vstane, spremeni se mu bronasta barva obraza in postane temna, kot da mu jo je dež izpral, potemnele so mu žareče oči, svet bo požrl z njimi — se zazdi von Pongratzu, a v istem trenutku postane spet kamen in začne mirno čakati, dolgo čakati. Potem se mu komaj opazno zganejo ustnice: tudi ti iščeš pomoč pri tolikih vojaki. Tudi ti. Mar so te tako učili vojskovati se, general, kaj?...

Mi smo računali na tebe, ti pa ... tako. Nisi niti malo pridobil od dneva, ko si bil sprejet v šolo, niti malo. Zakaj si dobil ta trak in te našive ... kaj ti bodo križi in medalje, če nisi sposoben ene same bitke odločiti v svojo korist s toliko dobrimi vojaki in zahtevaš okrepitve. Sramuj se, general, sramuj ...

In gumna zmanjka. Odnese feldmaršala in generalu Pongratzu se odvali kamen od srca, odleže mu v duši. Pustil me je na miru, pustil. To je dobro naredil, govori. Sam bom reševal probleme, kakor se mi bo zdelo, da je najbolje, in sam ... živeti ... sam ... živeti.

Z Razvršja se zopet zaslišijo vzkliki in prasketanje pušk: Kolašinci prehajajo v naskok in napadajo brez umika, z golimi noži si krčijo pot in ne obstanejo niti za korak. General se strese in spet ga obkroža tisto, kar je srečal v snu: belijo se plahte snega, veter zavija, veter, in ne pusti, da bi odprl oči, a sneg spet pada, čedalje drobnejši, pada poševno in pada ... pada. Pogleduje na karto, nanjo je padel sloj snega, izbrisal je položaje na Razvršju, popackal je izvlečene rdeče linije.

A adjutant generala Reinela stoji mirno in čaka, da preda sporočilo ...

(Odlomek)

Kuhano seme

Marko Donović

Napako imam, da se sam s seboj pogovarjam — s kom naj bi se drugače. Nisem grob pod žalujko, kjer je družbe dovolj — na jasi samevam. Goščava in divjina je to — naj se klateža nadejam. Malo zemlje se dviga v griček — to je gomila. Siromak sem bil in ostal — ni grob. Bogatin ima v življenju in smrti lep dom — jaz pa sem revež. Zemlja se je spojila z menoj — sledu ni.

Žal mi je, da sem izgubil petokrako — znak na kapi. Zaman sem računal, da bom kožo drago prodal — prišlo je drugače. Padel sem v zasedo nepričakovano — raztresenemu se vedno tako godi. Ko sem se zdrznil, je bilo prepozno — puške so napolnile usta, da zalajajo. Lahko bi nastavil prsi cevem, da me srce ni izdalo — obstalo je. Pa so me tako ujeli oboroženega — to je bilo junaško.

Hodim zvezan, trije me spremljajo — dva sta suhca. Lopate imajo in brade — tretji jo češe. Pod nami listje, nad nami sonce — zlato zgoraj in spodaj. Tudi srebra je in brona — jaz tega ne vidim. Vidim le tisto, kar zapuščam — to je zlato. Tudi o sebi sem mislil, da sem zlato — da plemenite kovine zemlja ne mara. In prav zaradi te varljive misli — bom potemnel.

Brezglasno popevam in postajam žalovalka — namesto strine. Sebe samega objokujem in samega sebe grajam — a korakam tiho. In odmerjeno stopam in ugibam — kje je kraj. Ti, ki me vodijo, pravijo, naj ne hitim — ni daleč.

Inako se jim stori pa me vprašajo, koga imam — jaz pripovedujem. Imam očeta, mater in sestro — brata nimam. Razvadih jih, pa me zelo ljubijo — preveč, da bi lahko preboleli. Ko sem odšel v brigado, so se na videz smejali — skrivaj so jokali. Očka se opravičuje, da sem edinec — moral bi se pobrigati, da bi imel še enega sina. Mati ponoči sanja, a podnevi skrivaj stika glave s starkami — nekaj nevidnega predejo. Sestro imam v drugi četi — ni prava

partizanka: Kakor hitro zasliši moje ime, zapre oči — trepalnice so dolgo rosne...

Zdi se, da me spremljevalci slišijo in da jim je hudo, ker so me vprašali: »Pa dobro, fant, kaj ženskega tudi zapuščaš?« Povedal sem jim, da nimam ženske — lahko bi jo imel. Imel sem eno, čeprav ona ni imela mene — usoda ali kaj?

Naletel sem nanjo kot na to zasedo — pa sem bil ujet. Videla je, da se ne najdem in žal ji je bilo — a obračala je oči za hrabrejšimi. Imela je jopico, čudno izvezeno — velike ptice s kremplji. Kot da bi se na teh nedrih orli in sokoli sprli...

Jaz pa sem bil in ostal — niti daljno sorodstvo jastrebu.

Na pol poti sem izgubil opanko — nihče ni trenil z očesom. Malo naprej smo počivali — zdaj bo, sem si rekel. Zemlja jim je bila pretrda — poiščimo mehkejšo. Iščem bos, ničesar ne čutim — ni me tukaj. Telo je tuje, zaigrano — ni rešitve. Duh pa po vrsti obiskuje drage in mile — s praga se poslavlja. Črna svila sem za svoje bližnje — blagor jim. Oče bo pred možmi osramočen — to je gotovo. Materi se bo um pomračil — to vem. Sestra pa, tako se mi zdi, bo pozabila nase in — padla. Zrasla bo na domačiji trava do kolen — da mi ime zaraste.

Sam sebi bi sodil, kjer sem najmanj močan — pa nimam s čim. Vprašam vse tri, če poznajo moje doma — pokimajo z glavami. »Ali jim ne bi rekli, da sem ušel — naj upajo? Prevarite jih, bodite dobri — nič vas ne stane.« Oči so se jim nasmehnile in razumel sem — veliko zahtevam.

Spet smo počivali pod cerom — pod nebom ptica. Ni ena, dve sta, glej — vidim še tretjo. Letajo, kot se jim hoče, poskakujejo — ali posedajo. Debeli meri na tisto, ki je razširila krila — ne zadene. Tudi če bi zadel, se nič ne bi spremenilo — ujet sem. Sreča je v letu umreti — suženj to ve. »Velika stvar je biti ptica« — rečem kar tako. »Dokler je ne ulove« — odgovarja oni s puško. »Resnično: dokler je ne ulove« — pritrjujem...

Tedaj so odkrili jaso, namenjeno za počitek — tih senčnat kraj. Eden poskusi, kako mehka je ledina — drugi se prepriča. Tretji je užaljen, ker ga nista vprašala — drugače je tudi on za to. Zvezali so mi noge, a roke so mi razvezali — ponudili so mi, naj izkopavam zemljo. »Jaz že ne bom, vrag naj pomaga — vaše je, da kopljete, a moje, da ležem.« Popraskali so se za ušesom — morali bodo sami. Dvoje lopat hitro opravlja svoje — tretja brada čuva ob strani puške. Jaz gledam in naglo sivim — nočem umreti mlad.

Zakaj sem dopustil takšno smrt — od tega se staram. Lepše se je z nosom zariti v ledino, ko se zaletiš — krogle te srečajo ali dohite. Bil bi to spodoben zaključek življenja — zlata pika na koncu stavka. Tedaj ne bi trava zrasla našega doma — plamen bi jo požgal. Morda bi me tudi domači laže preboleli — kot da nisem mrtev, ampak le malo ranjen. Rasle bi legende, cel šopek legend — v šopku moje ime.

Tako pa: prišel, videl — sledu nisem zapustil.

Kaj bo dejala četa, ki nisem več njen borec — sklonila bo glavo. Razglasila bo, da sem hrabro padel — a vedela bo resnico. Naj verjamejo, da mi je puška odpovedala — o predaji ni govora. Kdo bi uganil, zakaj komandir in komisar predse strmita — vedno sta taka, kadar kaj iščeta. Iščeta v meni izgubljeno povest — povest je taka:

»Ta zemlja je plemenita — kar pade vanjo, vzklije. Pravi borec so izbrano seme — na bojišču. Kdor konča junaške smrti, naj se ne boji — vzkli bo.

Zrasla bo njegova misel kot zimzelen — vrh se bo dotikal neba. Kdor pa namesto puške dvigne roke — ta bo dvakrat umrl.«

Moja smrt se že bliža — uho dojema jasne zvoke. Troje cevi meri z desne strani — jaz gledam čisto v levo. Tam je četa in tovariši so tam — o slovesu sanjam. In nekakšne pisane slike se mi prikažejo — da mi je teže... Oni, ki poveljuje, je postal radoveden — pa me vpraša: »Kam gledaš, nesrečnik — kaj ti je?!« Dvakrat sem izgovoril isto besedo: — »Skrbi, skrbi.« »Kakšne skrbi, človek božji, se morda bojiš?« »Ne, strahu ni — tako se mi zdi; nisem bil še ranjen, a pravijo, zaboli, kot če trn opraska — zdaj je priložnost, da se prepričam.« Znova so dvignili puške, jaz pa sem povetil oči in začel cefrati nitko na rokavu — srajca je dotrajala. »Eh, jaz te ne razumem!« — reče vodja in ne sproži. »Razumel boš, ko te moja ura doleti« — mu rečem.

Tedaj so priznali, da sem pogumen — bilo mi je ljubo. In veselje mi je hotelo prešiniti telo — pa so preprečili. Neenakomerno so se oglasile puške — moral sem se zviti. Dvoje ognjenih želodov mi je prsi opeklo — tretji mi je grlo predril. Vse so opravili brez glasnega povelja — dovolj je, da oko očesu odobri. Zdaj jih začudeno gledam — z dvema stekloma. In oni mene — a negotovo. In niso baš dobre volje — kot da so na tlaki. A vendar hitijo, da me čimprej do jame zvlečejo — ne pazijo na drugo roko.

Kri se prehitro razliva — žejna zemlja jo komaj čaka. Prevzema jih nemir — nekaj se pričkajo. Grob meter globok — lahko je zakopati mrtvega. Njim pa gre to počasi — na pol posla se vname prepir. Prvi in treji sta opomnila drugega, naj tudi on prime za lopato — naj se pridruži. Ta se opravičuje s tem, da je porabil naboj več — treba ga je nadomestiti. Ko so končali, so po prstih odšli — jaz sem ostal.

Tu sem še zdaj — listje moti tišino. Trava raste zato, ker me ni — to slutim. Ptice pojejo zato, ker jaz ne morem — to vem. Vidi se, ljudje ne hodijo tod — da bi zarasel spomin name. Nočejo, da bi jih vprašal, če mi lahko oprostite — gora skriva temni odgovor. A moje vprašanje se ponavlja jeseni — to je obletnica. Kdo se ne bi izognil temu kraju ta čas — lasje se ježijo. Posebno ljudje z zajčjim srcem — kot je moje. A želel bi, da bi se zbrali, da bi jim pripovedoval — pa nimam pravice. Mrtvi zgane z usti, a kaj koristi — veter raznese. Nebo me ne sprejme, zemlja me noče — za vampirja nisem. Mesec me žge, sonce hladi — vse je narobe. Tu in tam v ruševju kletve rasto — da me še bolj zakrijejo, da bi počasi izginil. Rad bi izginil, ko bi le mogel — a greh mi ne da. Greh, ker sem dopustil, da me ujamejo — oni tam preko. Ker sem roke dvignil namesto puške — so me zakopali.

Zato iz mene mrtvega nič ne bo vzknilo — jaz sem kuhano seme.

Brazgotina

Mihailo Gazivoda

Iz avtobusa sem stopil že pred vasjo (šofer je bil pripravljen napraviti uslugo potniku) in krenil po ozki poti, zapuščeni, odkar ni več koz. Izognil se bom srečanjem, ki človeka samo zadržijo, ga spravijo v zadrego, ki zagrenijo prihod s prezgodnjimi in neljubimi novicami.

Hodim počasi in se razgledujem na vse strani. Vsak grm in vsak kamen spominja na kaj, pripoveduje. To, kar sem sam doživel, se meša s tem, kar je starejše, kar sem izvedel od drugih. Marsikaj se je tukaj dogajalo, velikokrat je bilo s krvjo okopano to sivo kamenje, neštetokrat so bile požgane in znova zgrajene te hišice pod pobočji.

Sredi poletja je. Suša. Šipkovi grmi kot da so osmojeni. Koruza po njivicah se je pobesila. Nikjer zelene trave. Samo trte še vztrajajo, njihove modre vrste so prepregle kotlino vasi, stisnjeno od vseh strani s kopastimi griči.

Najbrž so se tudi cisterne posušile. Vodo tovorijo na oslih od jezera. In prinašajo na ramenih. Dve uri hoda tja in nazaj. Pa tisto čakanje pri studencu: venec deklet in veder. Nekoč sem rad hodil tja dol in se z dijaško kapo na glavi petelinil med vaškimi dečki. Dražili smo dekleta, jih obmetavali s kamenčki in jim pomagali, da si napolnijo in nalože vedra. Vsi smo bili zaljubljeni v najlepšo, Jano Nikolino, a smo to skrivali pred njo in drug pred drugim...

Zares ni bilo treba, da pridem sedaj, v najhujšem letnem času. Kdo bi ravnodušno poslušal tarnanje zaradi slabe letine in truda, ki je bil zaman, kdo bi gledal, kako se vratovi stegujejo za nekakim varljivim oblačkom?

Stopam in se pogovarjam sam s sabo...

Vsak čas se bom znašel nad Mrkanovo hišo. Nekoč sem se pregrešil nad njim. Moral sem to storiti. Močna notranja sila... Dneve in dneve sem opazoval, kako hodi gor, ne ozre se ne v levo ne v desno, dokler ne prispe pod visok hrast. Tam se je izgubila sled za njim: niti senca ni več zatrepetala na planoti, niti šipkova vejica se ni zganila...

Zakaj odhaja tja in kaj počenja?

Premišljal sem in kolebal. Strah, da bi se utegnila srečati. Postal je čuden: izmika se ljudem in pogovorom, ne brije se in ne striže. Zmešalo se mu je, so pravili, prav tako kot njegovemu stricu, ko je bil mladenič. A ta se je bil izgubil in zaman so ga povsod iskali. Vrnil se je, ko so že vsi naredili križ čezenj — shujšan, raztrgan, osramočen. Pripovedoval je, da so ga hudiči zaprli v neko jamo in ga hranili z zelenjavo in žitom. Komaj mu je uspelo, da se je rešil in jim pobegnul...

Tega jutra sem vstal bolj zgodaj kot ponavadi in se ozrl na Mrkanovo hišo. On stoji pod murvo. Nekaj tuhta. Verjetno je šla mimo kakšna ženska, pa se je bal, da bi se ga utegnila dotakniti in ga uročiti.

Ugodna prilika! Takoj sem se odločil...

Pod hrastom — majhna jasa in trava na njej povaljana. Tu je ves dan senca. Zato prihaja sem, leži, hladi ga vetrič, ki pihlja od jezera. Dobro mesto si je izbral. Skrito. Daleč od sveta. Brez muh, ki poleti v hiši ne dajo miru.

Vse moram pustiti nedotaknjeno. Naj še naprej dela tako. Takim je treba pomagati. Mojim domačim in drugim vaščanom se smili. Samo otroci... A jaz nisem več otrok — v petnajstem letu...

Toda prišel sem, da vidim, da razvozljam uganko, ki mi ni dala miru...

Vendarle, hrast je bolj na našem zemljišču kot na njegovem! Prisvojil si ga je: okrog njega ne bom mogel več nabirati šipka, kadar dozori, niti nabirati suhljadi za mater niti ovce prignati dotod...

Onemogočiti mu, da prihaja!

Kako?

Slišal sem za čarovnije in njihovo moč, našel sem rdečo nitko, košček obujka, modro črepinjo... In vse to sem položil na kamen, ki mu je služil za blazino, ter naredil okvir iz hrastovih listov.

Še mene je spreletel srh!

Skril sem se za gosto robidovje, čepel in si s srajco brisal potni obraz...

Mati je prišla iz doline in me klicala.

Kako dolgo bom še čakal?...

Prišel je, se stresel, ko je videl čarovnije, in se brž odmaknil. Potem — v tek po bregu. Šipkovi grmi so se upogibali od njegovega besa.

Zgrabil me je nemir. In strah. Bolj ko se je bližal večer, hujša sta bila. Mrkan bo izvedel (kdo bi njemu mogel kaj prikriti) in se bo maščeval!

Kako trda mi je bila to noč postelja, kako vroče mi je bilo, zdelo se mi je, kot da se nekaj plazi po meni.

Mati je takoj zaspala. Vedno je tako, kadar ne morem spati.

Bolj znosno bi bilo, če bi pomolil glavo izpod odeje: čist zrak, svežina. Toda ta tema v hiši — gosta in preteča. Niti zaprto okno ni zanesljivo. Pri najmanjšem pritisku od zunaj bi odletela črviva in ob robih oglodana oknica. Prost prehod...

Mrkan se kljub vsemu ne bi mogel splaziti skozi. Samo glavo bi spravil noter: veliko, kuštravo, s krvavimi in zbeganimi očmi...

Mati še naprej smrči, zgame zdaj pa zdaj z usti, zavzdihne.

Privijam s k njej, potim se, gorim od vročine...

Šum korakov pred hišo!

»Mati!«

Pretegnila se je in spet umirila.

Sunil sem jo z lahtjo, pa s kolenom — močneje.

»Spi...«, zaspano zašepeta.

»Mama!«

»Kakšen nemir te je zgrabil, otrok?«

»Nekdo je pred hišo!«

»Nikogar ni...«

»Ali si zaprla prašiča?«

»V hlevu je...«

»Pa osla si privezala?«

»Sem...«

»Ali Mrkan hodi ponoči okrog?«

»Tudi on spi kot drugi...«

»Ali bi udaril?«

»Še mravlje ne, bi pohodil...«

»Ali je huje zdaj njemu ali je bilo njegovemu stricu?«

»Nehaj s tem. Pusti nesrečnika pri miru!«

»Ali so hudiči?«

»Nocoj si ti eden od njih!«

»Resno te sprašujem, ti pa...«

»Dovolj o tem. Noč je že tako kratka, a jutri me čaka kup dela... Mrkan pa bo ozdravel, kakor hitro se oženi. Tudi njegov stric je...«

Materina dlan je začela drseti po mojem obrazu, po prsih. Zdravilo... Poiskala je tudi mojo roko in jo stisnila. Nisem se več bal. Zaspal sem...

V postelji sem, pri materi. Mati spi, meni pa ne da spati to, kar sem naredil. A zdi se mi, da bo tesnoba izginila, kakor hitro bom odstranil čarovnije.

Najprej sem odkril glavo, potem telo, stopil prek matere (zmeraj sem ležal pri zidu) in pazil, da je ne prebudim. Otikal sem vrata in obrnil ključ. Prijel sem se za zid in se, tesno pritisnjen obenj, pomikal korak za korakom proti velikemu šipkovemu grmu, ki je z vejami segal do opek na strehi. Kadar je bil veter, so veje udarjale po strehi in me strašile. V senci šipkovega grma sem se ustavil, da se razgledam in da zajamem zraka. Nekaj se je svetilo v sosednjem grmu — dva vzporedna krogca. Mrkanove oči! Kolena so mi klecnila. V grlu me je nekaj davilo. Nazaj!... A Mrkan bo planil kot volk in me zgrabil. Niti zakričati ne bom utegnil... Bolje je, da mu pojasnim, kam sem namenjen in kaj hočem. Saj je prišel zato, da me prisili... Iztegnil sem roke v smeri hrasta in stekel. Trn mi je opraskal uho. Otikal sem kri. Štrleča šipkova veja me je zgrabila za rokav srajce in odtrgala košček. Ni se mi zdelo škoda. Nisem imel časa, da bi mislil na to. Hrast je zmeraj bliže. Še nekaj dolgih korakov in tam bom. Ne bo ostalo niti sledu za tistim... Toda — med menoj in hrastom so se pojavili novi šipkovi grmi in novo kamenje. Tečem, preskakujem, plazim se in po telesu čutim vse več in več toplih dotikov lastne krvi. Še malo! Samo en grm še! Zaletim se, da ga preskočim, in se znajdem na jasi pod hrastovim deblom, a hrast in vse okrog mene se dvigne in leti, leti...

»Zbudi se, Mirko!«, me je tresla mati...

Ko me Mrkan prepozna, prične:

»Sem, Mirko!«

Izgovarjam se, da sem utrujen od poti, obljubljam, da se kasneje oglasim...

»Hej, počakaj me!«

Še tega mi je bilo treba! Zdaj bo pripovedovanja brez konca in kraja, pa vprašanj, na katera ne moreš odgovoriti. Ti na vasi popolnoma po svoje obrnejo vsako stvar in nikoli se človeku ne posreči prepričati jih, da ni tako...

S težavo se Mrkan vzpenja po bregu. Upognjen je. Shujšan. Nekoč je bil korenjak, da mu ni bilo para. A mati je prav predvidela, da bo ozdravel...

»Kje pa hodiš, za božjo voljo!« me objame in zajoka.

Tudi jaz sem se komaj premagoval.

Sediva drug drugemu nasproti. Sonce prodira skozi veje murve in ustvarja svetlo liso od vrha Mrkanovega čela proti bradi. To ga moti. Obrača glavo. Platnena kapa je strgana, lasje osiveli, oči udrti. Se tisto njegovo trzanje z desnim očesom ni več tako močno. Toda to je zvezano z zgodbo: prodajal je nekaj v mestu in mežikal, pa mu je rekla neka šaljivka: »Pojdiva že, človek!« »Kam pa?« »V one vrbe, kamor me vabi tvoje oko!«

»Že celo večnost te ni bilo pri nas«, začne.

»Delo...«

Pipo ima oglodano, dotrajala je. Lahko bi mu kupil drugo in ga razveselil. Starci so kakor otroci... Tobak se nikakor ni hotel vžgati, ko sem mu prižgal z vžigalico. Moral je kresati z drhtečo roko. Torej je njegova bolezen le pustila sled — pospešila je staranje.

»Vaše trte sem jaz obrezal. Tri dni, vsak dan malo. Nisem mogel gledati, kako drugi to slabo delajo. Bilo je mrzlo... Stara mi je dobro stregla z jedjo in pijačo. Pa še danes ima poln sodček vina. Prihranila ga je zate...«

Povabil sem ga, da skupaj poskusiva to vino.

Preslišal je. Ni še končal s pripovedovanjem.

»Nič me nisi vprašal, kje sem bil včeraj?... Povzpel sem se na Viš in gledal, kako delajo cesto prek jezera. Kot vrv je napeta od Vranjine do Vira. Beograd bodo zvezali z Barom... V nedeljo stopim, da si ogledam to čudo prek vode. Sin Jovo me bo peljal. Tudi ti greš lahko z nama. Samo vzemi s seboj steklenico tistega materinega vina! Midva bova pa spekla jagnje...«

Kako se je razveselil mojega prihoda! Kako je prisrčen! In trte nam je obrezal!...

Ali ve, da sem ga jaz pregnal izpod hrasta, kjer je miril svojo mladostno blaznost?

Pustil sem ga pod murvo.

Ostala je brazgotina v meni!

Človek in kača

Veljko Martinović

Ni dosti manjkalo, pa bi se srečali iz oči v oči. In to prav tam, kjer je najmanj želel, na kraju, pred katerim je trepetal, najbolj neprimernem na vsej poti: na dnu rebrastega hriba, ki ga dva potočka, ki prihajata od zgoraj izpod samega vrha planine, že stoletja držita v precepu, ga trgata in tanjšata ter vse bolj brusita, tako da sta ga izostrila v klin, ki se navpično zasaja prav v njuno sotočje.

Do tega je moralo priti, kajti tisti, ki po tej edini stezi hodijo v nasprotnih smereh, se ne morejo izogniti srečanju — prej ali pozneje, kjerkoli, morajo pasti eden pred drugega.

Oni pa so šli prav tako: njih troje zgoraj, da bi obšli in pregledali planino, kurir pa spodaj, s pismom, za katero mu je bilo pri odhodu rečeno, da je nujno in zaradi katerega mu noge že zdavnaj klecajo, polne utrujenosti in svinčene teže.

Bili so patrola. Na vojaški nalogi, čeprav tega nihče ne bi mogel niti opaziti niti sklepati. Pripeka in strmina jih je razgrela, pa so se uredili, kakor bi bili na sprehodu. Vsi trije so slekli plašče: eden je svojega obesil na puško in vrgel na hrbet; drugi je sukneni jopič zvil in si ga dal na rame, pod puško, kot da nosi drog, ne pa italijansko karabinko, a tretji je svojega malomarno stisnil pod znojno pazduho. Za zunanost jim ni bilo niti mar — če za to ni dovolj brada, je tu še grb, izrezan iz aluminijaste posode, ki je vsaj po svojem videzu podoben pravemu četniškemu emblemu. Opreznost bi bila zanje odveč: peterokrake že mesece ne srečaš na poteh, že zdavnaj je utonila v bunkerje in temne goščave. Tako jim je vse »terensko« delo postalo gola zabava, še posebno to današnje: izlet, sprehod po planini — nihče jih ne bo vprašal niti ali so prišli do določenega mesta niti kdaj so se od tam vrnili.

A kurir jih je vendar videl drugače: patrola, trije sovražniki, siti in naspani, spočiti. Tri cevi, troje ognjev. Zanj in za tisto sporočilo v žepu, ki — tako mu je bilo rečeno — pomeni rešitev za borce, ki so v zaledju.

Tri na enega — to je zmeraj nevarnost. Če pa je ta eden še skrajno utrujen in od tega malone hrom, pa še na tako tesnem kraju in ob taki priliki, to ni več samo nevarnost — to je nekaj veliko večjega in hujšega. Če sproži, bo morda eden padel. Ampak ostala bosta dva. Eden se bo priplazil od spodaj, drugi ga bo naskočil z brega. Ostal bo torej med njima, obkoljen, kot na dlani, sporočilo ne bo prišlo do tja, kamor je treba...

Privije se povsem ob toplo zemljo, počasi vzdigne glavo in se še enkrat ozre naokoli. Spredaj — oni. Zadaž — čistina. Kreniti tja — je isto, kot ostati na mestu. Levo, prek potoka: pašnik, strm in gol, kot okensko steklo. Zgoraj pa:

spet čistina, golo in pokošeno pobočje, popisano s progami trave, ki je ostala za kosami. Pa še strmina!

Le na enem samem kraju, petdeset korakov pred njim, malo vstran, na desno, proti potoku: dva ali trije grmiči, zrasli eden z drugim.

»Tja!« — se odloči brez premišljevanja in hitro, najprej nazaj, da se jim umakne izpred oči, da se skrije za hrib, potem pa sključen steče, čim hitreje more. Kajti treba je izkoristiti vsako sekundo: prihajali so vedno bliže, vsak trenutek bi se lahko pojavili na hribu in s svojimi glavami razparali nebo nad njim.

Zadihan, odrevenel od razburjenja, se je vrgel v grm z glavo naprej in se vdano potopil vanj, kakor nekoč v modre valove Lima. Spomnil se je samo, da mora pravočasno zapreti oči. In prav, da je to storil, ker je kmalu po vsem obrazu začutil najprej tople sledi kapljic, potem pa rezko grizenje znoja. Otipal je puško, ki mu jo je vejevje iztrgalo iz roke, jo potegnil k sebi, potem pa se je namestil in skrčil noge — če že ne morejo storiti tega, kar je treba in kar so dolžne, naj vsaj ne bodo izdajalke v tej usodni uri.

Potuhnil se je, kot mrtev se je predal zemlji, zaustavil dihanje, celo srce je za trenutek prisililo, da je molčalo. In prisluhnil. — Samo šum vode. In to, začudo, zgoraj, dokler teče po strmini, tih in blagodejen, a spodaj, pri sotočju, zelo glasen, kakor razigran. »Veselita se snidenja« — jima je zavidal. »Kakor da hitita s te višine samo zaradi tega srečanja. Ne pa kot mi ljudje. Odkar sem odšel s svobodnega ozemlja, se podnevi in ponoči izogibam poti, hitim tako, da sem prehitel že svoje lastne moči in jih izgubil nekje ob poti. A vse, kot izgleda, samo zato, da bi me že to prvo srečanje spravilo v škripce!«

Kmalu je zaslišal glasove. Nejasne sicer, pretrgane, nerazumljive. Prinašal jih je veter, od zgoraj, s steze.

»Torej so še tu. A morali bi biti že mimo, dovolj je bilo časa!«

Pazljivo prisluhne, skuša vsak delček telesa spremeniti v majhno uho. In zazdi se mu, da zdaj razgovor prihaja od zgoraj, s hriba, ali celo izza njega, z druge strani. Še bolj nemiren zaradi tega, se ni spomnil, da je to zaradi vetra, a se je vendarle pomiril — če bi ga bili odkrili in hoteli obkoliti, gotovo ne bi glasno govorili, ne bi s tem odkrivali svoje namere in smeri gibanja. Vseeno se hoče povsem prepričati o tem: poskusi z očmi preiskati hrib. Dvigne glavo, a zelo počasi, da ne bi zganil niti ene same vejice, ker bi se ta, krivenčasta in nerodna, zrasla z drugimi, dotaknila one zraven sebe in to bi lahko streslo ves ta gosti in zmršeni splet.

Kljub vsej pazljivosti mu to ne uspe. Uho ga izda: zatakne se v majhno rogovilo vejice, tanke kot bilka, kakor da je rasla v zasipnici, posejane z že zdavnaj odmrliimi popki in napol zasute s suhim listjem. Zatakne se in jo zviije v blag lok, tik pred njegovimi očmi. Suh list zašumi. Vendar ga ne zmrazi zaradi tega — prestraši ga čudno sikanje, od katerega se mu lasje naježijo. Počasi dvigne glavo in pogleda skozi zvito vejico in — dve pedi od svojega čela zagleda pisan in živ klobčič.

Leden in drhteč curek mu objame vse telo od peta do glave. Glava trzne, skuša se umakniti, da se odmakne vsaj za milimeter. Istočasno pa se premakne tudi klobčič: lahen drhtljaj ga prešine, potem pa se nenadoma, kot bi trenil z očmi, v enem samem hitrem gibu, iz tega pisanega klobčiča izvije gibčen vrat in na njem oglata glava. Dvoje črnih kroglic se zasveti od zlobe. Čeljusti se široko odpro, iz žrela šine ostri jeziček in se razcepi v dvoje ostrih žel.

»Poskok!«

»Treba ga je ubiti!« — se vzdrami misel, pravzaprav priplava iz čudne zmede iznenadenja, strahu in vznemirjenja. »Tako, preden se zgane!«

Roka stisne puško, a vendar se ne gane z mesta. Kajti one majhne oči niso zaman spremljale vsakega giba njegovega telesa: ploščata glava se pomakne nazaj in se napne kot vzmet, kot petelin na puški, a jezik zahiti in tiho zasika. — Če se samo zgane, ga bo prehitel in usekal!

Majhne oči so bile kot oledenele, njemu pa se je zdelo, da ta njihov ledeni in ostri pogled čisto telesno občuti: dvoje nevidnih konic je šinilo iz tistih dveh črnih biserov, prebodli sta ga do srca in se zapičili vanj: če samo s prstom zgane — ga bosta prebodli do kraja kot dva ražnja.

Ne da bi trenil, skoraj brez diha, je strmел v ti dve ledeni in prodirni očesi, v dvoje nosnic, ozkih, kot da bi jih zvrtał na najtanjšim šilom, v rožiček nad njima, top in zakrivljen nazaj, v rdeče žrelo, preveliko, preširoko, volčje. Ta trikotna in hrapava glavica se mu je zazdela zelo grda, preveč odvratna. In začudi se, kako da ni tega opazil prej, vsaj takrat, ko se je kače dotaknil z golimi rokami, ko mu je sosed, vrstnik in tovariš, ki se je na čuden način spora-zumeval z njimi in jih zbiral kot piščance, ponudil tobačnico, a on jo je — zaneseno zazrt v usta, ki so pripovedovala izmišljotino o ljubezenski dogodivščinu v vdovski postelji — odprl in se dotaknil ledenega vratu. Takrat se je prav zares prestrašil, ker ni vedel, da je ta kača brez zob, da so jih ji izpulili, preden so jo strpali v škatlo. Pa vendar se mu je, najbrž že zato, zazdela lepa. Lepa bi bila tudi ta, v grmu, samo da ne bi bilo te grde, odvratne, ogabne, nevarne glave... Ta vrat, ki se je tako ponosno in ljubko iztegnil. Sopečo grlo, kakor da je okradlo mavrico. Gibčno telo, pokrito s fantastičnim bogastvom vzorcev, do skrajnosti natančnih in simetričnih. Vse sami kvadrati, eden zraven drugega, manjši v večjem, v vrstah, od vrha vratu pa do konca repa, vsi zvezani na vogalih — nizi prekrasnih ogrlic, kakršnih ne bi mogli napraviti vsi draguljarji sveta... Samo da ne bi bilo te grde glave. In dveh votlih zobcev v njej. In pod njimi tistega mešička, in v njem nevarne kaplje. Te ene same kaplje...

»Glej, premišljuješ o bitkah in frontah, o juriših in prebojih, a prestrežejo te takšnile, ki vohljajo v 'zaledju', po strehah in smetiščih, ki ne marajo duha po smodniku. Prestrežejo te in naženejo v grm, v katerem si še vrana ne bi poiskala prenočišča. Tu pa te pričaka poskok, breznogi plazilec, ljubljeneč teme in lukēnj, od katerega je še kokošji kljun močnejši. Pa se ti spravi nad glavo in te drži na muhi. Če le zganeš s čimerkoli, če pokažeš, da si živ — te piči s tistima dvema krivima zobcema ali celo z enim, če ga je volja — tudi to je dovolj za tisto njegovo edino kapljico!«

Listič, ki ga je zvila kapa, zgubančen in krmežljiv, se iztegne počasi, skoraj brez šuma. Pisani klobčič se od tega zgane in nekako strese, naglo se zviije in potuhne, a glava se znova pripravi za udarec. Kurir se ves naježi. Ta ledeni pogled se mu zazdi še bolj hudoben in jezen.

»Ne ga dražiti!« pomisli.

In še bolj se pritaji, naravnost otrpne. Uho mu je še vedno držalo tisto vejico zvito, kot napeto v lok. Vejica se je na drugi strani, pri zemlji, tam, kjer izhaja iz plasti zlepljenega in kakor stisnjenega odpadlega listja, naslanjala na tisti živi pisani krog. Z njegovega ušesa je prenašala pridušene šume njegovih utripov, a od tam vračala nervozne trzaje, preteče, polne pripravljenosti, ki so

bili odgovor na vsak utrip njegovega srca. Zato se je trudil, da se umiri čim bolj, do skrajne mere. A napoti mu je bilo celo lastno, čeprav pritajeno, zadrževano dihanje. Čeprav slaboten in do kraja umirjen, je topli dih gibal listje pred seboj, a to je pri tem šuštelo, dražilo kačo in jo držalo v popolni pripravljenosti. Oči so ga pekle od znoja, se solzile in meglile od napetosti in to mu je slabilo vid. Vrste kvadratov so migotale in se krivenčile, izgubljale so svoje meje in se mešale, prehajale so v zmedeno in brezoblično mrežo. Vztrajni, ledeni, grozljivi pogled se je od časa do časa potuhnjeno izgubljal, ni dal, da bi ga kurir stalno spremljal, in v tem je ta videl neposredno grožnjo: ko se bo zavedela te prednosti, je bil prepričan, in kadar se ji bo zahotelo, bo kača to gotovo izkoristila.

»Pa vendar! Ali naj bo manjši od nje?! Mora jo prehiteti, iznenaditi na kak način, popasti jo naglo, naenkrat, zvito. In to celo, tako v zvitku, predno bo...«

A ne utegne dokončati misli: veter spet poboža krivenčasti grm in ponovno vznemiri konec vejice: vrat se zopet stisne, a jezik divje zasika.

Kurir še enkrat pritaji življenje v sebi:

»Ne je dražiti... Z ničimer, niti s tiho mislijo!«

A od tam, z druge strani, so se glasovi one trojice gibali navkreber in prodirali do njega. Nejasni sicer, pa kljub temu slišni, brez dvoma navzoči. Jasno mu je bilo, da se je patrola ustavila, da se nikamor ne premika. »Najbrž si bodo odpočili. Zakaj si tudi ne bi. Nihče jih ne kliče, nihče jih ne preganja. Vse jim je po volji, ne mudi se jim. Samo, da ne bodo v tem pretiravali. Da jim, recimo, ne pade v glavo, da se okopajo dolj v sotočju ali da začno nabirati lešnike, in pogledajo v ta grm! Ali pa da se preprosto zavale in zaspe, a medtem odnekod prileti ptica in premakne kakšno vejico. Ali močnejši veter — že to bi bilo dovolj, da poskok plane kot strela...«

Ves je premrl od negotovosti in čakanja. Potrpljenje ga vse bolj zapušča, pa tudi moč mu nekam odteka — ali v zemljo pod njim, ali po oni vejici, na drugo stran, v pisani klobčič.

»Če bi bilo to kakšno razumno bitje! — Slučajno sva se srečala — bi mu pojasnil — povsem slučajno. Padel sem semkaj samo zaradi tega sporočila v žepu, ne pa da bi te vznemirjal. Jaz sicer ne maram tvojega rodu, bi mu priznal. A puške ne nosim zaradi tega. Glej, dajem ti besedo. Nikoli ne bo namerila v tvojo glavo. Pa če hočeš, niti v tvojega najbolj oddaljenega sorodnika. Mirno pojdi, brez strahu, pojdi, kamor te je volja, na vse strani ti je svet odprt, pa izbiraj, kamor hočeš, moja noga ti ne bo preprečila, zaklinjam se ti.«

»Drugemu laži« — zareži kača s svojim mrzlim pogledom. — »To govori tvoj strah, a ne ti. Dobro vem, kaj si pravkar mislil.«

Ta, nemi pogovor mu še bolj vzame pogum:

»No, pa se bojuj v zaledju! Uideš puški, izmuzneš se najgostejši salvi, pobegneš mreži karteč, iztrgaš se iz samih čeljusti zasede. A na koncu — crkneš brez krogle. Od enega samega samega votlega zobca, enega vboda, ene edine kapljice ali celo njenega dela...«

Kaplja znoja zdrsne s čela, naleti na gubo in steče po njej, potem pa zdrsi vstran in potone v zamegleno oko. Veke se naglo, same od sebe, sklopijo, a poskok se spet javi z mrazečim drhtljajem.

»Niti tega ne? Pa dobro, ne bom« — popusti kurir in se sramuje zaradi tega pred samim seboj.

»V brigadi je vendarle drugače. Tam te spoštuje še tisti, ki te sovraži, ne more drugače. Ker vidi: to je vojska. Ogenj in moč; širina, svoboda. Tam si človek, v vsakem trenutku. Odkrito se bojuješ, odkrito potuješ, odkrito miruješ, zaspiš s polnim, celim snom. Tukaj pa — kamorkoli se premakneš, moraš to potihlo, skrivoma, da te nihče ne opazi, da nihče ne zve kaj o tebi. Tedne in mesece. Pa ravno ko pomisliš, da tudi tako le nekako gre, naletiš na káksno patrolo, zasledi te oko špijona, izda te ptica, odkrije pes, izda ogenj, grižljaj kruha, rodna hiša, lastni opanek, kašelj, celo tvoj lastni slabotni dih...«

Čeprav so bile te misli čista resnica ali vsaj zelo blizu resnici, se jih skoraj prestraši. Občuti, da mu jemljejo pogum in ga siromašijo, se mu vtihotapljuje v notranjost: ugašajo mu toplino, zamegljujejo pogled in pijejo moč.

»Kaj pa si pričakoval?« — se nemo obregne sam ob sebe. »Vojska je bila vedno prav taka. Dokler je, kakor ti hočeš, ti gre vse izpod rok, vse na tem svetu ti pomaga. Kakor hitro pa naletiš na klanec, kakor hitro se ti voz ustavi, ti vse obrne hrbet, vse preskoči v nasprotni tabor. Zaveznik in krvnik — kakor pač hoče. A zato pa si vojak. Brani se. Ne vdaj se. Kadar je potrebno, pokaži »zobe«, stisni pest; kadar pa ne moreš drugače, se pomiri, potrpi. Tudi potrpljenje je orožje.«

Tukaj, v grmu, ni imel izbire.

Iz oči v oči, nos pri nosu.

Napete strune, pritegnjene do kraja, preden počijo.

Cela večnost.

A ves ta dolgi čas se je po oni vejici, ki je povezovala človeka in kačo, neprestano nekaj pretakalo. Neslišno in nevidno, a kljub temu resnično, prisotno do nevzdržnosti. Nekaj, kar je šlo od enega do drugega, zdaj sem zdaj tja, zdaj počasneje, zdaj hitreje, zdaj v valovih, zdaj v slabotnem curku. Nekaj, kar je hromilo in oviralo njega in njo. Kar ju je vezalo enega na drugega, in to popolnoma trdno, kakor vrv, ki se ne pretrga. Od česar je zamrznila celo misel na gib. Kar je trgalo živce in izčrpavalo moč. Kar je vso človeško kožo spremenilo v množico slanih vrelcev, od česar je bil celo oni pisani klobčič nenehoma v tresljajih in krčih, od česar so se svetile njegove majčkene, ledene in temne, strašno vztrajne in neizmerno globoke oči, polne pretnje in pripravljenosti. Nekaj, kar je popolnoma pritegnilo misli in čute.

Kdo ve, kako dolgo bi to trajalo, da se ni visoko zgoraj na hribu zaslišal strel. Strel v prazno, brez kakršnekoli zveze z grmom in s tem, kar se je dogajalo v njem.

To je zdramilo človeka:

»Nazadnje so odšli! Tudi jaz moram že vendar kreniti, zadnji čas je.«

Najprej se je oprl na roke — pazljivo, počasi, da ne bi zadel vejice, da ne bi prebudil posušenega listka pod njo. Potem se je naenkrat, v močnem sunku, tako hitro, kakor se je prej vrgel vanj, samo sedaj v obratni smeri, pognal iz grma.

Vzravnal se je in trenutek postal. In čeprav sta mu onidve črni kroglici in topi rožiček pred njima še vedno lebdeli pred izmučenimi očmi, je začutil, kako mu srce počasneje bije in kako se mu moč ponovno od nekod vrača.

Tedaj je najbrž odleglo tudi kači.

Drama v samostanu

Vladimir Mijušković

Med kosilom so se ustaši bahali s svojimi zločini. Dr. Sebastijan, gvardijan samostana, je molčal. Medtem ko so pripovedovali, je vsakega posebej opazoval, spremljal vsak izraz na obrazu, tehtal besede. Bili so navdušeni nad tem, kar so storili. To je bilo gvardijanu jasno. Pa je bil tudi gvardijan zadovoljen z njihovim delom? Glavni ustaški organizator v tem kraju je. Njemu morajo dajati račune. A on je nezadovoljen, to se vidi. Zakaj? Ali niso storili, kar je treba! Ali ga je morda razjezil fra Vice, ki je obsojal njihove zločine in je že v začetku zapustil obednico; ni hotel kositi z njimi. Morda pa misli na svojega nečaka Pavla, ki so ga pripeljali v samostan. Bolan leži v gvardijanovi spalnici. Te uganke niso mogli rešiti.

Po kosilu vstane najprej Rudolf in gre v sobo k Pavlu. Ostali se spogledajo, sporazumejo z očmi in odidejo. Gvardijan se pozdravi z njimi. Pričakovali so, da jim bo kaj rekel, on pa je molčal kot nem.

Sebastijan ostane sam. Sprehaja se z enega konca obednice do drugega in prička z ustaši, ki so že odšli.

— Bahate se!... Malo ste storili. Odlikovanj hočete! Prekmalu je za to. Obtožujete drug drugega; kaj bo iz tega! Na višje čine mislite! Hm...

Ko fra Vice opazi, da so ustaši odšli, se vrne v obednico. Obstane pri vratih in nagovori Sebastijana:

— Gvardijan, ali ste slišali, kaj govore ustaški častniki?!

Čaka odgovora, a ga ne dobi. Sebastijan se sprehaja.

— To so strahotni zločini, gvardijan! So to za vas še ljudje ali ne? Ali so to še kristjani?

Gvardijan se ne obrne.

— Prosim vas, gvardijan, odgovorite mi. Čakam na odgovor. Potreben mi je. Sebastijan vstane, dvigne roko in obrne dlan proti fra Vicu. To je bilo znamenje, naj preneha z vprašanji.

Fra Vice sede. Še enkrat se napoti gvardijan prek obednice, potem odide v svojo delovno sobo. Komaj odpre vrata, zasliši iz spalnice čuden, krohotu podoben smeh; je to smeh ali krik norca? Ni mu jasno, zdi se mu, da je bolj podobno poslednjemu. Približa se vratom, nasloni uho na ključavnico, da bi bolje slišal. Vse je tiho, smeh je prenehal. Čaka, nobene besede. Vrata se odpro, iz sobe stopi Rudolf.

Sebastijan ga pričaka z vprašanjem:

— Kaj je tam?

Rudolf skomigne z rameni.

— Je bolje ali slabše? — sprašuje gvardijan.

— Ne vem... Ampak dobro ni. Ali še niste govorili z njim?

— Čakal sem, da bi se prej pogovoril z vami. Ni mi jasno, kaj se je pred tem zgodilo. Pred par dnevi ste ga hvalili. Rekli ste, da se je izkazal... Zdaj pa!...

— Užaljen bi bil, če bi samo za sekundo pomislili, da nisem odkrit do vas. Pred nekaj dnevi sem ga hvalil. Zaslužil je to. Ničesar nisem dodal zato, ker je vaš nečak. Drži, Pavle je junak. Veliko je delal in mnogo naredil. Nikoli se ni zbegal, še manj omahoval. Zdaj pa!...

— Ne mislim nanj kot na nečaka, na višjega ustaškega častnika mislim. Šolal sem ga, s tem sem izpolnil družinsko dolžnost. Za sprejem na akademijo ga je priporočil sam škof, seveda po mojem prizadevanju. Hvaležen mi je bil, vsaj tako se mi je zdelo. Pavle je nekoliko lahkoživca. Zadovoljen je bil, da je oficir. Res, spočetka je bil malce nereden. Ko sem ga opomnil, se je sramoval. Po poroki je tudi to prenehalo. Nadzoroval sem ga. Prihajal je k meni. Gledal sem na sleherni njegov gib, mislil na vsako besedo. Zelo ljubi hčerko. Zdi se mi, da bolj kot drugi očetje. Naj sva se pogovarjala o čemer koli, vedno je navezal pogovor na hčerko in jo omenjal. Ko sem ga začel pripravljati, da pristopi k naši organizaciji, je pomišljal. Videl sem, da obračunava sam s sabo. Nisem ga silil, čakal sem, da stvar dozori v njem. Ko je pristal in prisegel, je komaj čakal na čas, ko se bo lahko začel boriti za našo stvar. In, poglej, zdaj!...

— Verjetno gre pri njem za hujšo živčno reakcijo. Tudi utrujenost je vplivala na to. A kdo ve, če ni morda še kaj... Človek je človek.

— Na kaj mislite?

— Ni treba, da je moje mnenje pravilno. Mislim pa, da je tudi to v zvezi z njegovo hčerko. Kdo ve, če se ne motim. Lepo se pogovarja. Prepričljivo dokazuje. A vse proti nam. Pravzaprav proti sebi. Vedno izhaja od sebe.

— Proti nam!... To je prava norost!... Ko sem vstopil, se je nekdo smejal.

— On... Dolgo sva se pogovarjala. Da bi ga nekoliko pomiril, sem mu pripovedoval stare spomine. Dokler sem pripovedoval, je bil miren. Ko pa sem začel govoriti o ustvarjanju naše države, se je spremenil; od časa do časa je zadrhtel. Skušal sem ga napeljati, da bi kaj rekel, on pa ni odgovarjal. Bil sem obziren. Naposled sem mu omenil, kako mu bo pristajalo odlikovanje in višji čin. Planil je v smeh. A kako se je smejal!... Rekli ste, da ste slišali.

— Slišal sem...

Sebastijan se napoti preko sobe:

— Kdaj pa ste opazili, da z njim ni vse v redu?

— Pred dvema dnevoma. V neki vasi smo naleteli na odpor. Bil je močan, organiziran odpor. Imeli smo tudi izgube. Ste dobili poročilo?

— Dobil sem ga... In nanj sem mislil, medtem ko ste se vi za mizo bahali z uspehi.

— Namesto da jih iznenadimo, so oni iznenadili nas. Mnogo jih je pobegnilo, skoraj vsi moški. Organizirala sta jih neki učitelj in njegov brat študent. Kar smo jih ujeli, smo jih odpeljali s seboj. Eden naših, Suljo, trgovec iz mesta, je med ujetimi prepoznal učiteljevo hčerko. To je bilo dekletce približno šestih let. Jezni in krvavi smo sklenili, da se učitelju kruto maščujemo. Kot tiger naskoči Ante dekllico: zakolje jo, razpara in potegne ven drobovje. Obesili smo

deklico na kol ob poti. Roke in noge smo privezali za kol s črevi. Spočetka je Pavle vse mirno gledal. Še pomagal je. Čudil se je, kako močna so otroška čreva. Ko smo delo opravili, smo krenili naprej. Nenadoma začne iz množice ujetnikov nekdo kričati: »Lada!... Lada!...« Verjetno je bilo mali ime Lada. Toži neka žena, najbrž njena sorodnica. Vprašamo, kdo tarna, nihče se ne javi.

— Zakaj ste pričakovali, da se bo javila?!...

— Sprašujemo: nihče noče izdati. Pazimo, ampak na noben način je ne moremo ujeti. A tu je množica, cela povorka. Izkoristi priložnost, zavpije: »Lada!... Lada!...« in preneha. Ves čas nas je spremljal ta zloveški glas. Vsi smo bili jezni. Bil sem ves iz sebe, ne vem zakaj. Ustavili smo se; obljubili smo, da osvobodimo tistega, ki izda ženo. Nihče niti ne zine. Krenemo, vsi pazimo. Nekaj časa je mir, začnemo pogovor, a znova se iz množice iztrga glas. Pavle je hodil poleg mene. Nič ni govoril. Rekel sem mu, da je to neki hudoben duh. Tako javka, mi pa ga ne moremo uloviti. Nič ni odgovoril. Ni hotel iti k jami, kamor smo jih metali.

— Lada je ime njegovi hčerki.

— Vem... Ampak prepozno sem se spomnil. Zdi se mi, da je to razumel, kot da ga nekdo iz množice opominja, da bo prišlo maščevanje; nekdo bo ubil njegovo Lado.

— Da... Lahko pa je tudi kaj drugega. Niste imeli prav, ko ste rekli, da je to hudoben duh.

— Naredil sem napako!... Vendar, kdo je sploh mogel pomisliti, da bo kaj takega vplivalo na ustaškega bojnika. In to prav nanj, na Pavla! Dokazal je že večkrat, da ima trdne živce.

— Sramoša!... In prav njemu se to zgodi!

— Pomislil sem na vse... Veste, bil je prijatelj z onim Radkom, izdajalcem, ki ni hotel vstopiti v organizacijo. Kasneje je izjavil, da je Jugoslovan, in šel v ujetništvo.

— Ah, ne!... Tisto je staro. To pa je nekaj novega. Slutim, vendar še nisem gotov, kaj je.

— To je vse, kar vem.

— Meni zadostuje. Govoril bom z njim... Mislim, da je najbolje, če bova sama.

— Gotovo.

— Dokler ne končava, izvolite v jedilnico.

— Hvala.

Rudolf se oddalji. Sebastijan stopi k vratom spalnice, jih odpre in pogleda noter. Pavel sedi pogreznjen v fotelju; iztegnil je noge, razširil roke po naslonjaču in z glavo, naslonjeno prek naslonjača, gleda nekam v prazno.

— Ne spiš? — ga nagovori Sebastijan.

— Zame ni več sna.

— Pridi ven, da se pogovoriva.

— Pozno je.

— Pozno!... Dan je še.

— Dan!... Po vašem!...

— Pridi.

Pavel vstane počasi, kot da bi bil pretepen, in gre v delovno sobo. Sebastijan ga opazuje. Privleče se do velikega fotelja pred knjižno omaro in se zruši vanj.

- Bolan si, — reče Sebastijan.
- Hudo.
- Kaj te boli?
- To, kar se ne da pozdraviti.
- Za vsako stvar je zdravilo, sin moj, če je volja božja.
- Zame je ni.
- To so strašne besede!... Pokrižaj se!...
- S čim?
- Kaj sem slišal!... Ali sem sploh prav slišal!...
- S čim?!
- Z roko.
- Nimam rok.
- Imaš!... Vidim jih.
- Z njimi sem klal in ubijal... S prsti sem vlekel čreva iz trebuha otroka. S krvavimi rokami se ne križa.
- Kaj se dogaja s teboj?! Spovedati se moraš.
- Spoved!... Ne!... Pogovoriva se.
- Naj bo po tvoji volji.
- Jaz in moja volja!
- Kaj ti je?!... Ne poznam te več.
- Pavle sem, vaš nečak. Vi ste me šolali.
- S sredstvi katoliške cerkve.
- Sprejeli so me v akademijo.
- Škof te je priporočil.
- Postal sem oficir.
- Nič čudnega.
- In lepo sem živel.
- Redili so te, mislili so, da si jim vdan.
- In oženil sem se.
- Iz ljubezni.
- Dobil sem otroka.
- To spada k zakonu.
- Otroka, Lado!... Čudovit otrok je...
- Božji dar, sin moj!
- Prišla je vojska.
- Začeli so jo tisti, ki jim je bila potrebna. In zmagali so.
- Prelomil sem prisego.
- Nisi je prelomil. Cerkev te je odvezala prejšnje prisege.
- Izdal sem državo.
- Ne!... To je bila tuja država. Zdaj imaš svojo.
- In začel sem ubijati ljudi.
- Opravljal si vojaško dolžnost.
- Kri, veliko krvi sem prelil.

— Za poglavnika.

— Za poglavnika!... Poglavnika!... Hm, zdaj je prepozno. Imel sem glavo, zdaj je nimam več. Moja glava je bila navaden del telesa... Moja!... Le kako je bila moja?! Jaz sem jo nosil, mislil pa je z njo nekdo drug. Ne, z njo nihče ni mislil. Jaz sem z njo paradiral, junačil sem se, nosil na njej kapo, a v njej!... Ubijal sem ljudi! Pa če sem jih. To je zakon zgodovine. Nisem kriv, tako so me vzgojili. Ubijal sem tudi ženske. Ženske!... Ali je to kaj novega? Da, to je novo... Pa tudi ni novo, že prej je kdo ubil žensko. Če je nekdo ubil eno, sem jih tudi jaz lahko... ne vem, koliko sem jih... A otroke! Kdo je ubijal otroke! Kje to piše? Spomni se, Pavle. Pa se ne moreš spomniti. Tega nikjer ne piše. Ne, nisem ubijal, klal sem otroke. Niti klal nisem; razparal sem mu trebuh, potegnil iz njega čreva, mu z njimi privezal roke in noge na kol ob poti. A otrok preplašen, izgubljen, stoka, kliče na pomoč: očeta, mater, vpije, kliče, kar naprej kliče. Potem umolkne, premagali smo jo. Hahahaha... Premagali. Veliko junaštvo, premagali smo jo. In pustili smo jo na kolu, da se vidi... Ha ha... da se vidi. In kakšne oči je imela!... Kako je gledala! Še s kola je gledala. A oči so se večale, večale: kdo ve, če se še sedaj ne večajo. Če se še zmeraj večajo, kako velike so že! A ime ji je bilo Lada. Prav takšna je bila kot moja Lada. Tudi podobna ji je bila. In jaz sem jo ubil!... Ne ubil, razparal sem Lado. Pa tudi ona ima očeta. Živi, v gozdu je, puško ima, bori se. A jaz sem s svojimi prsti vlekel čreva iz trebuha njegove Lade.

— Živ je zato, ker se ga tebi ni posrečilo ubiti.

— In glas: Lada... Lada! Slišal sem ga, še zdaj ga slišim, kako dolgo ga bom še poslušal!... To je svarilo... Ali me glas spominja na zločin! Ubil sem dekletce, ki mu je bilo ime Lada. To pomeni, da krščanstvo ni demagogija, niti bog fikcija.

— Grešnik, ti si izgubil vero!

— Nisem... Jaz je nisem izgubil. Če je zdaj nimam, so mi jo vzeli tisti, ki so mi jo dali. Ali so imeli prav takrat, ko so mi jo dali, ali sedaj, ko so mi jo vzeli, ne vem. Eno pa vem: obkrat niso imeli prav.

— To je sofizem!

— To je resnica. To je resničnost, težka resničnost, ki jo nosim. Ali ki nosi mene. Danes moram razčistiti, rešiti stvari, o katerih bi moral misliti prej. Vera, krščanstvo: o tem so mi dan na dan govorili doma, tega so me učili. Vse sem sprejemal. In bil sem kristjan. A krščanstvo uči, da kristjan ne sme biti zločinec. Jaz pa sem zločinec. In ker ne morem obenem biti kristjan in zločinec, sem samo zločinec.

— Vročino imaš.

— Gorim... To je tisti peklenski ogenj, ki sem si ga predstavljal.

— Če boš tako nadaljeval, če se ne boš pokesal in vrnil k veri, se boš pekel tudi na tem ognju.

— Za to sem že poskrbel. Okrog mojega telesa plešejo plameni. Duša je že zgorela. Tam, kjer je bila, je zdaj prazno. Srce pa se praži, krči, zgoreva. Kako hudo je, če se ti žge lastno srce...

Sebastijan je hotel ostati popolnoma hladnokrven. Nič se ni spremenilo na njegovem svinčenem obrazu. Zdaj pa ga je pričel oblivati pot.

— Ali me hočete rešiti? — vpraša Pavel.

— Vse za tvojo rešitev, sin moj.

Pavel s težavo obrne glavo in pogleda proti knjižnici:

— Tukaj, v tej omari je vsa krščanska modrost. Najdite v eni izmed teh knjig, da je rekel Jezus, ali kateri njegovih učencev, da je to, kar sem storil, krščansko. Odprite mi knjigo, pokažite mi stran: dajte mi, da preberem, in rešen bom.

— Pomiri se, cerkev te vsega tega odvezuje.

— Cerkev! Ali so cerkev ljudje, ki v njenem imenu delajo proti njej, ali kaj drugega?

— Vsi vemo, kaj je cerkev. To je jasno.

— Mislil sem, da mi je jasno. Zdaj, vidiš, mi ni jasno. A tudi če to sprejemem. Vse bi sprejel, samo da te muke prenesem na drugega. Da bi jih nekdo lahko prevzel, mu jih moram izročiti. Moram jih izvleči iz sebe, odvreči. Pokažite mi, kje piše, v kateri od teh knjig, da je krščansko to, kar delate vi; miren bom.

— To so naše stvari.

— Nosim pa jih jaz. Izgleda, da jih vi nočete sprejeti. Ne čudim se: ni jih lahko sprejeti. Samo ena pot je še, ki drži do izhoda... Ali naj krenem po njej? Recite, da ni nič resnice v tem, kar uči katoliška cerkev. Odprite srce, pustite, naj govori; za rešitev človeka gre.

— Grešnik, kaj govoriš!

— To je vaš odgovor. Jasen je. Nočete me rešiti.

— Vrnite se spet v sobo, lezi, odpočij si, zaspi. Pozneje se bova pogovarjala.

— Odpočijem si naj!... To bi bilo lepo. Zaspim naj!... Ha... haha... Pod tem bremenom ni počitka. Toda ne, ne vdam se... Iskal bom rešitev, moram jo najti.

— Kdor išče rešitev, jo tudi najde.

— Najde jo!... Jaz sem samo eden od mnogih zločincev, ki so se pojavili v teh dvajsetih dneh obstoja poglavnikove države. Da, samo eden od mnogih!... Tam ni rešitve, jaz nosim svoj delež. A ta je težak, težak, velik, ogromen... Tja z njim ne morem.

Sebastijan zmaje z glavo:

— Začenjam izgubljeni upanje v tvojo rešitev, sin moj.

— Začenjate izgubljeni!... Niste me rešili; niste hoteli ali niste mogli? Jaz pa skušam najti rešitev. Slutim pot. Ne slutim, jaz vidim pot... Pa ne morem... Nekaj me vleče nazaj. Da, težko se človek hipoma osvobodi tistega, kar nosi s seboj od začetka... Ampak grem. Naprej, le hrabro, ustaški bojniki Pavle. Če bi oni, ki ti oproščajo zločine, verovali v to, kar pridigajo, ne bi delali tega, kar delajo. Ne bi!... To niso sanje, prevara, halucinacija; to vidim.

— Stopi h križu, moli, prosi odpuščanja, drugače...

— Spet začenjate!... Zakaj tako grdo mislite o njem, ki mu, kot pravite, služite?! Če bi mi odpustil grehe, ki jih nosim, ne bi bil rešitelj, ampak norec. Ne, najti moram izraz: bil bi patron razbojnikov.

— Prosi odpuščanja!...

— Toda pomislite na Ladinega očeta. V gozdu je: strašen, krvav, brez srca; jaz sem mu ga iztrgal. In, ali ima lahko usmiljenje človek, ki mu je iztrgano srce?...

Jaz čakam odgovor, vi pa me gledate. Zakaj me tako gledate? Resnico iščem, njo mi dajte... Rešila me bo... Resnico!... A to je resnica,,,

— Prosi odpuščanja!

— Če ga tudi prosim ... Grete tudi vi z mano? Ne, grete vi pred menoj?

— Grem, daj mi roko.

Napoti se proti križu.

— Ah, ne, ne ... Temu nisem ničesar dolžan. Pojdite, da prosimo odpuščanja tiste, katerim sem dolžnik. Da mi oprostijo ali pa da jim vse plačam. Toda ne, ne morem vsega plačati. Dopovedujem, pojasnjujem, upam, a glas: »Lada, Lada ...« Ah kako dolgo bo še trajalo! ... Še ko me ne bo več, se bo slišalo.

— Kakšen glas! ... Če bi bil glas, bi ga tudi jaz slišal.

— Ne slišite ga! ... Čudno, da ga ne slišite! ...

— Nobenega glasu ni.

Pavel počasi dvigne glavo in pogleda razpelo:

— A, ti tam, ali ga slišiš? Ali si tudi ti gluha?

— Kaj govoriš, grešnik?! ...

— Torej priznavate, da sem grešnik! ... Kdo pa me je zapeljal v greh?! ... Kdo, recite, kdo?!

Sebastijan stopi do kota in upre pogled v Pavla.

Pavel vstane, skuša iti prek sobe. Pade. Stegne se po sobi; prične se zvijati, kot da bi se branil:

— Ah, ni mogoče pobegniti! ... Nikamor naprej! ...

Dvigne se; težko diha. Sebastijan ga gleda. Potem še strašen krik. Iz obednice priteče Rudolf in obstane pred Sebastijanom. Srečata se s pogledi.

— Sedaj je vse jasno — reče Sebastijan.

— Živci — reče Rudolf.

Pavel zbere moči.

— In kri in človeški možgani in otroška čreva, in ...

— Popolna blaznost — reče Sebastijan.

— Jaz! ... Popolnoma pameten sem. Pri polni zavesti. Če je pri meni kaj norega, je to, da razpravljam z norci. Končno je iz mene nekaj spregovorilo, a bilo je globoko, globoko ... Pri vas pa ...

Rudolf stopi k njemu in se skloni nad njim:

— Pomiri se, Pavle! To je prišlo slučajno. Tako bo tudi prešlo.

— Slučajno prišlo! ... Vem, kako je prišlo. In odšlo bo ... Odnoslo me bo, vrglo; jaz bom izginil, to pa bo ostalo. A svarilo, prekleto svarilo! Nehaj, slišal sem, slišim! ...

— Blede se ti! ... Nobenega glasu ni, ponavljam, tudi midva bi ga slišala, če bi bil, — reče Sebastijan.

— Če bi ga slišala, ne bi stala tukaj. Ali pa ga bosta tudi vidva slišala?! ... Ah, to, to: ali ga bosta slišala!

Stegne se in razširi roke.

Rudolf in Sebastijan se spogledata.

— Končano, — reče Sebastijan.

Rudolf poklekne nad Pavla in posluša:

— Ni ... Lepo diha.

Pavel na pol odpre oči in se nasmehne. To je bil njegov odgovor.

Sutjeska

Jovan Raonić

Skrili smo se v neko grmovje, trije ali štirje smo bili, ko je prišlo do zastoja. Srca so se skrčila, ustnice so zledenele, nihče ni črhnil. Samo oči so nam temnele, temnele. Letala so krožila nad nami, njihove sence so se lovile po kamenju. Smrt smo z zaprtimi očmi zrl v besedah, ki so dospele od nekod: zaprli so obroč.

Po stezi, ki so jo naredile naše noge, pohiti mimo nas Sava; dva kurirja ga spremljata. Mudilo se mu je, kamenček izpod njegove noge mi je priletel na roko. Videl sem mu v oči. Njegove oči so strmele naprej, tja, kjer so nas zaustavili, kot bi hotel s pogledom predreti obroč. Šli so mimo. Eden izmed kurirjev, moj vrstnik in sosed, se je ozrl in nasmehnil, kot da bi hotel povedati neko svojo misel, v katero je trdno veroval: »Zdaj bodo doživeli svoje...« Pozneje sem ga še enkrat srečal, zadnjikrat, spet je bil skupaj s Savo, ni ga hotel zapustiti.

Kakor hitro so bili mimo, sta ogenj in kamenje zavrela okrog nas. Še uši na glavi nisem več čutil, morda so nehale gristi, morda so tudi one od strahu otrpnile. Drevje in kamenje je frčalo naokoli in padalo na nas. Tu in tam je kdò kriknil, ko ga je dvignilo v zrak. Frčala je kdo ve čigava roka, noga, rama. Ležali smo na pobočju, vse sem lahko opazoval. Leta so me rešila, da nisem doumel vsega do kraja. Tam doli, malo stran od nas, sem videl nekega očeta, očeta mojega sošolca, kako strmi v to, kar se godi okoli njega. Od izbuljenih oči prek prašnega in okrvavljenega obraza se mu je zdaj pa zdaj naredila bela brazda. Ozrl se je na sina, ležal je malo pred njim in s pestjo udaril nekam. Kam, nisem videl. Slišal sem. In vedel sem. Doumel sem, od vsega, kar se je godilo tam, sem toliko doumel. Stari je bil privedel sina s seboj, še preden je dorasel za vojsko. Le pozabil je, da je vojska tudi doma.

Okoli nas je grmelo.

Kljub vsemu smo še streljali. Zdaj, ko je Sava prodril naprej, smo se po malem tudi mi premikali. Potem pa je nenadoma nastala tišina. Izvedeli smo, da je Sava padel. Ni bilo več poti. Po Savovi poti ni bilo mogoče. Pravzaprav, edino po njej je bilo mogoče, ampak ta pot je vodila v smrt. Vse poti so vodile v smrt. Treba je najti neko pot, ki bo vodila v življenje. Tako se je glasilo Savovo povelje. Tako so zdaj poveljevali komandirji in komisarji, toda zdaj so ta povelja zvenela kot napotki. Še smo obstajali, še smo živeli, zato, ker je veljalo eno samo povelje, Savovo.

Tudi jaz sem občutil to povelje. Moramo se prebiti.

To so občutili tudi ti, ki so nas obkoljevali. Zato so prihajali novi in novi. Če nam je naša zemlja, to naše kamenje kdaj hotelo pomagati, nam je poma-

galo zdaj. Kajti kjer nismo mogli mi, sta zemlja in kamen razbijala njihov obroč. Tam, kjer nas ni bilo dovolj živih, da bi se lahko rešili, sta se nam pridružila. Odpirala sta pot. Pot v življenje. Seveda tam ni bilo steze. Toda tam je bila edina pot v življenje. Po tej poti so hodili tisti, ki so jih krogle in bombe pustile, pozabile ali obšle. Samo ti so tudi ostali živi. Savovo povelje se je torej le izpolnjevalo. Celo mrtvi, ki so padali v vodo, so ga izpolnjevali. Voda jih je odnašala iz obroča.

Naša skupinica je bila majhna. Šli smo za večjo skupino, v kateri je bil tudi starec s sinom. Videl sem, kako so, ko so jih opazili, stekli proti gozdu. Zasuli so jih z minometalcem. Od vseh strani. Starec je zaostal, bil je ranjen. Drugi so se rešili v nekakšen gozdič, v nekaj omorik. Mi smo gledali s pobožja. Stari se je skrtil v najbližje zavetje in se pokril z gnilim listjem. Ostali so že dosegli senco. Minometalci jih niso mogli več ustaviti. Zato je ogenj nanje prenehal. Videl sem, kako se je sin, plazeč se, vrnil po očeta. Hoteli smo kreniti naprej, pa so nas opazili; glavo sem držal previsoko. Okoli nas se je iskriло, skozi prah in svinec mi je pogled hitel na drugo stran. Sin je klical očeta. Hotel sem mu zaklicati, kje je. A kako? Gledal sem skozi solze od prahu.

Pod staro bukvijo, ki ji je minometalec oklestil polovico vej, je v suhem listju neki človek pritajeval svoje življenje in svoje srce. Niti glasu ni dal od sebe. Da reši. Ne svoje življenje. To, kar je še lahko rešil.

Vse bolj žalostno je klical sin. Srce je vse tiše bilo. Potem je naenkrat postalo vse jasno in razumljivo. Pod nekim življenjem je bila potegnjena črta. Iz gozda so priganjali mladeniča, naj se vrne. Pomišljal je. Okrog njega začne valovati listje, kot bi oživelo. Odloči se. Steče. Ko smo se kasneje uspeli prebiti na drugo stran, pravzaprav — prebila so se naša telesa, sem stekel v suho listje pod staro bukvijo.

— Stari, Džoko!

Še je živel. Veke so mu, čisto modre, zamirale nad očmi. Od bolečin v nogi. Šepetal je:

— Nikar ne povej Ranku. Naj se ne muči. Dovolj, da se jaz...

Kako bi tudi mogel. Bili so že skoraj pol dneva pred nami. Hotel sem vpiti. Kričati. Zašepetal sem:

— Kam pa bo šel? Kam bomo šli mi? Ali slišiš... tisto... tam...

Starec me je pobožal. Drgetal sem. Mislim sem na svojega tovariša, ki sem ga malo prej videl poleg Save. Ali še strelja? Ali pa je že...

Starec me poboža po glavi. Hotel sem ostati tam, zraven njega, in poginiti z njim. Hotel sem ostati tam. Ob tem bobnenju, ki se razlega. Ob tej gori, ki ječi od naših muk. Strastno sem si želel, da bi tudi jaz padel. Meglilo se mi je v glavi. Skozi meglo je prodrlo povelje: odhod.

Naš vodja se je ustavil poleg starca. Ta je samo majal z glavo sem in tja. Počasi je govoril: — srečni bodite, meni je dobro, pohitite, prepozno bo, meni je dobro...

Vstal sem. Pogledal sem roko, nisem takoj dojel, mislim sem, da je to starčeva kri. Potem sem začutil, da me boli meso. Hlačnice so se razparale, odtrgal sem kos, ki je visel čez koleno. Tovariš ga je vzel, da mi obveže roko. Stari reče: — Vzemi to. Hranil sem zase, zdaj pa mi ni več potrebno...

Nekakšne smeti. Tobak. In še nekaj. Starec je rumenel. Komaj je še govoril. Posipal se je s suhim listjem. — Vzemi, to je s pajčevino za rane, hranil sem to.

Dal je več od svojega življenja. Slekem sem bluzo. Dokler smo se še zadrževali, sem umikal preplašeni pogled pred ostrimi vodnikovimi očmi. Še Nemci bi zbežali pred njimi. Niti uši si nisem smel očistiti s šivov. Gledal sem, kako se belijo. Krenili smo. Ostali so bili srečni zaradi tistih nekaj mrvic tobaka. Stari nam je blago kimal z glavo. Stara bukev je tiho šelestela. Preplašeni večer se je spuščal in prodiral med hribe. Samo ogenj po hribih je trepetal vse bolj in bolj opazno.

Kje smo prišli iz obroča — nisem vedel. Ničesar več nisem vedel. Nihče ni vedel ničesar. Samo eno — pretolči se. Prebili smo se. Ali smo se? Kje? Kam? Kamen ni vedel povedati. Mi tudi ne.

Naenkrat nas je zasulo. Bili so na pobočju pred nami, a so vendarle prehitro začeli streljati. Gotovo jih ni bilo dosti. Izognili smo se jim.

V vojski ni uspehov, je samo tuja slabost in lastna sreča. Če sta ti naklonjeni, je dobro — tako sem odkrival nekakšne resnice in jih sproti pozabljal. Odkrival sem vse resnice. In vse takoj pozabljal, vse razen ene. Tiste zadnje, poslednjega spoznanja. Kje nas čaka — sem se spraševal. To ni bilo vprašanje, to je bil občutek. Bal sem se. Bal sem se te bojazni. In bal sem se, da ne bi prenehala. Videl sem, kako umirajo tisti, ki se ne bojijo. Kako lepi so bili tako neustrašni. In kako lahko so umirali. V vojni ni nič lepšega od onih, ki se ne boje. In ničesar strašnejšega od tega, da morajo umreti. Strela ne udari v koprive — to je — na srečo nekaterih — resnica.

— Stoj!

Kako oster glas ima naš vodnik. Kot nož. Glas mu sije iz oči.

Bil je eden naših.

— Videl sem volka, Glavo je obrnil vstran in šel mimo.

— Vsakdo bi obrnil glavo od tebe, nesrečnež! Iz katere čete si?

Pred ostrimi očmi našega vodnika se je novinec stresel. Krenili smo. To ni bila hoja, to je bilo prebijanje. Videl sem, kako oni, ki smo ga našli, vleče nogo za seboj, a nisem nič rekel. Desno od nas so udrihali po nekom. Minometalec je opravljal svoje. Bobniči so se nam tresli od grmenja šarcev. Kakor da ne bi mogli prenehati. Zavlekli smo se bolj v levo, nihče ni pomislil, da bi od tam moglo pridrveti krdelo s strojnicami. Strojnice. Ravno primerne so. Prerešeta te, bratec, pa si miren. To tukaj je bilo še hujše. Najhujše pa je bilo danes, ker nisi vedel, od kod te bo smrt doletela. Videl sem štorckljo, kako se je spuščala prav nad našimi glavami. Od spodaj je ne opaziš, ne utegneš se skriti, umakneš se ji — pa te vidiš z zemlje. In kar naprej tako.

Ko je padla noč, smo se stisnili v neki strmini. In tu v mraku sem občutil, da mi nekaj gomazi po telesu, po vsej koži. Naenkrat spoznam, oblit z grozo, da se ne bojim ničesar več, da ni več nobenega strahu, da so samo še uši. Lačne uši, ki grebejo zunaj in znotraj. Nisem se več bal. Spal sem in stokal. Presunljivo sem stokal. Tresli so me z rokami, da bi se predramil. Zdi se mi, da je nekdo nad menoj rekel: — Pusti ga, tifus bo dobil. Ali sem slišal to? Ali sem mogel? Spal sem. Uši so greble zunaj in znotraj. Vedel sem, da so to one. Vedel sem, da so uši tisto najstrašnejše. Zato se nisem mogel več bati.

Ko smo zjutraj šli naprej, nisem občutil ničesar več. Samo vedel nisem, ali je to vročina ali mrzlica ali kaj mi je. Ampak hodil sem. Čudno, kako je vsako stvar v družbi lahko storiti. Moraš storiti. Najlaže je biti sam, a najteže je sam nekaj narediti. V družbi pa je vse mogoče. V družbi je človek zdrav, lahak, pa

čeprav se milijon belih uši sprehaja po njem in siplje vanj milijon kapljic strupa ter pije kri iz njega.

Hodil sem. Vsi smo hodili. Povelje je ostalo, a bilo je izvršeno. Nisem vedel, da hodim. Samo šel sem. Kako dolgo? Do noči. Prišel je večer. Spet sem zaspal. In spet sem vzdihoval — ali so me slišali? In naslednje jutro sem hodil, čeprav nisem mogel več. Zdaj sem vedel, da mi je vroče in da ne morem. Da ne morem več. Toda bal sem se vodnika. Hodil sem. To so vedeli vsi okrog mene. Jaz nisem vedel. Ne kam ne kako ne koliko časa.

Potem je prišel tisti večer. Prvi sem padel in iskal vode. Najbrž je vodnik prišel in se ustavil nad mano, jaz pa sem ležal in iskal vode. Ali mu je bil pogled oster? Nisem več zaznaval tega.

Kdaj je prišel tisti večer? Kdaj je minila tista noč? Zjutraj so se mi oči nekoliko razbistrile. Šli smo naprej. Jaz nisem hodil. Opotekal sem se. Vlekli so me. Kot kamen na vratu. Potem so naredili nosila. Spet so se za nami slišali rafali. Še bolj so se bali. Jaz se nisem mogel. Ni mi bilo potrebno. Pa tudi uši mi niso dale. Že so lazile po kosteh in po srcu.

Tedaj je nekdo vzkliknil: koliba! Ustavili smo se. Ni bila koliba — ostanki nekakšne ute pod debelimi bukvami. Odpočil sem si. Vode. Kamenje je bilo mehko. Vode.

Posedli so okrog mene. Niso se mi odprle oči. Nisem slišal rafalov v daljavi. Tudi besed, da je konec z menoj, nisem slišal. Nič me ni več zanimalo. Malo, samo malo sem se zdramil od njihovih pogledov. Hoteli so jokati, pa ni bilo solz. Namesto solz so me oblivale kaplje znoja. Lastnega znoja. Moral je prihajati iz kosti. Tovariši so me gledali, bolet me je način, kako so me gledali, od te bolečine sem se streznil. Hotel sem se nasmehniti. Pogledali so stran. Potem sem še jaz obrnil glavo, zaril sem se v suho listje. Globoko. Kot da bi zaslišal vodo, ki šumi nekje globoko. Iztegnil sem jezik in ga zaril globoko v listje, v hladno gnilo listje. Pil sem vlago iz napol zgnilega suhega listja. Zato sem bil trezen. Tudi za njihove poglede.

Hodili so okrog mene. Koliko časa? Ure? Dneve? Ali sem spal? Ko sem odprl oči, se mi je zdelo, da me je vse življenje, vse to kratko življenje, klical neki glas, da bi me prebudil ta trenutek.

— Srdo, ali me slišiš? na vode. Najti moramo kakšnega kmeta, da poskrbi zate. Doli proti vasi gremo in nagovorili bomo kakšnega kmeta, da pride in poskrbi zate. Mi moramo naprej. Tu so. Naprej moramo. Razumeš? Pokrij se z listjem, poslali ti bomo kmeta. Ali slišiš?

Gledal sem okoli. Spet so me gledali kot prej. Spet je bolelo. Samo to je bolelo. A strah me ni bilo. Videl sem, da jih je bilo strah. Občutil sem, da je to dobro, da hočejo živeti. Naenkrat sem zagledal svojo hišo. Tako jasno je bilo okrog. Spodaj je tekla reka. Vode.

Naenkrat sem se zbudil. Popil sem vso vodo. Takrat sem videl, da ni nikogar. Pomislil sem — poslali bodo kmeta, da mi prinese vode. Vode. Še sem natrosil listja nase. Ožgani jezik sem tiščal v gnilo vlago. Vode... o... e...

Raztrgana srajca

Milenko Ratković

Iz šole sem se ponavadi vračal s tovariši. Zatopljeni v razgovor smo pozabljali, kako dolga je pot. Tu in tam smo se spotoma tudi sporekli. Takrat sem se neopazno izmuznil iz bojevite družčine, sam počasi nadaljeval pot in mahal z oguljeno torbo.

Ko sem nekoč tako korakal, sem naletel na dvojico dečkov, ki sta se prepirala. Eden je bil starejši, drugi pa je bil moj sošoléc Pero. Tepla sta se, padala in tolkla. Videti je bilo, da je Pero obnemogel, pa je svojemu nasprotniku pulil lase in ga praskal z nohti. Pohitel sem, da ju ločim. Potem ko sem med pririvanjem sam dobil nekaj udarcev, se mi je to posrečilo.

Starejši deček pobere svoje knjige in naju zapusti z ošabnostjo zmagovalca. Pero sede na kamen in jokaje prične ogledovati svojo raztrgano srajco. —

— Pojdiva! — sem mu rekel, ko mi je bilo dosti njegovega joka.

— Ne grem.

— Pa menda ne misliš ostati tukaj?

— Takšen ne smem domov — reče in si briše solze. Če bi mama videla takšno srajco, bi me strašno natepla.

Nisem vedel, kako naj ga potolažim. Pogledal sem svojo srajco. Bila je podobna njegovi. Nekaj časa sem pomišljal in se končno odločil:

— Dal ti bom svojo srajco. Jaz se bom laže izmazal.

Strašno se je začudil. Pero je namreč veljal za največjega skopuha v razredu. Brez besede je slekel svojo srajco in oblekel mojo.

Ni mi bilo žal srajce, razmišljal sem samo, kako naj se izognem srečanju z materjo, dokler ne oblečem druge. To se mi je sicer posrečilo, vendar je mama še istega dne našla raztrgano srajco in me strogo vprašala:

— Kaj pa je to? Kako si jo raztrgal?

— Saj je nisem jaz — sem se poskušal braniti.

— Verjamem, da je nisi ti, ampak tisti, s komer si se tepel!

Pobit sem molčal in upal, da se bo s tem končalo. Mama pa bolje pogleda srajco in ugotovi, da ni moja.

— Nesrečnik, kdo ti je podtaknil to srajco?! — zavpije in stopi proti meni, da me udari.

Hitro sem bil čez prag.

Vse popoldne sem se potikal daleč od hiše, da bi mama pozabila na srajco. Kot vse druge neprijetnosti je minila tudi ta.

Nekega jutra sem prišel v šolo nekoliko prej kot običajno. Od tovarišev sem našel na dvorišču samo Pera.

— Si napravil domačo nalogo? — me je pričakal z vprašanjem.

— Kakšno nalogo? — sem se začudil, a sem se že isti trenutek spomnil, kaj sem pozabil. — Nič za to! Jo bom pa zdaj napisal — sem rekel. — Samo, ali mi lahko posodiš črnilo?

— Črnilo? — se namrši Pero. — To je specialno črnilo za nalivna peresa. Oče mi je zabičal, naj ga nikomur ne dajem.

— Torej mi ga nočeš posoditi?

— Ja, veš...

Mirno sem ga opazoval, v meni pa je nekaj vrelo. So ljudje lahko tako nehvaležni? Z jeznim glasom sem rekel:

— Nič za to, napisal bom s svinčnikom.

Kakor jaz je tudi on dobro vedel, da domačih nalog ne smemo pisati s svinčnikom, vendar mi ni ničesar rekel. Sedem pod oljko in na kolenih napišem nalogo.

Ko je učitelj pregledoval naloge, je obstal pri meni.

— Zakaj si pisal s svinčnikom?

— Nisem imel črnila.

— Kako pa si ga imel za druge naloge?

— Ravno včeraj se mi je polilo — sem se na hitrico zlagal.

Učitelj me je prodirno ogledoval.

— Priznaj, da si to napisal zjutraj pred šolo.

— Sem! — še sam sem bil presenečen nad tako hitrim priznanjem.

Videl sem, da učitelj pomišlja, ali naj me pošlje pred tablo, kjer se je že nabralo nekaj takih, ki niso prinesli domače naloge.

— Pred tablo! — mi nazadnje zapove.

Čudno ravnodušen sem bil ob misli na kazen, ki me je čakala. Mislil sem na Pera in ga tu in tam pogledal. Kot običajno je sedel v svoji klopi in zdelo se mi je celo, da je boljše volje kot po navadi.

Ko je učitelj pripravil šibo, sem prvi pristopil in iztegnil dlani. Nisem jih umikal pred šibo, čeprav sem drugače to zmeraj delal. Občutil sem nekakšno čudno zadovoljstvo, ker prejemanj udarce, ki bi se jim lahko izognil, če bi mi Pero posodil črnilo. Tisti Pero, ki sem mu jaz dal srajco in ga obvaroval materinih udarcev. Roke sem držal iztegnjene vse, dokler ni učitelj rekel:

— Dovolj!

Potrt in razočaran sem sedel v klop. Ni mi šla iz glave Perova nehvaležnost.

Srečanje z Rusi

Čedo Vuković

Obljuba Sankovskega se je izpolnila: ruska flota je že tu.

Vladika je ves iz sebe od sreče. Naposled so tu! Prišli so, da se staro bratstvo potrdi z orožjem. To niso več prazne besede: tu so ruske ladje, tu so topovi, tu so ruski vojaki — mornarji v temno modrih uniformah in nekaj pehote, tistih medvedastih bradačev z dolgimi puškami.

Pod staro trdnjavo »Španjolo« sta se srečali in pomešali dve vojski. Ena s prostranih snežnih ravnin, druga z zasneženih planin, pa je enim in drugim toplo in zeleno; tu je listje in sonce in modra voda, tu je pomlad, a belina tam na vrhovih gora je samo v daljnem spominu.

Srečali so se vojaki dveh vojsk, pa se objemajo in tolčejo po ramenih ali pa se vprašujoče ogledujejo in molče hodijo drug mimo drugega.

Ampak več je tistih sproščenih, odkritih.

Slišijo se vzkliki:

— Dobrodošli, bratje naši!

— Bratja, bratja!

Odpirajo se vratovi steklenic in lesenih čutaric in diši reška in crmniška komovica in vino iz Morinja.

— Potegni ta ogenj!

— Na, poglej, kako je gosto in črno! Še tvoj car najbrž ne pije takega vina!

Odpirajo se izrezljane lesene tobačnice in diši drobno narezani lešanski tobak.

— Na, zvij si eno! Le poglej, kako rumen in mehak je, niti skadarski mu ni enak!

— Ne prizanašaj mu, rojak — napolni si pipo, potem bomo pa skupaj kadili travo.

Neki dolgovrati Katunjan zmaje z glavo:

— Eh, poglej, kako so vsi enako oblečeni — kakor naboji! To ti je vojska! Opremljeni so od peta do glave.

— Samo to mi ni všeč, da nosijo te brade. Zakaj jim bo to? Če se nalezejo uši?

— Res, naj jih strela! Mi imamo enega vladiko, oni pa, poglej, koliko jih je!

— Nu, što skazal?

— Eh, vrag ga razumi... Skazal: mi — en pop, en vladika z veliko brado...

— Da, s borodoj.

— A vi — vsi vladike!

— Oho, — ho! Kolja, pridi sjuda! Pridite!

Nastane krik in vik. Rusom je bila pripomba všeč, pa so se zvijali od smeha, metali kučme po tleh, poskakovali.

Tako je, vojska je vojska — najprej se vpraša za žganje in tobak, potem šele za imena in drugo.

Oni Katunjan se približa čokatemu Rusu s polno rumenkasto brado in modrimi očmi.

— Kako te kličejo, primojduš?

— Menja?

— Da, tebe, stric, tebe.

— Stjepan, Stjepan Ivanovič Bezbarotko.

— Ščepan! Ali je rekel Ščepan? A čakaj, rumenko, tudi mi imamo neko vrtavko s tem imenom... Ščepo! O Ščepan — ej! Pridi sem, človek, da objameš soimenjaka!

In dva vojaka se možato objameta, malo da se ne stepeta.

— A kako je ime onemu črnuhu tam?

— Vasilij.

— Vasilij! Tudi mi ga imamo... Vaso, kje si, ciganska puška naj te ubije.

Hitro teci! Sem, sem, kje pa tičiš!

— Pri nas je Vasilijev kot listja in trave.

— A eden je, bog mi grehe odpusti, še svetnik, povzpel se je celo tja gor na ostroške pečine... Pa, saj, Stepan, ti ne veš, kje je to.

Nabralo se je še vojakov in vsi so se radovedno ogledovali ter tekmovali v besedovanju.

— Pa vprašajmo tega! Kako te je krstila mati?

— Pjotr.

— Pjotr, sram te bodi... Hm, Pjotr? Kaj naj bi bilo to, ljubi bog?

— Peter! — se nekdo spomni.

— Seveda, brade mi! A Peter, nesrečnik, zakaj nisi takoj po naše povedal!

— Sam vladika je pri nas Peter.

— In to še Petrovič.

— Pokličite vladiko, da mu povemo za soimenjaka.

— Pusti ga! Skrbi ima čez glavo.

— Sama enaka imena: pa saj smo ene krvi in ene vere!

— To pove tako, kot da smo ena godlja.

— Kaj pa si mislil — ruska mati je isto kakor naša.

Zdaj se Katunjan oklevaje praska po senecih pa nazadnje stegne dolgi kazalec in vpraša:

— Pa imate v vaši vojski kakšnega človeka, ki se imenuje — Maksim?

Rusi se spogledajo in nasmihajo.

Nazadnje eden vzklikne:

— Maksim! Maksimuška! Jest u nas takoj... Nu, pridi sjuda, Maksimuška!

Katunjan se križa in šviga z očmi po zbrani vojski.

— Ej, bratje, da mi je včeraj kdo rekel, ne bi verjel, da premorejo tudi Rusi Maksima, kot sem jaz!

- Ni kot ti, ne boj se! Glava mu ne sega niti do tvoje pazduhe. In ne škili.
- Naj ti bo, pa ne čvekaj... Pridi, Maksim, da se poljubiva kot pobratima! Dajmo, potegnimo požirek iz čutare, suho prijateljstvo nič ne velja.
- Aha, vodka!
- U nas daže i vladiki vodku pjut.
- Pjut, pa še kako! Kaj pa si mislil — tudi prečastiti očetje vedo, kaj spi v steklenici!

In čutara krene iz roke v roko — nastane klopotanje v steklenici in po žejnih vojaških grlih.

Nekoliko ob strani stoji visok ruski vojak, vitkega stasa. Obraza je temno-poltega. Lepi črni brki so se spustili okrog usten. Nekako otožen stoji, samo poredko se nasmehne. Ne vmešava se v vrišč in vpitje, roka se mu ne iztegne za steklenico.

Katunjan ga zagleda pa zakrili z rokami, da doseže steklenico.

— Stoj, stoj! Prihranite malo za onega korenjaka!

Razveselil se je fant in se približal. Ko je dobro potegnil, so še njega vprašali za junaško ime.

— Menja zovut Jermolaj.

— Kako, nesrečnik, kako?

— Jermolaj!

— Pa si sploh krščanski stvor?

— Še nikoli nisem slišal za tako ime.

— Ne, za ves svet ne.

— Ne, od Kupiduha do Babove Glavice!

— Ljudje, oznanite po vojski: ali je kje ime Jermolaj?

— Ne spleča se! Kolikim otrokom sem botroval, koliko otročadi sem videl, nikoli nisem naletel na tako strašno ime!

— Sveta resnica je, imamo Vukolaja, a to je le nekaj drugega.

Povprašali so celo nekega popa — pa tudi on ni vedel za tako ime in skrivaj se je celo pokrižal.

— Vsakršnih imen imamo: Krivotu in Mrkoja in Plošto in Krkoto in Žmura in Mrguda in Prežonjo in bogsigavedi kakšnega vruga še, a o Jermolaju ne duha ne sluha!

Zdaj se fant Jermolaj zares užalosti. Vsi so našli soimenjake, pa kličejo drug drugemu in se trepljajo po plečih, samo on je ostal brez para. Medtem ko so se ostali prav po otroško in lahkega srca veselili, se je neopazno umaknil in se napotil proti trdnjavi. Sede ob topu na kamen, nasloni brado na dlani in se zagleda v nagubano platno morja. Mnogo glasov prodre do njega, a on jih ne more razbrati. Gleda Jermolaj: ljudstvo se v mestu veseli; vsi so oblekli svečane obleke; mladina poje; ruske zastave na »Španjoli«, na samostanu, v pristanišču.

Spodaj se vojska še vedno šali in brati.

Vladika je v cerkvi blagoslovil ruske in črnogorske zastave in jih poškopil z blagoslovljeno vodo, pa stopil še ven na poljano, da blagoslovi tudi orožje...

Nekoliko pozneje mu povejo o oni igri z imeni in o Jermolaju. Z nasmeškom posluša in postane mu žal vojaka s čudnim imenom. Ukaže, naj ga takoj

poiščejo in privedejo. In poljubi ga na čelo ter mu daruje tobačnico, ki jo je rezbar okrasil z vejicami in prepletenimi okraski.

A ni časa za razgovor z Jermolajem. Treba je pohiteti k ruskemu komandantu. Spotoma premišljuje o usodi teh krajev pri morju: od zdavnaj se tu vragi kotijo; privlačna zemlja, pa se mnoge velike sile pulijo zanjo — Benečani, Turki, Avstrijci Francozi, zdaj še Rusi kot prijatelji. V njem znova in bolj kot kdajkoli vzplamti upanje: združiti se z Bokelji, zgraditi ob teh obalah močnejšo in srečnejšo skupnost... Ampak, veliki imajo svoje načrte. Ko so sklepali mir v Požunu konec preteklega leta, so rekli, da pripadeta Boka in Dalmacija Napoleonu (a nihče ni vprašal ne Boke ne Dalmacije — njuna usoda se je odločala na daljnih bojiščih in za mizo). In spominja se vladika, s kakšnim navdušenjem so Črnogorci na cetinjski skupščini sprejeli poziv Sankovskega, da krenejo ob morju in prehitijo Francoze. Isto je čutila tudi večina ljudi s Primorja — to so odkrito povedali na skupščini v Risnju. In niso ostali samo pri besedah; v vsaki občini so nabrali najboljše borce in jih poslali vladikovi vojski v pomoč. In zdaj je to ena bratska sila — Bokelji, Črnogorci in Rusi. Še nikoli ni bilo srečnejše zveze. Nikoli še ni bilo jasnejšega dne na sončnih pobočjih Novega.

In posvet ni dolgo trajal. Sklenjeno je bilo: ne čakati tukaj Francozov. Flota bo tako ali tako krenila na sever, da osvaja otoke in vznemirja francoske postojanke na obali. A vojska bo šla proti Dubrovniku, naprej — vse dokler se ne srečajo s Francozi.

Vladika ve: Črnogorci se ne oddaljujejo radi od svojih meja. Today zdaj je ugoden trenutek — lahko izkoristi njihov zanos in prisotnost Rusov. Tako vladika tudi pove vojakom:

— Ali vidite, Rusi so prišli k nam celo z Volge, celo z drugega konca sveta, mar naj mi čepimo s puškami vsak ob svojem ognjišču! Ali udarimo na Francoza, kjer se bo le pojavil?

— Resnično, udarimo!

Vojska krene preko Sutorina — na Konavle.

V tem se spredaj zasllišjo klici in streljanje. Sprednji odred se je spoprijel s Francozi. A obotavljanja ni bilo. Sovražnik se je hitro umaknil proti Cavtatu — ni imel moči, da bi se postavil v bran na odprtem prostoru.

Šele pred Cavtatom se je vnel boj.

Rusi so se razvili v strelce. Odjeknila so hitra povelja za juriš in složni klici:

— Za rodinu, za carja — uraaa!

Črnogorci in Bokelji so se pomikali po strmeh terenu desno in levo. Niso hoteli zaostajati za Rusi, ampak, če je le mogoče, prehiteti jih. Skakali so s kamna na kamen med vitkimi cipresami in hrabrili sami sebe.

— Hej, naprej, kdor je Črnogorec!

— Hej, sokoli!

Pri Črnogorcih je bilo v prvih trenutkih tudi strahu: nenavadno je to vojskovanje; kdor sploh ve, kakšni so ti Francozi in kako se bijejo. A tudi to mine v naskokih, ki vojaku ne dopuščajo časa za razmišljanje.

Z dimom se je ovil lepi zaliv, pod katerim spi staro mesto Epidaurus. Porušeni in požganih je bilo dosti hiš. Francozi se niso dolgo zadržali. Videti je bilo: radi bi se izognili obleganju. Hitro so se začeli umikati proti Dubrovniku.

Neki njihov ranjeni oficir je skočil v morje in izginil. Umikali so se med bojem in celo zapuščali topove.

Tudi na tej strani je mrtvih in ranjenih. Onemu dolgovratemu Katunjanu krvavi leva roka. Obvezali so mu jo s platnom. A ni se hotel vrniti z drugimi ranjenci, ampak je odšel za vojsko.

Črnogorci in Rusi so se klicali po imenih, iskali drug drugega. Naenkrat se izve: padel je visoki fant Jermolaj. Krogla je prebila tobačnico, ki jo je dobil v dar.

O tem je vladiki povedal nečak Stanko Stijepov.

Pozneje so pravili, da je bilo vladiki bolj žal za Jermolaja, kot za kateregakoli lastnega vojaka, ki sta mu tega dne za vedno ugasnila nebo in morje.

(Iz zgodovinskega romana »Poruke«)

Patrola

Radoslav Rotković

»Ali slišiš, kako šumi gozd? Pred zoro se budi dremavo listje in otresa roso kot pes, zrak je vlažen, v križu žge. Prihaja dan, zamotan v vato megle kakor nedonošenček.«

Rojnik* Bedeković je izvlekel zemljevid in poiskal na njem potok in most, prejšnje skrivno premišljevanje je teklo v njem samo od sebe, medtem ko je opravljal mehanični del posla.

— Glej, to je Kobilja dolina, tam je Žabalj, a tam so Ponori; most je v tej smeri.

In spet je Bedeković korakal na čelu patrole ter naprej snoval opis jutra, da bi ga na prvem počivališču zapisal v dnevnik, posvečen Njej. Molčale so polomljene veje in grbavi gozd, grd, opustošen... A tisto šumenje iz Korolenkove novele, ki jo obožuje njegova ljubica, hči ruskega emigranta Petrova, je prihajalo do rojnika naravnost od tam, iz knjige, ki leži v njenem naročju. Od tam je pihljaj vetrič in raznašal šepet skrivnostnih stoletnih debel. Tukaj pa je bilo pošastno gluho. Trava je vpijala šum korakov, vonj nevidnih trupel se je mešal z vonjem borovcev... Zapuščen kraj, brez ptice, brez črede, strahotno nem...

Hodili so od debla do debla, tipali s pogledom, prisluškovali, zadovoljni, da ni nikogar, in preplašeni nad praznino. Tako so dospeli do roba kotline in obstali. Slišalo se je govorjenje, nerazločno in trdovratno, trajalo je, dokler je trajal strah. Spodaj se je čez belo kamenje valil potok in njegovo enolično žuborenje je segalo do rojnika kot edini resnično živi glas v vsem napornem križarjenju.

Vsi so slišali, da je most na Kobiljem potoku samo orientacijska točka, a so kljub temu upali, da ne bo treba naprej. Gozd je ranjen in preži in nihče ne

* Rojnik, bojniki... ustaški čini

ve, ali bo napadel z nožem ali z ognjem, če se mu približaš. Tukaj pa je most, pod njim se lahko skrijejo pred nezaželenimi pogledi, operejo obujke in jih do kosila posušijo, brez strahu, da bi precej široki lok kratega mostu izdal dim ali pa da bi se njihovi glasovi ločili od žuborenja potoka.

Voda ne nosi mrličev. Tudi ti so se umirili. Pod oguljenim deblom na robu jame, ki jo je izkopala bomba, za grmom, pod nametano vlažno zemljo brez nagrobnika, ležijo molčeči okostnjaki, edini stalni prebivalci Kobilje doline. Prej se je včasih zgodilo, da je šel tod mimo partizan, ki je zgrešil pot. Snel je kapo pred okostnjakom, kakor da pozdravlja živega, in nadaljeval pot. Če je imel mrlič na sebi kakšno znamenje, se je slučajni potnik ozrl naokoli, prisluhnil, odvrlel truplo stran od poti in ga pazljivo pokopal, trudeč se, da si zapomni mrličevo ime.

Pod mostom je krožil čisti planinski zrak. Klarić in Hivzo sta se brez povelja obrnila na levo, a Jurčec in Gmaz na desno stran. Počivali so na zvutih bluzah. Rojnik Bedeković je pisal dnevnik. Dojavnik Klarić je primerjal čas na svojih dveh urah, ki ju je hranil v notranjem žepu, da bi, če bi se ponudila priložnost, tretjo lahko dal na roko. »Tale srbska spet zaostaja,« je jezno pomislil. Snel jo je z roke — v naglici jo je moral odsekati — ko so blizu Gackega metali ujete ljudi v jamo. Drugo si je mirno, bratsko prisvojil v neki muslimanski hiši v Sarajevu ob raciji. Kadarkoli je lahko neopazno izvlekel obe uri, je primerjal njun čas, vendar ju ni naravnaval. Zanimalo ga je vprašanje: kako velika bo do konca vojne razlika v času med obema urama. Hivzo si je drgnil komolca, ne da bi vedel za dojavnikovo skrivnost, in ta njegova zavzetost za malenkosti, zunanje malenkosti, je malodane ujezila Klarića. Tu sta dva drobcena strojčka, ki ju imamo za zgled točnosti, in glej — ne ujemata se, oni pa se trudi, da bi imel oba komolca enakomerno čista.

Rojnik je pisal in črtal, motreč z odsotnim pogledom gole stene Ponora na severu. Klarić si ga ni upal vprašati, koliko je ura, da bi lahko ugotovil, katera od ur prehiteva in katera zaostaja. Jezen, da ga je prekinil, bi utegnil zavpiti »odhod«, a treba bi bilo oprati in posušiti obujke, preden krenejo dalje. Zato sezuje čevelj in začuti hlad kamenja pod podplatom.

— Hivzo, nesrečnik, to ti je pravcati led, ta kamen, kdo bi to rekel... v tem letnem času.

— Noge so ti postale vroče od pešačenja — odgovori Hivzo. Boš prižgal? Medtem ko boš kadil, se ti bo noga privadila.

Hivzo je držal v levici še nezvito cigareto, v desnici pa izrezljano leseno škatlo. V njej se je kot zlato rumenil tobak. Klarić vzame škatlo in popade ga prejšnja jeza, a traja samo toliko časa, dokler si zvija papirček. Kajti, brž ko je končal ta mučni posel (tobaku je bilo tesno v ozkem papirčku), je dvignil pogled in opazil, kako Hivzo vleče ven pribor za britje. Z njim je vedno tako: krtači dlake z uniforme, drgne si komolce, se češe... Tudi njegova cigareta je tanka, skrbno zvita. Gospodek, kot rojnik. A medtem ko rojnik sanjari o svoji izvoljenki, ta ne pozna druge strasti razen želje, da bi bil čist in uglajen, poln potrpežljivosti, ki jo najdemo pri urarjih. Kakšna sreča, da ni komandant bojne, ker bi vsako uro ukazal pregledati orožje.

Plah v mislih in gibih, nagel, zmeraj pripravljen, da te iznenadi, se Klarić nenadoma domisli, da ima Hivzo nekako skrito uro, nekaj, kar je bolj točno od njegovih dveh ur. A vedno pazljiv, je previden tudi pri skrivanju. Zato Klarić hladnokrvno oslini robove papirčka, si prižge cigareto ob Hivzovi, potegne nekaj dimov in iztisne:

— Koliko pa bo že ura?

Hivzo si mili brado in gleda proti pečinam.

— Pol sedmih.

In kot da bi slutil Klarićevo igro, nadaljuje:

— To je najboljši čas za opazovanje hriba. Sonce je nizko. Ti, Klarič, misliš, da resnično ni nikogar od onih v teh gozdovih? Stavil bi, da je zgoraj v teh stenah kakšna pečina, iz katere nas opazujejo. Če se jim približaš, te pobijejo s kamnom in konec.

— Kakšna pečina, nesrečnik — se dojavnik še zmeraj jezi zaradi ure — v pečine so skrivali tiste, ki niso mogli hoditi. Tisti pa, ki so se še držali na nogah, so že daleč. Kje pa bi se ranjenec mogel povzpeti na takšen hrib. Kvečjemu, če ga s padalom spraviš gor.

— Zakaj nas pa potem pošiljajo na patrolo, če ni nikogar?

— Da ne bi po kasarni vogalov močili, vidiš zato — odgovori Klarič še zmeraj jezen. — Da ne bi gospod rojnik pisal, da je nevarnost, da nas kdo napade.

— To ti je res krasota — vpade z drugega konca v besedo Jurčec — izlet, kot v ljudski šoli, svež zrak, tišina, okrevališče...

— Krasota — reče Gmaz. — Le strah me je, da ne bi tega pošteno plačali. Nekam preveč mirno in lepo je... Glej, Hivzo se je obrnil. Spominjam se: kadarkoli sem šel vesel v šolo, sem staknil kakšno dvojko; kadar pa sem trepetal, da se mi bo kaj neprijetnega pripetilo, je bilo vse v redu. Dogodilo se mi je, da sem razbil skodelico... Eh, o tem ti moram povedati. Mama je šla na vrt, da bi nabrala zelja, nas troje pa je zaprla v kuhinjo. V kuhinji pa so tla cementna, gladka, moj bog, kakor steklo. In ravno igrali smo se, ko ti hudič vtakne svoje prste vmes. Skotali se ena od skodelic in tresk — na tri kose. Kaj zdaj? Vsi trije smo okameneli buljili v skodelico. Mati se bo vrnila z vrta, videla bo, kaj smo storili, in potem gorje nam. Pa se od samega strahu spomnim, naj sestavimo vse tri kose in položimo skodelico tja, kjer je bila. Ačim, ki je skodelico razbil, jo v naglici sestavi in položi na običajni prostor. In tedaj se zakolnemo Ačo, Blaž in jaž, da mami ne bomo povedali, kdo jo je razbil. Prišla je mama, mi pa smo tiho kot miške; čudno se ji zdi, da smo kar naenkrat utihnili. Mi pa ves čas opazujemo, ali bo opazila one tri razpoke. A najmlajši, Blaž, ki se je najbolj prestrašil, blekne: »Jaz ti že ne bom povedal, mama, da je Ačo razbil skodelico.«

Jurčec se zakrohota, ker ni pričakoval takšnega konca zgodbe, a Gmaz se je tako že ves čas smejal. Bedekovič se zdrami in dvigne pogled z dnevnika. Namršči se tako, da obtiči Gmazu smeh v grlu, zaklokota in se mu zaleti.

— Plačali bomo to, boš videl — prišepne Jurčecu na uho. — Kar preveč smo se razživel.

Jurčec ga je hotel vprašati, kaj se je zgodilo potem, ali je mama nabila Ačima ali vse tri, a ga je rojnik Bedekovič poslal v izvidnico. Samo z gibom roke mu je ukazal. Brez pojasnila, kaj naj pravzaprav dela. Kakor kadar je v šoli moral v oslovsko klop. Medtem ko si je v naglici obuval čevlje, se je domislil nekatereh primerov, ko je moral izvrševati nema povelja. Še nikoli mu žila na vratu ni tako močno bila, sunkoma, krčevito... In prične verjeti, da je Gmaz imel prav, ker glej, niti utegnil ni reči, da bodo plačali za tisto smejanje, že je vrag terjal svoje. Od vse petorice se samo on izpostavlja nevarnosti, da ga oplazi slučajna krogla ali pa da partizan, ki je zašel in ne vidi onih štirih pod mostom, pomisli, da je sam. In prime ga, da bi povedal, da bi zavpil, da ni

sam, da pod mostom sedijo še štirje (Bedeković ima strojnico) in, da tisti, ki ga napade, ne bo mogel ulti. A tista tišina, ki je postajala vse večja, čim bolj se je oddaljeval od potoka, je prodirala vanj v obliki nemoči, namesto da bi ga pomirjala. Če kdo ustrelji, je še vprašanje, če bodo oni štirje sploh pomolili glave ven. In sam bo ostal na planjavi, pred gozdom, zavržen.

In kdo ve, kdaj bo zopet kdo zašel sem? Morda bi Švabi v golem okostnjaku videli partizana ali pa bi morda partizan po kovinskih predmetih uganil, kdo je, in s puškinim kopitom dregnil v votla rebra. Kajti prej lahko pričakuje, da bodo ostali, ko zaslišijo strele, pohiteli po koritu potoka navzdol, kakor pa da bodo stopili na goljavo, da bi odvlekli mrliča. Kdo bi po ofenzivi zaradi mrtvega Jurčeca izgubljal življenje? V ognju boja so se dogajale še vse večje norosti, zdaj pa, ko se vojaki mirno brijejo in se spominjajo razbitih skodelic iz otroštva, je življenje naenkrat dobilo svoj smisel in celo rojnik pred očmi vseh vojakov priznava, da je strahopetec in sedi pod mostom, dokler ne poteče čas, da se potem vrne po isti poti, ki je kar varna, ker so jo že enkrat prehodili. Samo po sebi se razume, nihče ne bo mogel dokazati, da se patrola ni ganila z orientacijske točke, rojnik pa si bo že izmislil nekakšno poročilo, ko je vendar zmožen toliko napisati.

V strahu pohiti Jurčec proti grmovju in pri tem pozabi, da ga lahko prav tu doleti nesreča. Sede zraven prvega debela in prisluhne. V jasnem poletnem jutru je bil gozd brez ptic grozljiv. Dvigal je pogled proti krošnjam, spuščal ga je proti grmovju. Tu je dalj časa obstal s pogledom, kakor da se je utrudil. Mir se je vračal vanj in zdaj ga je plašila edino še misel, da mora še enkrat sam preteči jaso. Ko se je zaslišal strel, ni vedel, ali je to tisti strel, ki ga že ves čas sliši, tisti opredmeteni strah, ali pa je nekdo resnično izstrelil naboj. Opazil je, da oni štirje molijo glave iz zaklona in ga iščejo s pogledi. Torej je res odjeknil strel. Ali kdo, nor od samote, išče kogarkoli, magari sovražnika, ali pa je kdo drug, ki je stopil na goljavo, plačal to službeno hrabrost z življenjem!

»Dobro, da nismo šli tja,« pomisli Bedeković, »a obenem je neprijetno, ker po povelju bi morali biti tam. Tako pa ne vemo, kdo in zakaj je streljal, a treba je obvestiti štab.« Ali naj zamolčijo? Prazne kotline prenašajo odmev, kot da bi se radovale kakršnegakoli glasu. Pozneje bi prišlo na dan, da je bil naboj izstreljen v njihovem rajonu.

— Dojavnik — se obrne h Klariću, ki je mašil obujke v žep — v štab. Izstreljen naboj v rajonu Žleba. Gremo na izvidnico. Zahtevaj navodil.

Klarić pohiti, ne da bi vrnil pozdrav z roko (celo ta Bedeković je nekakšen vojak!), vesel, da bo uganka rešena, dokler se on ne vrne. In ker bo lahko, sam na poti, zabeležil, koliko je kazala srbska in koliko muslimanska ura, ko so oni štirje krenili v izvidnico.

Jurčec se pridruži patroli, ki je dospela do gozda.

Spet je Bedeković korakal na čelu, gozd je bil v resnici puščoben. Iz tiste knjige ni segel noben vetrič, noben šum. Ne ptice ne veverice...

A dan je bil že tu in megla se je gubila ter ga odkrivala očem, prikovanim na listje.

(Prvo poglavje daljše proze.)

PROBLEMI

REVIJA ZA KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

Kje je meja, kadar gre za človeka?

Jože Žižek

Dejstvo, da je o vsebini nove ustave razmišljalo in soodločalo več milijonov državljanov, gotovo ne pomeni zgolj poročila za optimalno skladnost med danimi možnostmi in potrebami naše socialistične graditve na eni, ter njenim ustavno-pravnim izrazom na drugi strani. Zares množično in zavestno sodelovanje pri določanju vsebine nujno predstavlja tudi trdno izhodišče za *doslednejšo izvedbo načel*, določil in duha nove ustave v praksi.

Ko se želimo tokrat ustaviti na enem izmed aspektov pravkar omenjenega problema, t. j. na vprašanju kar se da doslednejšega izvajanja ustavnih načel ter iz njih izviraajočih zakonitih določil za vse državljane, ne oziraje se na položaje in funkcije posameznikov, naj podčrtamo predvsem, da nimamo v mislih idealno-utopične enakosti oziroma doslednosti, torej takšne, ki nima družbenih pogojev za obstoj in ki bi bila zaradi tega neživljenjska. Nasprotno. Beseda je o potrebni budnosti nad *doslednim* izvajanjem načel in norm naše nove ustave, ki jo nalagajo izkušnje v zvezi z negativnimi odstopanji od naprednih načel in norm, vsebovanih že v dosedanji ustavi, in ki zadevajo pravico do polne satisfakcije po birokratski samovolji prizadetega državljana, a za nosilca protizakonite samovölje hkrati dosledne, z zakonom predvidene sankcije, pa najsi ima že kakršen koli položaj ali funkcijo.

In zopet naj podčrtamo, da nikakor ne mislimo na manjša odstopanja, na tako imenovane spodrsrljaje v okviru določenih, kolikor toliko — ali celo težje — znosnih tolerančnih meja, kar vse je — in bo — v praksi neizogibno še dolgo spremljalo odnose med ljudmi. Z omenjeno protizakonito in včasih nesankcionirano samovoljo posameznikov mislimo zelo določeno na tiste, v splošnem redke, v posameznih okoliših še pogoste primere premišljenega onemogočanja poštenih delovnih ljudi, ki v ekonomskih in ostalih objektivnih pogojih pri nas nimajo več korenin, temveč velja zanje ugotovitev tovariša Kardelja na skupnem zasedanju Zvezne ljudske skupščine in zveznega odbora SZDL Jugoslavije, ko je dejal: »Ni seveda pogojev za nastanek neke družbe absolutne harmonije, brez protislovij in možnosti za razne težave in motnje. Zanesljivo pa je, da lahko ustrezna aktivnost subjektivnih činiteljev in socialistične države take pojave omeji na najmanjšo mero. Ni potemtakem dovolj novo ustavo samo sprejeti, marveč bo potrebno mobilizirati vse napredne sile naše družbe, združene v Socialistični zvezi delovnega ljudstva Jugoslavije, da jo bomo dosledno uresničevali.«

Preden bi pristopili k opisu enega izmed karakterističnih tovrstnih primerov, na katerem bomo skušali določiti mejo, ki je dosledno nihče ne bi smel prekoračiti, ne da bi odgovarjal zaradi kršitve zakonitosti na področju odnosov med

ljudmi, naj pojasnimo, da bo opis nujno nekoliko podrobnejši iz dveh razlogov. Tako predvsem zaradi tega, ker nam preskopo ilustriran primer ne bi dopuščal povzeti praviloma karakterističnih elementov, ki, če jih povežemo, predstavljajo neki sistem tovrstnih postopkov. Nadalje si brez nekoliko podrobnejšega opisa bralec verjetno ne bi mogel ostvariti podobe o tem, kaj vse mora prestati človek, ki mora kot žrtev birokratske brezčutnosti nujno stopiti na dolgo, mučno in za zdravje dostikrat usodno pot hlapca Jerneja...

Leta 1962. Na področju enega izmed okrajev je delovala kot prosvetna delavka že sedemnajst let. Vse do pred nekaj meseci je veljala za zelo dobro, če že ne za vzorno pedagoginjo ter ugledno prosvetno in politično delavko. O njenem šolskem delu so, poleg učnih uspehov, govorile — in še govore — številne pohvale, priznanja in nagrade. Nagnjenost k delu in ustvarjanju jo je privedla v članstvo Zveze komunistov ter v mandatnem obdobju 1957—1962 tudi za odbornika občinskega ljudskega odbora. Skratka, dejali bi, da je njeno iskreno, skromno in premišljeno nastopanje skupaj s požrtvovalnim delom, razumevanjem sočloveka in nekoliko bledim obrazom vzbujalo hkrati spoštovanje in zaupanje, dasi seveda s tem ne želimo idealizirati njenega lika in dela, v katerem bi gotovo — kot pri nas vseh — mogli najti tudi povsem človeške, predvsem pa nehote storjene pomanjkljivosti.

Toda sedaj moramo nekaj let nazaj, tja do leta 1959, ko se je znašla šola, na kateri je poučevala slovenščino, v izredno kritičnem položaju. Poleg težav z bivšim upraviteljem šole so se namreč že dokaj časa pojavljale tudi težave v zvezi z nepreveliko pedagoško prizadevnostjo majhne skupine članov učiteljskega zbora. Predstavniki občine kot tudi okrajni zavod za prosvetno-pedagoško službo so bili mnenja, da bi bila vsekakor ona najprimernejša za novega upravitelja. Poznavajoč razmere na šoli in zavedajoč se težav in odgovornosti, je šele po večmesečnem prigovarjanju vodilnih ljudi v občini ter na temelju zagotovila, da ji bodo nudili vso pomoč, sprejela mesto upraviteljice. Smo septembra 1959.

Ob ustvarjalnem sodelovanju velike večine sposobnega učiteljskega zbora ter ob krepki podpori šolskega odbora, političnih in oblastnih forumov se je na šoli kmalu začel oblikovati mnogo obetajoč pedagoški kolektiv. Čvrsta povezava šole s komunalno skupnostjo je rodila uspehe, ki so jih z zadovoljstvom spremljali tako občani kot okrajni in delno celo republiški forumi. Akcije učencev v okviru JPI, tekmovanja, radijski nastopi, svobodne aktivnosti, delovna praksa, razstave, prireditve, samoupravljanje učencev itd., vse to je moralo pozitivno odjekniti tako med učenci kot izven šole in, ne nazadnje, med učiteljskim zborom, ki ga spričo vidnega delovnega poleta in uspehov poizkusi obstrukcije prej omenjene male skupine članov še neintegriranega učiteljskega zbora niso mogli več globlje ovirati. Končno je meseca novembra 1960 prišel na šolo tudi težko pričakovani pomočnik upravitelja, kar je upraviteljici omogočilo, da se je še v večji meri posvetila pedagoškemu delu, hkrati pa potrebni zdravstveni okrepitvi, katere je bila vsled trajne preobremenitve močno potrebna. Povzemimo: Dasi, razumljivo, ne brez problemov in težav, posebno finančnih, je vendar postalo očitno, da je začelo potekati delo in življenje na šoli tako, da so že doseženi uspehi dovoljevali optimistična pričakovanja tudi za perspektivo. Toda...

Sm0 26. maja 1961. Vendar ne na šoli, temveč v Ljubljani na posvetovanju GO SZDL Slovenije o finansiranju šolstva. Povabljen na to posvetovanje si je prizadevala stvarno orisati položaj, skupaj z njim pa, kot mnogi udeleženci

posvetovanja, tudi težave v zvezi s prehodom na novi način finansiranja v šolstvu. Toda kmalu po vrnitvi domov je bila opozorjena, da, sodeč po izredno ostrih izjavah predsednika občine proti njej zaradi njene diskusije na posvetovanju v Ljubljani, ne bo mogla več dolgo ostati upraviteljica šole.

Presenečena nad vsebino opozorila je z gotovostjo pričakovala, da bo poklicana na občino ali kamor koli že, kjer bo imela priložnost dopovedati, da je bilo vse, s čimer je osvetlila finančni položaj šole, ne samo utemeljeno, temveč tudi dobronamerno, kar je bil vendar cilj posvetovanja. Toda zmotila se je. Namesto odkritega razgovora je morala poslušati prikrite očitke, češ, da »nosi stvari v Ljubljano« in da se mora predsednik občine zagovarjati zaradi nje...

Uradnemu molku in prikritim očitkom pa so sledile reči, ki niso kazale dobro, kajti:

— ko je bila po sklepu učiteljskega zbora in šolskega odbora predana disciplinskemu sodišču učiteljica, ki je grobo pretepla otroka, so predstavniki občinskih forumov — ne da bi kdorkoli prej obvestil šolski odbor ali njo, ki je na razpravi morala zastopati šolo — poslali disciplinskemu sodišču pismeno izjavo v prid obtoženi učiteljici...

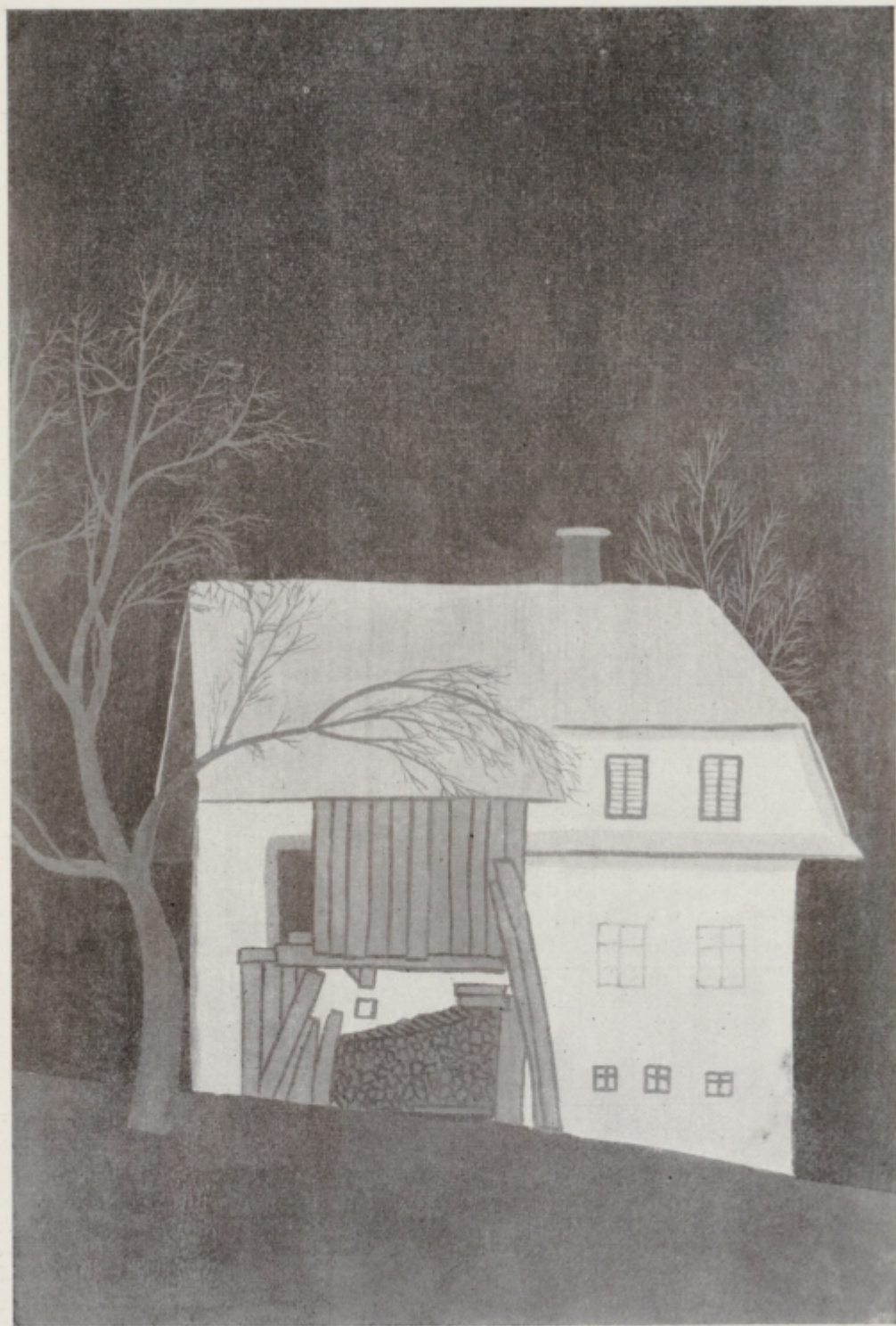
— Svet za šolstvo jo je spričo napačne razlage zakonskih predpisov načelnika za splošne zadeve ObLO izločil iz pritožne komisije, katere član je bila.

— Za pomočnika upravitelja šole se kljub razpisu in sreči, da se je nanj odzval reflektant s strokovnimi, političnimi in moralnimi kvalifikacijami za to mesto, ni in ni moglo najti stanovanje, pa čeprav ji je bilo ob odhodu prejšnjega pomočnika za trdno obljubljeno, da bodo poskrbeli za namestnika. Njene stalne prošnje in dokazovanja o nujnosti pomočnika so ostale zgolj pri obljubah, tudi spričo opozorila, da je deset, dvanajst in neredko tudi več urno dnevno delo ne more privedi drugim kot do izčrpanja. V ilustracijo utemeljenosti njene zahteve naj omenimo, da ima zadevna šola 29 oddelkov z več kot tisoč učenci in da more po predpisih imeti pomočnika že šola z več kot 15 oddelki.

— Ko se je v zvezi s težavami z že omenjenimi posamezniki v učiteljskem zboru obrnila za nasvet k enemu izmed predstavnikov občinskih organizacij, ji je le-ta — na njeno nemajhno začudenje — svetoval, da naj prizadete »duševno izmuči,« češ da je to zelo učinkovito... Poleg tega pa ji je dal vedeti, da je seznanjen z njeno diskusijo na posvetovanju v Ljubljani ter da mu le-ta ni povšeči...

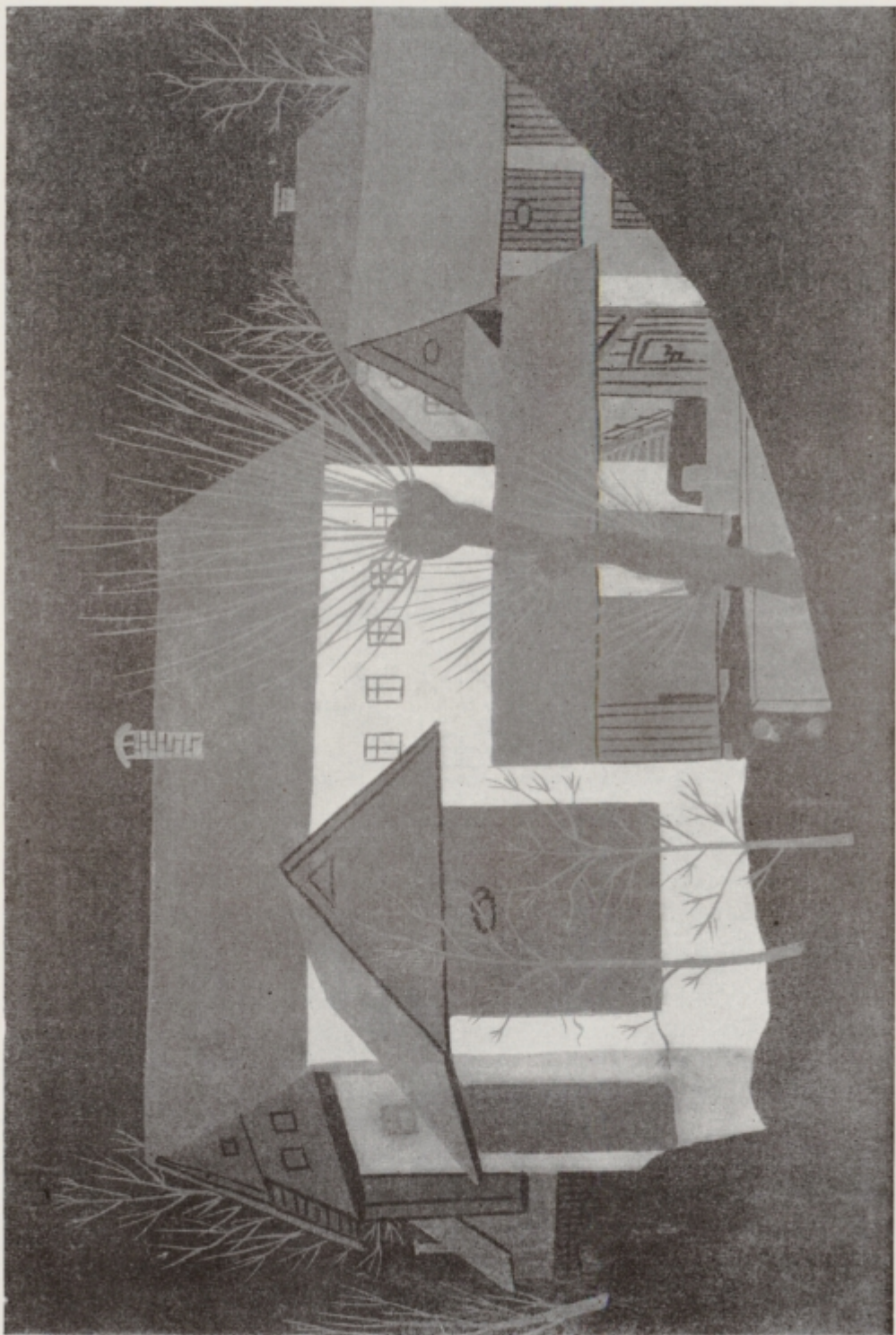
Predaleč bi nas odvedlo, če bi hoteli naštevati vse primere tovrstnih odnosov merodajnih činiteljev v občini do šole in upraviteljice v obravnavanem obdobju »uradnega zatišja«. O odnosu do upraviteljice v tem času naj omenimo le še naslednje: septembra 1961, na dan zbora volivcev, na katerem naj bi govorila upraviteljica šole kot odbornica občinskega ljudskega odbora, je načelnik za splošne zadeve ObLO zahteval od nje v pregled poročilo, ki ga je imela pripravljenega za zbor volivcev. Šele na samem zboru volivcev ji je poročilo dovolil prebrati...

V takšnem vzdušju torej so poleg vztrajnega dela minevali upraviteljici dnevi od časa tiste »bogokletne« diskusije na posvetovanju v Ljubljani do prve polovice septembra 1961, ko jo je uradno poklical načelnik za splošne zadeve ObLO. V svoji nepopravljivi naivni poštenosti je pričakovala, da bo rezultat tega srečanja, med drugim tudi zato, ker pomeni prekinitev »uradnega molka«, konec neosnovanih obdolžitev, podtikanj in šikan v odnosu do nje. Saj jim bo vendar lepo povedala, da je možno dobiti zapisnik posvetovanja iz Ljubljane in se prepričati, da ni govorila ničesar neresničnega, temveč stvarno, z dobrim

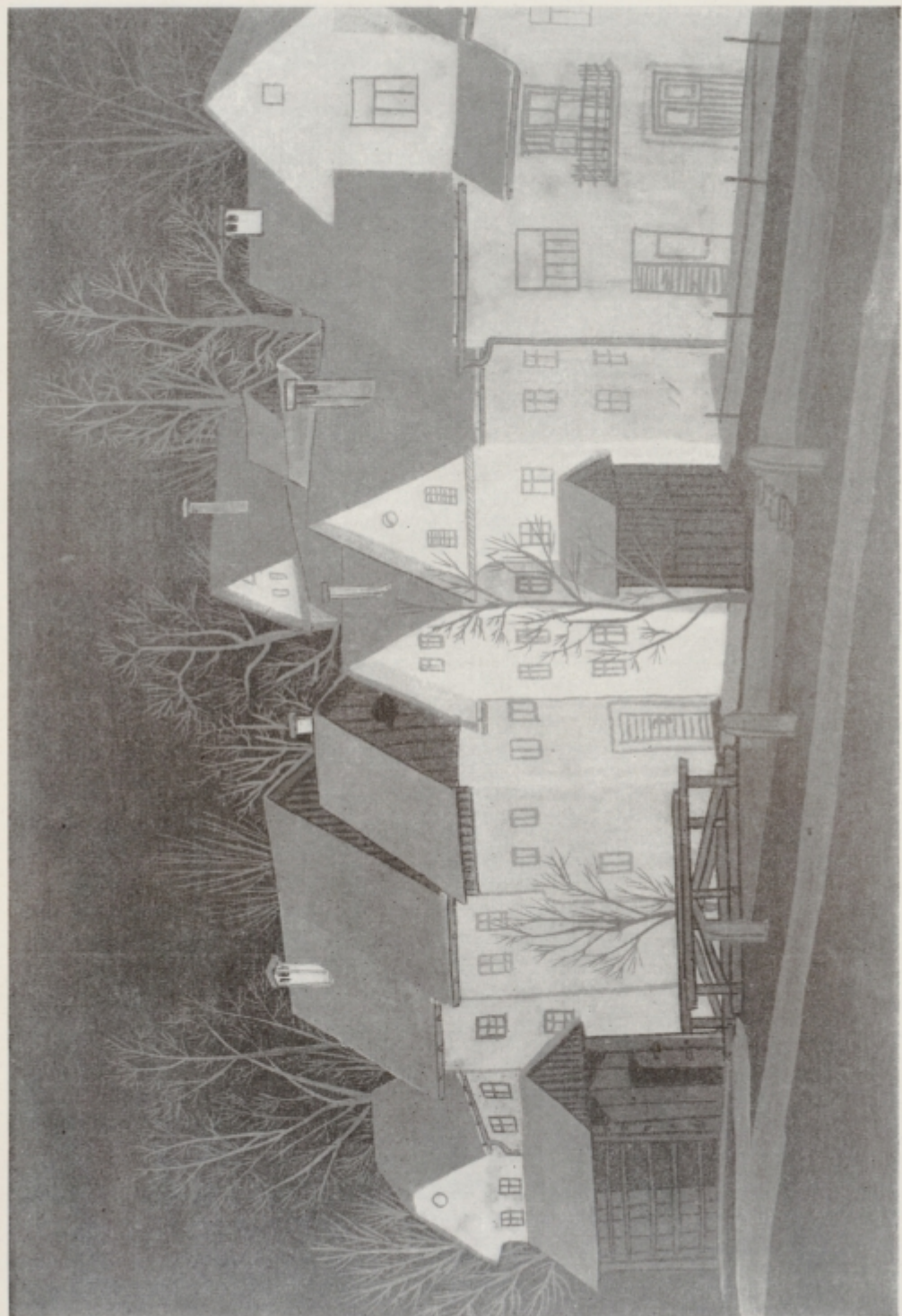

IGOR DOLENC: *Kmečka hiša, Čipkarica, Domačija, Vas*

ELITE

namenom. Zopet se bo lahko neovirano posvetila delu, si je dejala, saj je vendar toliko stvari, ki jih je treba urediti in izpopolniti.

Toda neskladje med njenim pričakovanjem in dejstvi je bilo preočitno:

Upraviteljici je načelnik najprej z vso močjo avtoritete očital članek v »Delu«, ki je izšel prejšnjega dne. Da bi razumeli: obdolžil jo je, da je napisala članek, katerega vsebina je zadevala šolstvo oziroma značilnosti v odnosih občinskih ljudskih odborov do šol. Po njenem odločnem zatrdilu, da z avtorstvom članka nima ničesar skupnega, pa se je načelnik za splošne zadeve ObLO končno le zadovoljil z ugotovitvijo češ, »če ga že ni napisala, pa je dala vsaj podatke zanj...!« Sledila je graja zaradi njene zahteve v zvezi z nujno nastavitvijo pomočnika upravitelja na zasedanju šolskega odbora...dalje očitek zaradi dveh dopisov v zvezi s šolskimi prostori, ki jih je — naj povemo — poslala na občino na temelju zahteve šolskega odbora. Naposled pa ni izostala niti graja zaradi njene razprave na občinski konferenci žena, razprave, ki je bila zaradi vsebovanih konstruktivnih mnenj deležna vidnega odobravanja prisotnih.

Od razočaranja zaradi opisanega postopanja z njo se je posvečala delu iz dneva v dan bolj izčrpana. V uteho ji je bila zavest, da učno-vzgojno delo na šoli ob teh dogodkih z njo le še ni trpelo. Saj so prav neposredno pred njenim zdravstvenim zlomom s skupnimi napori učiteljskega zbora in šolskega odbora ustanovili »Šolo za starše« in »Šolo za življenje«, priredili dve razstavi, teden snage in še kaj.

Ko se je po krajšem okrevanju v mesecu decembru 1961 vrnila v mesecu januarju 1962 na delo, je bilo razpoloženje v učiteljskem zboru še vedno nespremenjeno. Bodoče dogodke sta napovedovala le prijateljska nasveta dveh članov učiteljskega zbora, ki sta jih bila deležna tako upraviteljica kot njen mož. Povsem enaka vsebina omenjenih dveh nasvetov nam omogoča, da napišemo le enega: »Umaknite se, sicer vas bodo uničili«. Da so imeli omenjeni nasveti zelo trdno podlago, se je v polni meri pokazalo že v februarju 1962, ko je upraviteljica zaradi oslabelosti obležala.

Tako je bil okoli deset dni po njeni odsotnosti iz šole sklican sindikalni sestanek članov učiteljskega zbora, ki je zaradi dveh očitno nenavadnih okoliščin utemeljeno presenetil večino učiteljskega zbora. Kot prva je bila navzočnost sedmih predstavnikov oblastnih in ostalih forumov v občini, kar se vsa leta nazaj ni zgodilo na nobenem sestanku, seji, prireditvi oziroma šolski razstavi. In druga: na temelju tako številnih kot sumljivih obdolžitev posameznikov iz grupe že omenjenih neintegriranih članov učiteljskega zbora naj bi učiteljski zbor izglasoval zahtevo po odstranitvi upraviteljice. Obdolžitvam je bil pridružen očitek, da se je upraviteljica pritožila pri eni izmed vidnih funkcionark v Ljubljani. Presenečenje članov učiteljskega zbora in mešani občutki spričo vsega, kar so slišali in videli, se je končalo s tem, da se je večina strinjala z ugotovitvijo sekretarja osnovne organizacije ZK, da se s takšno razpravo brez navzočnosti prizadete ne strinja.

Naslednji dan je bila sklicana seja učiteljskega zbora, na kateri se je udeležencem skušalo podtakniti imenovanje »v. d. direktorja«, za kar pa večina članov učiteljskega zbora spričo začasno bolne, a vendar zakonite upraviteljice ni videla utemeljenosti, temveč se je odločila za imenovanje namestnika. Ko naj bi kmalu za tem na skupni seji učiteljskega zbora in šolskega odbora le-ta dva foruma soodločala o imenovanju namestnika upravitelja, je imel eden izmed navzočih članov učiteljskega zbora dekret občinskega ljudskega odbora o imenovanju že v žepu...

Istega dne je bolno upraviteljico obiskal predstavnik šolskega odbora. Sporočil ji je, da je vse točke o ovadbi proti njej, poslani občinskemu političnemu forumu, lahko ovrgeel. Potolažil jo je, da so obdolžitve, da je bila proti sestavi pravilnika o delitvi osebnega dohodka, da je iz osebnih razlogov predala disciplinskemu sodišču učiteljico, ki je pretepla otroka, itd. nevzdržne, ker tako on kot člani šolskega odbora in učiteljskega zbora vedo, da so to zlonamerna podtikanja in potvarjanja resnice. Končno je pristavil, da se edino s tem ne strinja, če je res nosila zadeve v Ljubljano.

Od vsega, kar se je dogajalo z njo in ob njej, je vedno manj razumela — ali bolje, vedno manj je mogla verjeti, da so takšni postopki le nesrečno naključje in jih je z močjo dejstev in z dobro voljo možno spraviiti v pravi tir. Vprašanje, kako to, da od nje kot prizadete predstavniki raznih forumov v občini ne zahtevajo pojasnil, vprašanje, kako naj dokaže, da izvzemši na usodnem posvetovanju v Ljubljani in preproste resnice, ki jo je takrat povedala, vse do tega dne ni imela nobene, prav nobene zveze z Ljubljano, in predvsem, kako naj dopove, da ji nikakor ne gre za mesto upraviteljice, temveč za to, da želi in hoče ohraniti edino, kar ima, in na kar je bila vedno ponosna — na pošteno ime in z vestnim delom, skozi sedemnajst let pridobljen ugled prizadevne prosvetne delavke. Toda ob takšnih razmišljanjih se je njena krvna slika oziroma sedimentacija krvi bližala nevarni številki. Smo v prvi polovici meseca marca 1962. Zdravnik jo je napotil v bolnišnico.

Toda ukrepanje proti prosvetarki je kazalo vse prej kot znake pojemanja.

Kljub temu, da je svet za šolstvo imenoval komisijo, ki naj bi vso stvar raziskovala, so nekateri menili, da je primerno, če delu komisije pridružijo še njihovo vnaprej podano javno sodbo v časopisu. In naslov članka: »Samoupravljanje na nezdravi poti« v rubriki »Pisma bralcev« je seznanjal javnost ne samo s tendencioznimi in torej neresničnimi številkami o sredstvih, ki naj bi jih bila deležna zadevna šola iz občinskega sklada, temveč tudi z zaviralnim odnosom, ki naj bi ga imelo vodstvo — in torej upraviteljica šole — do uvedbe novega sistema nagrajevanja v šolstvu. Ker je le-to vprašanje поблиže osvetljeno v nadaljnjem tekstu, naj sedaj ugotovimo le, da je k sestavi omenjenega neobjektivnega sestavka kaj verjetno prispevala tudi okoliščina, da so bile v zadevni občini malone vse ključne funkcije v zvezi s šolstvom v občinskih forumih v glavnem v rokah dveh oseb.

Ne bomo se zadrževali na čudnih postopkih te komisije, na pritisku, ki je bil izvajan nad nekaterimi njenimi člani, niti na tem, da upraviteljica še do danes — april 1963 — ni bila seznanjena z njenimi izsledki, pa čeprav je veljalo le-to raziskovaje okoli 100 000 dinarjev. Vse, kar ji je bilo na nekem forumu povedanega o tri mesece trajajočem poizvedovanju komisije, je bilo to, »da ni ugotovila nič takega, zaradi česar bi bilo mogoče proti njej karkoli ukrepati«. Izognili se bomo tudi podrobnemu opisovanju pritiska nanjo v času bolezni, pritiska na tiste člane učiteljskega zbora, ki so jo bolno obiskovali, in primer odvračanja učenk od tega, da bi jo za »dan žena« obiskale v bolnišnici.

Povedati pa moramo, da je oddelek za splošne zadeve ObLO zahteval od zdravnika diagnozo bolezni, nato je bila pred zaključkom šolskega leta, t. j. meseca junija 1962 — dasi v bolniškem stanju in torej očitno protizakonito — razrešena dolžnosti. Utemeljitev: slabo zdravstveno stanje, za katerega ni upati, da bi se v doglednem času popravilo...

Toda dejstva so hotela drugače. V času šolskih počitnic se je zdravstveno stanje upraviteljice popravilo in zdravnik jo je zaradi tega odpustil iz bol-

niškega staleža. Poleg tega pa je komisija okrajnega ljudskega odbora za pritožbe razveljavila sklep o njeni razrešitvi dolžnosti upraviteljice kot nezakonit. V zvezi s tem pa je dokaj zgovorno dejstvo, da je bil komisiji ob začetku zasedanja po upravni liniji predložen že sestavljen osnutek z negativno rešitvijo njene zadevne vloge...

V obdobju med šolskimi počitnicami pa so se zvrstili še drugi dogodki. Mož prizadete prosvetne delavke se je v času njenega bivanja v bolnišnici obrnil s prošnjo, naj raziše primer, na komisijo za pritožbe pri GO SZDL Slovenije, ki je stvar raziskala in med drugim tudi ugotovila, da je bila diskusija upraviteljice na posvetovanju o finansiranju šolstva v Ljubljani smotrna in konstruktivna. Pravkar omenjena komisija je priporočila tudi zadevnemu občinskemu odboru SZDL, da naj zadevo skrbno preišče. Žal pa se tudi to priporočilo omenjenega republiškega foruma — pa čeprav je od tega že dobro leto dni — vse do danes ni uresničilo...

Želeč za zdravje le še prepotrebni mir, je upraviteljica v času počitnic zaprosila za namestitev na eni, a nato še na drugi prosvetni ustanovi v sosednji občini — toda brez uspeha. Ali je zares čudno, če se ji je spričo teh odklonitev ter vsega, kar je morala doživeti in kar je čutila kot pekočo krivico in ponižanje človeka, začelo vzbujati prepričanje, da jo namerava nekdo do kraja streti, onemogočiti? Očitno je v tej smeri šla tudi reakcija vodilnih ljudi v občini, ko so ji v zvezi z razveljavitvijo odločbe o njeni razrešitvi preteče izjavljali, da bodo uvedli nov upravni postopek, da odločba okrajne komisije ni veljavna, vtem ko so kljub bližajočemu se začetku šolskega leta in izrecnim zahtevam nekaterih odbornikov in zaskrbljenosti staršev šolskih otrok, da naj se takoj skliče občinski ljudski odbor, zavlačevali, s sklicanjem seje tega foruma, ki bi edini mogel in moral pravočasno in učinkovito poseči v tok dogajanj. Vendar to še ni vse. Da bi dosegli svoj namen, so, namesto da bi jasno in odločno podprli zakonito odločbo okrajne komisije za prekrške — vodilni ljudje v občini s tihim, zato pa nič manj škodljivim podpiranjem obstrukcije določene skupine na prvi seji učiteljskega zbora, ki ga je sklicala upraviteljica v zvezi s pripravami za začetek pouka — preprečili reden začetek pouka na šoli. Skratka, interes šole je bil očitno »potisnjen v drugi plan«, dasi je pol ure pred začetkom omenjenega sestanka učiteljskega zbora upraviteljica prosila načelnika za splošne zadeve ObLO, da naj se udeleži sestanka, kar ji je tudi docela »zanesljivo« obljubil, toda na izpolnitev obljube — beri dolžnosti — pa je v borih nekaj deset minutah »pozabil«... Je morda spričo takšnih postopkov čudno, če je istega dne zvečer eden izmed upraviteljici nenaklonjenih članov učiteljskega zbora, vinjen kot dostikrat prej, »pedagog«, ki si je od staršev svojih učencev sposojal denar in ga »pozabljal« vračati in ki je bil zato od prizadete upraviteljice človeško opominjan — slavil uspelo obstrukcijo z ugotovitvijo »Danes pa smo jo — beri: upraviteljico, zlomili«... Ali je spričo takšnih postopkov čudno, če so zaskrbljeni starši, ki so jim bila dejstva in ozadje vsega tega klavrnega primera bliže znani, zahtevali, da se stvar dosledno in javno razčisti?!

Prenehajmo z naštevanjem. Opis obravnavanega primera končajmo z ugotovitvijo, da se je upraviteljica, strta od nenehnega pritiska in šikan, kaj kmalu morala zopet zateči v bolnico. Prav takrat, meseca septembra 1962, pa je bila na temelju njene vloge in zahteve odbornikov občinskega ljudskega odbora formirana komisija, ki naj bi njen primer »prav zares« temeljito preiskala. Gradiva, ki govori o njenem — ali bolje o primeru nosilcev opisanega odnosa do nje — je na pretek. Toda do danes tudi o izsledkih omenjene komisije prizadeti

prosvetni delavki, še manj seveda občanom oziroma javnosti, nihče ni ničesar sporočil, pa čeprav je minilo od časa imenovanja komisije že šest mesecev... In še to: nekateri vztrajno zatrjujejo, da je s prizadeto prosvetno delavko že »vse v najlepšem redu«, češ, saj ima zagotovljeno službo v drugi ustanovi celo na področju iste občine, službo, ki jo bo lahko nastopila takoj, ko bo ozdravela... O tem pa, da je potrebno povedati ljudem resnico o vzrokih in postopkih do nje jasno in glasno, ker ji le-to more vrniti dobro ime, ugled in tisto neomajno vero v našo pravično stvar, ki jo je vedno imela, o tem torej nekateri nočejo ničesar slišati...

Preden bi prešli na prikaz značilnosti, ki spremljajo tovrstne postopke, naj podčrtamo le še, da se namenoma ne bomo zadržali na škodi — moralni, politični in gospodarski — ki jih povzročajo takšni in podobni primeri. Bralec si bo o tem kaj lahko ustvaril podoba sam, posebno še o gospodarski škodi, ki poleg moralne in politične neizogibno nastopa ob podobnih primerih v gospodarskih organizacijah in na katero v določeni meri opozarjajo ne preveč redki, neutemeljeni odpusti.

V upanju, da predstavljajo navedbe v opisanem primeru vsaj kolikor toliko zadovoljivo osnovo za prikaz značilnosti, ki praviloma spremljajo tovrstne postopke, naj kot na prvi element opozorimo na *komplot*. Le-ta, v bistvu zahrbtno spletkarski postopek se kaže v opisanem primeru med drugim v obnašanju nekaterih vodilnih ljudi v občini, ki od upraviteljice niso zahtevali pojasnil o pomembnih vprašanjih, čeprav bi bili to dolžni storiti, ker so podzemali v zvezi s šolo pomembne ukrepe, ne da bi se z njo ali s šolskim odborom prej posvetovali, dasi bi se morali. Tako v opisanem kot v ostalih sorodnih primerih predstavlja komplot kajpak zahrbtno obliko priprav za »javni obračun« s prizadetim.

Nadaljnja značilnost so najrazličnejši *poizkusi kompromitiranja*, ki vsebujejo poleg primerno izbranih, »čistih« neresnic o prizadetem (v opisanem primeru obdolžitve, da je bila upraviteljica pri vidni funkcionarki v Ljubljani itd.) še predvsem vrsto tako imenovanih polovičnih resnic, ki so za dobro ime in ugled prizadetega toliko bolj nevarne, ker pri ljudeh, ki stvari globlje ne poznajo, povzročajo vsaj dvom in neopredeljenost, vtem ko prizadetemu nalagajo dostikrat mučno in dolgotrajno razlaganje oziroma dokazovanje resničnega stanja (v našem primeru: očitek upraviteljici, da je ovirala razvoj samoupravljanja na šoli s tem, da je bila proti uvedbi pravilnika o delitvi dohodka. V resnici pa se ni mogla strinjati s tem, da bi sprejeli tak pravilnik, ki ne predstavlja nič drugega kot v točke prelit stari sistem plačevanja, brez neobhodnih poglobljenih kriterijev za nagrajevanje po delu, kot so to želeli posamezniki iz učiteljskega zbora oziroma v občini. Podobno je bilo z objavljenimi številčnimi podatki o sredstvih, ki da jih je dobila zadevna šola v letu 1961 od zadevnega občinskega sklada, v članku proti upraviteljici, kjer je avtor članka poudaril »samo« to, da so navedene številke predstavljale plan, v tem ko je bila realizacija nižja, itd.).

V ta sklop sodijo kajpak včasih naravnost astronomska *napihovanja* drobnih negativnih lastnosti prizadetega, brez katerih razumljivo ni nihče, hkrati pa *trdovraten molk* o pozitivnih straneh prizadetega in zopet skrajno zmanjševanje oziroma *podcenjevanje* njegovih delovnih uspehov. Končno sodi med zelo učinkovita sredstva za kompromitiranje tudi »teorija o domači hiši«, ki v bistvu temelji na izkoriščanju občutka pripadnosti ljudi k določenim skupinam oziroma krajevnim skupnostim in ki ima v odnosu na dosego oziroma zaščito

pravic posameznikov — dve plati: kolikor namreč odvrta posameznike od tega, da bi iskali pota za doseg ali zaščito pravic najprej izven kolektiva ali sredine, za katero menijo, da jim je le-ta dolžna zagotoviti, je funkcija gesla, rešujmo stvari v »domači hiši« nedvomno pravilna. Toda v okoliščinah, ko navkljub vsem poizkusom prizadeti v »domači hiši« ne more najti razumevanja za svoje utemeljene zahteve, a še posebno v primerih, če mu preti, da bo postal žrtev nebrzdane birokratske samovolje, s težkimi posledicami za vse življenje, takrat nastopi nevarnost, da se prej pozitivna funkcija tega gesla ob njeni demagoški uporabi nasproti prizadetemu spremeni v izrazito sredstvo nedemokratskega pritiska nanj. Omenjena nevarnost je toliko večja spričo dejstva, da ni nikogar, pa tudi še tako zakrnjenega nosilca birokratskih teženj, ki na zunaj, torej deklarativno in načeloma, ne bi vsakomur priznal pravice do iskanja zaščite, kjerkoli je le-ta s pravili oziroma zakoni predvidena. Toda v praksi skuša birokrat ob pomoči demagoške uporabe »teorije o domači hiši« uveljaviti monopol za odločanje o tem, kdaj je, oziroma bi bilo prav, da se prizadeti obrne navzven oziroma navzgor. Le-to pa praktično pomeni praviloma nikoli ali le v primeru, če bi to utegnilo koristiti njegovim kombinacijam. Poleg tega pa prerašča demagoška uporaba »teorije o domači hiši« še v posebno nevarnost za potrební razvoj konstruktivne kritike takrat, če se — kot v opisanem primeru — skuša z njeno pomočjo na konferencah ali podobnih javnih posvetovanjih iskrenim in dobronamerno izrečenim mnenjem državljanov pripeti nič več in nič manj kot moralno škodljiv, odvraten prizvok »tožarjenja«!

Nezakonitost postopkov nasproti prizadetim ali v zvezi z njimi je nadaljnji element v tovrstni pojavní obliki birokratske samovolje. (V našem primeru razrešitev dolžnosti upraviteljice in briskiranje šolskega odbora z izstavitvijo odločbe pred izrečenim soglasjem tega foruma, poizkus imenovanja v. d. upravitelja, ki je po zakonu predviden le v primerih, če upravitelja ni, oziroma če je odstavljen itd.) Poleg nezakonitih odpovedi in šikan pa je v raznih tovrstnih primerih dokaj v uporabi tudi zavlačevanje oziroma očitno protizakonito preprečevanje, da bi prišle uradne vloge prizadetih v roke merodajnih forumov. Karakterističen spremljevalec je v obravnavanih primerih kršitve norm v medčloveških odnosih tudi več ali manj spretno *časovno prilagajanje* oziroma usmerjanje dogodkov. Odraža se bodisi v trdovratnem zavlačevanju sicer potrebnih ukrepov v zvezi s prizadetim ali v presenetljivo hitrih operativnih postopkih. V ta okvir pa sodi še predvsem izkoriščanje *odsotnosti* prizadetega bodisi službene ali, kar je še posebej nezavidno, tudi izkoriščanje *bolezenske odsotnosti* prizadetega. (V našem primeru poleg tega tudi zavlačevanje sklicanja seje občinskega ljudskega odbora itd.)

In čeprav ga omenjamo kot zadnjega je *strah pred javnostjo* vsekakor neizogiben element gonje. Storiti in podvzeti vse — do skrajnosti vse — kar je mogoče, da bi javnosti ostale prikrite *resnične pobude, vzroki, nosilci in metode* v postopanju nasproti prizadetemu. Beseda o tem, zakaj tolikšen strah pred javnostjo, je odveč. Prav zaradi tega pa so razumljivi poizkusi, da bi se iniciatorji — seveda praviloma posredno — posluževali sredstev javnih komunikacij, predvsem tiska, v škodo prizadetemu. (V našem primeru članek s tendenciozno potvorjeno vsebino, poslan in objavljen v rubriki »Pisma bralcev« v Delu, kljub temu, da je komisija sveta za šolstvo imela nalogo, da stanje in vzroke, ki so privedli do tega, šele razišče.) V nekem sorodnem primeru iz področja gospodarstva pa so celo dvakrat, kljub izrecnemu sklepu, da se nihče ne bo posluževal tiska, dokler zadevna komisija stvari ne bo raziskala — skušali oblatiti prizadetega in s tem vplivati na potek dogodkov ...

Ali je po vsem povedanem še potrebno ugotoviti, da opisani spremljevalci oziroma karakteristični elementi tovrstnih postopkov z našimi socialističnimi načeli o odnosih med ljudmi nimajo ničesar skupnega? Izvzemši, če seveda ugotovimo, da predstavljajo njihovo čedalje občutnejše — nasprotje.

Na koncu: ugotovili smo že, da so takšni in podobni izraziti primeri birokratskega onemogočanja ljudi v splošnem redki, da pa so v posameznih lokalnih prilikah žal le še vse prepogosti.

Prav zaradi tega pa, da bi bilo takšnih primerov v prihodnje čim manj, se ždi, da morda le ni bilo odveč, če smo skušali nakazati mejo, ki je — kadar gre za človeka — že zdaleč prekoračena in za katero menimo, da je *dosledno* nihče ne bi smel prekoračiti, ne da bi zato odgovarjal zaradi kršitve načel in norm, vsebovanih v ustavi.

Nekateri problemi družbene integracije lokalnih skupnosti

Zdravko Mlinar

(Nadaljevanje in konec)

Potem ko smo obravnavali nekatere indikatorje integracije krajevnih skupnosti, lahko na kratko pregledamo še opažanja o njenih značilnih determinantah. Že do zdaj se nismo strogo omejevali izključno na prvi problem. V naslednjem pa bomo poizkušali podati kratek pregled različnih zvez, ki kažejo integracijo v odvisnosti od drugih pojavov.

V našem bežnem stiku s »terenom« smo ugotovili, da bi zlasti specifični pogoji krajevne skupnosti Portorož lahko služili kot bogat vir za formuliranje hipotetičnega modela raziskovanja obravnavanega predmeta. (Temu namenu bi bilo vredno posvetiti še posebno študijo.) Tukaj bomo obravnavali samo nekatera opažanja o pogojih, ki determinirajo izredno socialno razkrojenost in »atomizacijo« tega kraja.

Najprej se kaže odvisnost integracije te »skupnosti« že od čisto prirodnih pogojev, kot npr. hribovitost ozemlja in kvaliteta zemljišča ter specifična klima pozimi in poleti itd. Zaradi konfiguracije ozemlja je prišlo do relativno izolirane naselitve posameznih družin, tako da živijo »raztreseno« na večjem prostorskem območju. Po mnenju respondentov (v intervjuju) takšna *prostorska »razbitost«* kraja v veliki meri pogojuje večjo socialno izoliranost prebivalcev. Tudi *klima* ovira integracijo skupnosti. »Pozimi je takšna burja, da se vsakdo rajši zadržuje doma, poleti pa je vročina, tako da tudi vsa družbenopolitična dejavnost zamre«. Posebno vlogo ima tudi specifična *struktura zaposlenosti*. Poleti je kmečki del prebivalstva najbolj zaposlen s svojim delom na posestvu, podobno kot so drugi v turizmu in gostinstvu, solinah in gradbeništvu. Večji del kmetov (polproletarci) pa se celo še dodatno sezonsko zaposluje v omenjenih panogah.

Integracija krajevnih skupnosti se sicer ne kaže le (ali niti ne prvenstveno) v njenem družbenopolitičnem življenju v prostem času. Vendar pa nas podatki intervjuja opozarjajo na splošno vzdušje izoliranosti, ki se kaže tudi pri delu. Delovni tovariši načeloma ne vzdržujejo osebnih medsebojnih stikov izven delovnega mesta.

Seveda pa je za takšno štanje treba iskati še druge vzroke, kot smo jih že navedli. Tu mislimo predvsem na razne *materialne in družbene pogoje*, kot npr. sledeče: »V kraju ni osnovnih institucij, ki so potrebne za redno življenje prebivalcev; ni osemletke, ni razvite trgovine, ni razvite kulture, ni ničesar«. Že iz samega citata se kaže velika prizadetost, s katero sprejemajo prebivalci (vsaj nekateri) okrnjene možnosti zadovoljevanja različnih potreb v okviru samé skupnosti. (Podobno smo tudi v Prevaljah ugotavljali, da imajo »en sam prostor za telovadbo, kino in sestanke, ki se bo kmalu podrl. Kljub temu pa ni nobenih sredstev, da bi ga popravili ali zgradili novega. Sedaj sploh ni prostora za igralsko družino in ostale kulturne dejavnosti.«) Pomanjkanje finančnih sredstev torej onemogoča ureditev ustreznih objektov, v katerih bi gojili posamezne oblike družbene aktivnosti, in s tem posredno omejuje tudi integracijo krajevnih skupnosti.

Vendar pa »subjektivni faktor« lahko bistveno preusmeri takšno situacijo, tako da le-to izkoristi kot izhodišče za kolektivno akcijo, s pomočjo katere je mogoče ustvariti materialne pogoje, ki ustrezajo družbenim potrebam. Celokupno angažiranje prebivalcev v takšnih akcijah pa ravno pospešuje integracijo njihove skupnosti. Vendar pa takšna skupna akcija predpostavlja, da že obstaja določena stopnja navezanosti prebivalcev na isto skupnost, kajti le na tej osnovi bodo k njej (akciji) pristopili prostovoljno in z lastnim interesom.

Kompleksnost socialne strukture krajevnih skupnosti ter *heterogenost in fluktuacija* njenega prebivalstva so še nadaljnji pojavi, ki neposredno pogojujejo proces integracije. V Portorožu so ta razmerja še posebno izrazita. Cela vrsta relativno zaprtih izoliranih skupin in slojev namreč razbija družbeno enotnost celotnega kraja. To se potencira zlasti tedaj, ko se prekrivajo med seboj posamezne kategorije prebivalcev, ki sicer obstajajo glede na povsem različne kriterije; npr. Italijani so istočasno v veliki večini tudi kmetje in imajo zelo nizko izobrazbo; demobilizirani oficirji so obenem pretežno Srbi in Hrvati in podobno. Tako kot običajna tradicionalna *ustaljenost* bivanja v določeni skupnosti prispeva k njeni integraciji, pa po drugi strani razširjena migracija omejuje splošno družbeno povezanost prebivalstva v določenem kraju. V Portorožu je npr. veliko število ljudi, ki so se priselili od drugod in niti niso še navezali tesnejših stikov z ostalimi prebivalci; ali pa se nameravajo kmalu odseliti drugam in so zato bolj ravnodušni nasproti dogajanjem v tem kraju. Nadalje — »Italijani ne prihajajo na sestanke in druge prireditve zato, ker težje razumejo jezik«. Za določen delež prebivalstva je značilno, da so zaposleni ali (in) opravljajo pomembnejše funkcije izven območja krajevnih skupnosti. V njej le stanujejo in se v manjši meri zanimajo za njene probleme. Torej tudi ločitev *delovnega mesta in bivališča*, ki presega »okvir« določenega kraja in se pojavlja pri večjem številu njegovega prebivalstva, lahko predstavlja determinanto, ki v znatni meri pogojuje nizko stopnjo kohezivnosti krajevnih skupnosti oziroma povzroča njeno dezintegracijo.

Že na začetku tega poglavja smo govorili o razlikah med krajevnimi in stanovaljskimi skupnostmi. Te razlike niso tolikšne, da ne bi bil velik del razprave o integraciji krajevnih skupnosti analogno veljaven tudi za stanovanjsko skup-

nost. Zato bomo v naslednjem podali samo še nekatera specifična opažanja, ki se nanašajo izključno na stanovanjske skupnosti**.

Kakor smo že rekli, nas na tem mestu zanimajo stanovanjske skupnosti predvsem glede na to, koliko res predstavljajo družbeno grupo, ki ima vlogo integrativnega vmesnega člana med posameznikom in komuno. V praksi so razvile svoje delovanje zlasti v večjih mestnih naseljih. Njihove najpomembnejše funkcije so npr. otroško varstvo, nega bolnikov, komunalna dejavnost, različni servisi za čiščenje, za obutev in obleko, za električne aparate, organiziranje prehrane za svoje prebivalce, pomoč odpuščenim po prestani kazni itd.

Tisto, kar se do sedaj v praksi še ni uveljavilo, je tudi splošna skrb za medsebojno socialno zблиžanje prebivalstva v okviru takšnih skupnosti. Tako so npr. v Prevaljah ugotavljali, da »stanovanjska skupnost ni posebej skrbela za odnose med prebivalci in za primere socialno izoliranih«. Podobno v Črni »o tem, da bi stanovanjska skupnost organizirala različne akcije za čisto socialno zблиžanje med njenimi pripadniki, še ni nobeden razmišljal«.

Seveda ne gre za združevanje zaradi združevanja, temveč zaradi dejanskih potreb prebivalcev, katerih ne morejo zadovoljiti drugače kot s tem, da se na ustrezen način medsebojno povežejo in organizirajo. S tem ko opravljajo takšne naloge, kot smo jih zgoraj omenili, pospešujejo socializacijo funkcij družine in sproščajo družinske člane, tako da se lahko bolj svobodno in vsestransko udeležujejo v javnem življenju svoje komune. Čim bolj se torej uveljavljajo omenjene oblike delovanja stanovanjskih skupnosti, tem bolj se lahko presusmeri — zlasti ženski — del prebivalstva od prejšnje omejenosti na gospodinjstvo na pomembnejša vprašanja gospodarskega in kulturnega življenja širše skupnosti.

Kljub temu (in prav zato) pa je bila dosedanja vsebina delovanja stanovanjske skupnosti še vse preveč zožena, da bi lahko igrala pomembnejšo vlogo pri procesu integracije prebivalcev na njenem območju. Lahko rečemo, da so se stanovanjske skupnosti do sedaj omejevale bolj na »negativni« aspekt, namreč na to, da so prevzemale nase takšna opravila, ki so prej obremenjevala in ovirala posameznika, da bi se aktivneje udeleževal v družbenem življenju. Niso pa še razvile novih organizacijskih oblik, v okviru katerih bi se prav ta sproščena energija prebivalcev lahko v skupnem delovanju konstruktivno uveljavila.

3. Problemi integracije kmečkega prebivalstva v krajevno skupnost in komuno

Kmetje predstavljajo enega od najbolj specifičnih družbenih kategorij prebivalstva v komuni. Če pojmujeemo komuno kot skupnost mesta in okoliškega podeželja, ki spada v njegovo gravitacijsko območje, potem je očitno, da kmetje predstavljajo enega od temeljnih elementov v družbeni strukturi prav vsake komune. V kolikor gre za takšne enote, ki so omejene samo na del vele-mesta tako, da zaobsežejo v sebi izključno le mestno prebivalstvo (npr. Ljubljana — Center) je pa sploh težko govoriti o komuni v pravem pomenu besede.

** V praksi se pojem »stanovanjska skupnost« celo opušta in se govori edino le še o krajevnih skupnostih. Vendar pa je v primeru, ko imamo v mislih le (sicer relativno zaokrožen) del večjega mesta — terminološko in sociološko — težko govoriti o krajevni skupnosti, zato vsaj pogojno še uporabljamo tudi izraz stanovanjska skupnost.

Zato smo tudi v izvedenih intervjujih vedno naleteli na specifične probleme integracije kmetov v krajevno skupnost in komuno, pa bodisi da je šlo za takšno občino, kjer je velika večina prebivalstva zaposlena v industriji (npr. Ravne, kjer je samo še okrog 5% kmečkega prebivalstva), ali za drugo, kjer kmečko prebivalstvo še prevladuje (npr. občina Lendava).

Vendar pa je ravno ta različna stopnja industrializacije eden od bistvenih odločujočih činiteljev, ki pogojujejo takšno ali drugačno integracijo kmečkega prebivalstva. To se kaže zlasti v odnosu kmeta do zemlje in v sami ceni zemlje, ki je dosti višja na tistih območjih, kjer ni razvitih tudi drugih, nekmetskih dejavnosti. Zato smo zlasti v občini Lendava ugotavljali, da je »navezanost kmeta na zemljo velika, ker v širšem območju ni dosti industrije« (Velika Polana). Obratno pa je v občini Ravne: »Na kmetijah so ostali večinoma le starejši ljudje — mati, oče in mogoče kakšen nesposoben otrok oz. bebec... Mladi se načeloma več ne posvečajo kmetovanju, temveč se raje zaposlijo kot gozdni delavci.«

Večja ali manjša navezanost na zemljo pa odločujoče vpliva na integracijo kmečkega prebivalstva v njihovo krajevno skupnost sploh. Zato bi bilo potrebno podrobneje proučiti ravno pogoje in meje veljavnosti omenjene hipoteze, — da namreč navezanost na zemljo tem bolj upada, čim višja je stopnja industrializacije na določenem območju. Vendar pa sama stopnja navezanosti na zemljo ne odreja vedno adekvatno tudi stopnje integracije v krajevno skupnost. Zlasti ne tedaj, kadar v istem kraju nastanejo tudi različne možnosti za takšne zaposlitve, ki posameznika osvobajajo neposredne odvisnosti od določene posesti zemlje.

Specifični položaj kmetov — po podatkih iz intervjujev — označuje na eni strani visoka stopnja integracije v njihovo krajevno skupnost, na drugi strani pa v primerjavi z ostalimi sloji prebivalstva največja »odmaknjenost« od dogajanja v okviru celotne komune. »Kmetje predstavljajo sloj, ki je najmanj integriran v komuno... Radij delovanja kmetov je še zelo ozek — to so njihovi krajevni komunalni problemi.« (Piran)

Kaj pogojuje takšen položaj kmetov? Opažanja nas opozarjajo na sledeče: *Delovna zaposlenost* (kot izraz nizke produktivnosti drobnolastniške proizvodnje), *prostorska oddaljenost* od občinskega središča, *nizka stopnja izobrazbe*, *manjša »izpostavljenost«* sodobnim komunikacijskim sredstvom, *nesorazmerno velik delež starejšega prebivalstva*, posebna *struktura njihovih potreb* idr. To so nekatere determinante, ki ožijo »radij« delovanja kmetov bodisi na družino bodisi na okvir krajevnosti in zavirajo proces njihove integracije v komuno. Kakor smo že videli pri obravnavanju krajevnih skupnosti, pa prav ob takšnih pogojih kmetje nasplošno kažejo velik interes za skupno reševanje svojih krajevnih problemov. V Ravnah npr. ugotavljajo »da kmetje zelo prihajajo na zборе volivcev — bolj kot ostali prebivalci«. Podobno v Črni: »Kmetje v okolici Črne so bili pripravljene dati les za gradnjo šole in doma onemoglih. Če nekdo gre od kmeta do kmeta — vsakemu razloži, kakšne so potrebe in mu predoči, da bo imel tudi on od tega neko korist, je izredno lahko doseči, da bo kmet prispeval določena sredstva!« Tudi v krajevnih skupnostih lendavske občine — kot smo že videli — kmečko prebivalstvo prav tako na različne načine manifestira svojo navezanost na krajevno skupnost, medtem ko to velja za komuno v dosti manjši meri. Npr.: »Kmetje se za sedaj zanimajo le za vaše probleme, manj pa za celotno občino. Več so pripravljene prispevati za vaše potrebe kot za občino.«

Tako kot ostali prebivalci se seveda tudi kmetje identificirajo predvsem le s tistimi potrebami neke skupnosti, ki jih čutijo obenem tudi kot svoje lastne. Razlika pa je v toliko, v kolikor imajo kmetje sami drugačne (manj razvite) potrebe — po eni strani, in glede na to, da sicer lahko tudi imajo potrebe, za katere skrbi skupnost, vendar jih v njej zaradi specifičnih razlogov (npr. prevelika oddaljenost) ne morejo zadovoljevati. V kolikor bolj izraziti so takšni pogoji (bodisi prvi ali drugi), tem manj intenzivna je integracija kmetov v ustrezno (krajevno ali občinsko) skupnost.

Tako kot je družbena participacija kmečkega prebivalstva v večji meri omejena le na ozke lokalne okvire, je tudi njihovo poznavanje in priznavanje družbenih potreb vsebinsko zoženo in prostorsko omejeno na tisto, kar je neposredno in »oprijemljivo«. Tako se pojavlja nasprotje med tistimi potrebami npr. komune, ki jih le-ta izraža s tem, da zahteva v ta namen od kmeta določen prispevek na eni strani, ter predstavo o takšnih potrebah in njihovi nujnosti, kakršno si kmet v svojem položaju lahko izoblikuje, na drugi strani. Dokler pa se takšno nasprotje pojavlja, lahko samo oblastvena prisila nadomešča svobodno integracijo dane skupnosti. Zato je bistvenega pomena za integracijo kmetov v komuno vse tisto, kar:

1. razširja njihov vpogled oz. informiranost o njenih dejanskih potrebah in
2. vse tisto, kar omogoča izkoriščanje možnosti, ki naj jih komuna nudi kmetom prav tako kot ostalim slojem prebivalstva.

Vendar pa je v praksi opazno določeno zanemarjanje ustreznega informiranja kmečkega prebivalstva, ki naj bi zagotovilo njegovo prostovoljno sodelovanje pri urejanju skupnih zadev. Nekateri politični aktivisti npr. takole opažajo to dejstvo: »Glede odnosa ObLO in političnih forumov občine do kmeta se pojavlja značilna razlika v primerjavi s takšnim razmerjem nasproti delavcu. Delavca predhodno prepričaš o utemeljenosti določenih potreb oz. akcije (sredstev), kmetu pa se šele potem pojasnjuje, ko je akcija že izvedena«. Avtoriteta državne oblasti torej poenostavlja izvedbo akcije, vendar pa istočasno tudi obnavlja ostanke razredne družbe in s tem onemogoča integracijo skupnosti.

Podoben problem se kaže npr. pri seznanjanju kmetov s problemi oz. potrebami celotne občine, ki se v praksi — bolj ali manj uspešno — izvaja predvsem ob priliki prikazovanja družbenega plana in proračuna občine na zborih volivcev. Družbeni plan in proračun občine je osnova za določanje prispevka, ki ga mora tudi kmečko prebivalstvo dati za skupne potrebe. Zato je podrobna informiranost, razumevanje in vplivanje na te »instrumente« predpogoj za odpravljanje klasičnega oblastvenega razmerja med občinskim upravnim aparatom in kmeti. V praksi pa se pojavijo npr. takšni problemi: »Kmetov ne zanimajo tiste ogromne številke, toliko in toliko milijonov in procentov (ker tega niti ne morejo razumeti) — tako kot prikazujejo občinski plan in proračun njihovi odborniki. Sedanji način razlage kmetom bi morali spremeniti. Učenost pri prikazovanju omenjenega plana jih zavede, tako da pravijo — kamor je šlo, je šlo. — Ne spuščajo se v razpravo o posameznih postavkah, temveč jih le v celoti sprejemajo kot preveliko obremenitev. Glede dajatev, ki so v korist vasi same, pa tudi razpravljajo.«

Gornji primer nakazuje nekatere od razlogov, zaradi katerih imajo kmetje včasih samoupravljanje v občini le za stvar določenih ljudi, ki se na to razumejo in se pač s tem dejansko ukvarjajo. Sami pa nimajo dovolj možnosti, da bi toliko dojeli te probleme skupnega gospodarjenja, da bi se lahko konstruktivno vključili v razpravljanje o tem. Zato z nekakšno ravnodušnostjo spre-

jemajo informacije o predlaganih smernicah občinske politike in menijo, da se »tisto, kar je že enkrat napisano, ne da več zbrisati.«

Na ta način tudi njihov prispevek za skupne potrebe še naprej ostaja — davek, ki ga sprejemajo kot nekako že usodno določeno breme. Istočasno pa je opaziti, da se dosti bolj angažirajo tedaj, ko gre za probleme njihove krajevne skupnosti, ki jih neposredno sami občutijo in razumejo ter zato tudi razrešujejo.

4. Družbenopolitična dejavnost in integracija komune

Proces integracije komune pomeni celokupnost stihijskega dogajanja v teku družbenoekonomskega razvoja lokalnih skupnosti na eni strani ter zavestnega, načrtnega političnega usmerjanja tega razvoja na drugi strani. Zato je način ter intenziteta odvijanja procesa integracije v vsaki konkretni komuni v veliki meri tudi rezultat — bolj ali manj — ustreznega delovanja »subjektivnega faktorja« v tej komuni. Ta subjektivni faktor pa se v največji meri kaže v družbenopolitični aktivnosti tistih prebivalcev določene občine, ki so v največji meri vključeni v delovanje njenih osrednjih predstavniških organov. Gre za vprašanje — kdo in kako odloča o delitvi ustvarjalnega dohodka in sploh o načinu reševanja skupnih zadev? Kolikšno število (delež) prebivalcev lahko vpliva na postavljanje in reševanje nalog oz. ciljev dane skupnosti in kako? Kakšne možnosti imajo občani, da izražajo svoje lastne potrebe in jih uveljavijo kot osnovo družbenopolitičnega delovanja svojih predstavniških organov.

a) Odborniki kot integracijski posrednik

Odločanje o skupnih zadevah prebivalcev vsake občine je izredno razširjeno in dekoncentrirano na celo vrsto organov samoupravljanja najpomembnejših področij družbenega življenja. Sedanji organizacijski mehanizem komune omogoča, da se veliko večje število zainteresiranih prebivalcev neposredno udeležuje reševanja skupnih vprašanj na področju gospodarstva, prosvete, zdravstva, socialnega varstva, krmunalnih zadev itd. Zbori volivcev omogočajo množično neposredno udeležbo vseh prebivalcev posameznih krajev pri prikazovanju in reševanju najrazličnejših problemov njihovega življenja. Vse to odraža stopnjo integracije prebivalcev v njihovo socialistično lokalno skupnost in terja bolj poglobljene vsestranske analize. Pri našem bežnem spoznanju problemov integracije komune v praksi seveda nismo mogli sistematsko zajeti celotne problematike. Pač pa so nas razgovori opozorili na nekatere probleme, ki zavirajo proces integracije komune. Gre predvsem za delovanje centralnih predstavniških organov občine, ki so prav zaradi tega, ker so centralni (torej najbolj oddaljeni od prebivalcev, ker delujejo za celotni teritorij občine) in predstavniški (večina prebivalcev torej v njih nima možnosti neposredne udeležbe) najmanj podvrženi vplivu in kontroli občanov. To je pa v neposredni zvezi z intenziteto integracije, ki jo proučujemo. Čim bliže vsakemu pripadniku skupnosti je sprejemanje kakršnih koli odločitev, ki zadevajo tudi njega samega, to se pravi, čim večji je njegov vpliv na to odločanje, tem bolj verjetno je, da se tudi zavestno in svobodno integrira v takšen kolektiv. Če pa nas zanima, v kolikšni meri je delovanje osrednjih predstavniških organov komune povezano ali odtujeno njenim prebivalcem, je pa seveda potrebno proučiti, katere in kakšne so vezi in posredniki med enim in drugim. V zvezi s tem nas podatki iz intervjujev v vseh treh občinah opozarjajo zlasti na problematično vlogo odbornikov občinskih ljudskih odborov.

Učinkovitost ali neučinkovitost odbornikov pri izvrševanju svoje funkcije — nekakšne transmisije med občani volivci ter njihovim centralnim samoupravnim organom, ki še naprej zadržuje v sebi elemente oblasti, je temeljnega pomena za proces integracije komune. Kot takšen posrednik ima odbornik dvojno vlogo: po eni strani prikazuje probleme in potrebe svojih volivcev v reševanju ustreznemu občinskemu organu, po drugi strani pa je njegova naloga, da tudi v obratni smeri, to je volivcem, poroča (in odgovarja) o delovanju tega organa ter jih seznanja še z drugimi potrebami občine, ki jih le-ta rešuje. Centralni predstavniki organi občine seveda lahko ustrezno delujejo šele na osnovi kar najbolj popolnega poznavanja dejanskega stanja, v katerega posegajo s svojimi odločitvami. Tako kot se tudi prebivalci — pri nespremenjenih ostalih pogojih tem bolj identificirajo s potrebami celotne občine, čim bolj natančno so informirani o njihovi nujnosti. Le na osnovi spoznane nujnosti namreč lahko svobodno razrešujejo nasprotje med svojimi individualnimi in kolektivnimi potrebami oz. interesi. Komuna kot socialistična lokalna skupnost pa se ravno formira na osnovi procesa svobodne integracije njenih prebivalcev in ne na osnovi »klasičnega oblastvenega prisiljevanja«. Seveda pa je treba upoštevati, da odborniki niso edina transmisija med občani in njihovimi organi ter verjetno relativno celo izgublajo na pomenu glede na vse večje razširjanje množičnih komunikacijskih sredstev v vsakdanjem družbenem življenju.

V intervjujih smo na splošno naleteli na kritično stališče nasproti dosedanjemu opravljanju odborniške funkcije. Tudi na zborih volivcev je bilo »v zvezi z opravljanjem njihove dolžnosti (odbornika)...že dosti kritike« (Prevalje). »Ljudje — volivci dostikrat sploh ne vedo, kdo so njihovi predstavniki v ObLO«. (Ravne). Takšne ugotovitve nakazujejo zaključek, da odborniki do sedaj niso zadovoljivo izvrševali svoje vloge in je bil s tem v dokajšnji meri zavrt tudi proces integracije komune. V kolikor je namreč s tem odpadla ena od pomembnih vezi med prebivalci, naselji in ustanovami celotne komune, je očitno, da je bil tudi »radij« vsakega posameznika toliko bolj zožen samo na njegove individualne probleme, ali le na ozke krajevne probleme. V toliko manj pa je imel pred očmi probleme in potrebe celotne komune. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da je bila toliko nižja tudi stopnja integracije prizadetih prebivalcev v komuno.

Delovanje odbornikov kot integracijskega činitelja bi lahko razčlenili na različne faze, od katerih nekatere potekajo bolj učinkovito kot druge. Npr. »Odborniki že čutijo za svojo dolžnost, da kažejo potrebe in probleme kraja na ObLO. Toda obratno pa ne čutijo dolžnosti, da bi poročali volivcem, da bi prenašali probleme ObLO na volivce«. V prvem primeru lahko v dokajšnji meri izpolnjujejo svojo nalogo že s tem, da izražajo svoje lastne potrebe (ki se bolj ali manj ujemajo s potrebami občanov, ki jih predstavljajo), pa četudi se niso posebej prizadevali spoznavati dejansko stanje na svojem teritoriju. Toda v obratni smeri, potem ko so bili že sami neposredno udeleženi v odločanju o postavljenih vprašanjih, pa je samo njihova dolžnost (potreba drugih), da obveščajo volivce o tem odločanju. Poleg same prizadevnosti odbornikov je še vprašanje njihove sposobnosti in pa objektivnih možnosti, da izvršijo takšno vlogo. Tako npr. pogosto — »vaški odbornik ni sposoben razložiti sovaščanom družbenega plana občine, zato pride nekdo iz občinskega centra«. (Velika Polana). Po drugi strani pa večje medsebojno poznavanje in osebni odnosi na vasi pripomorejo, da je lahko odbornik tu dosti bolj tesno povezan z volivci kot pa v mestu.

Teritorialna razsežnost komune pogosto predstavlja še drugi pogoj, ki odbornikom iz oddaljenih vasi otežuje normalno opravljanje njihove funkcije. Zaradi same oddaljenosti od sedeža ObLO se npr. ne morejo udeleževati njegovih sej zlasti tedaj, če živijo v naseljih, ki so oddaljena od sodobnih prometnih zvez. »To velja zlasti za odbornike — kmete, ki se ne udeležujejo sej ObLO. Če se seja začne npr. ob 4. uri popoldan in konča ob 9. uri zvečer, se mora takšen odbornik najprej z avtomobilom vrniti iz Raven v Črno, potem pa ima tudi še do tri ure peš hoje do doma. Ta odbornik bi moral prenašati problematiko na zборе volivcev, dejansko ga pa ni.« (Črna)

b) Dejanske potrebe kot izhodišče za akcijo

Stalna, sistematska in strokovno izvedena analiza dejanskih potreb prebivalcev je eden od najbolj odločilnih predpogojev za intenziviranje procesa integracije, kolikor ga je sploh mogoče zavestno, načrtno — politično usmerjati. Če si politično postavljamo kot cilj, da v čim večji meri pospešujemo integracijo prebivalcev v njihovo krajevno skupnost in komuno, potem je uspešnost tega vplivanja v prvi vrsti odvisno prav od izgrajenosti in znanstvene aдекватnosti izhodiščnih spoznanj o tistih pojavih in procesih, ki imajo vlogo bodisi indikatorjev ali determinant socialne integracije lokalnih skupnosti.

Če to ilustriramo s primerom potreb prebivalcev, lahko rečemo, da je mogoče tem bolj učinkovito intenzivirati integracijo prebivalcev v njihovo lokalno skupnost, čim bolj aдекватna stvarnost so spoznanja in zaključki, ki služijo kot izhodišče za ustrezno akcijo za izboljšanje pogojev zadovoljevanja teh potreb. Ker mislimo, da je pomembnost in število potreb, ki jih posameznik zadovoljuje v dani skupnosti, eden od kriterijev njegove navezanosti na to skupnost, je seveda potrebno spremljati tako spreminjajoče se potrebe prebivalcev kot objektivne pogoje, ki jih skupnost nudi za njihovo zadovoljevanje. Pri tem lahko v analizi ugotovljamo skladno spreminjanje enih in drugih: lahko pa tudi razhajanje — bodisi da se spremenijo prejšnje ali nastajajo nove potrebe ljudi ob istih pogojih njihovega zadovoljevanja, ali pa obratno — da se spreminjajo pogoji, ne pa (ali ne v tolikšni meri) tudi potrebe. Kolikor se spremenijo — ali nastanejo nove potrebe brez ustreznih pogojev zadovoljevanja, lahko načeloma govorimo o dezintegrativnih situacijah. Ravno zavestna npr. družbenopolitična akcija, ki lahko takšno neskladje odpravi, pa istočasno tudi dá takšni situaciji integrativno obeležje. Da bi bilo torej mogoče čim bolj učinkovito odpravljati oz. zmanjševati takšna neskladja, pa je še prej potrebno le-ta čim bolj podrobno razkriti in jih pojasniti. Pri tem gre lahko za povsem materialna vprašanja npr. določenih finančnih sredstev, ki so potrebna za ureditev plavalnega bazena ali stadiona, lahko gre za izgradnjo nove tovarne itd. Lahko pa gre samo za pobudo, vodstvo in organiziranje enakih ali podobnih teženj, ki so se sicer že spontane pojavile pri ljudeh, vendar jih je treba povezati, da bi lahko dosegle svojo realizacijo. Npr. potrebam in težnjam prebivalcev po kulturnem izživljanju »prisluhne« in jih poveže DPD »Svoboda«, podobno kot na drugem področju različne športne nagibe »Partizan« itd.

S tem smo prišli do vprašanja, kako »prisluhniti« potrebam pripadnikov določene skupnosti ter obenem seveda — kako se to odraža v procesu integracije te skupnosti? Kakšnih načinov razkrivanja dejanskih potreb prebivalcev se poslužujejo v naših lokalnih skupnostih?

Precejšnji del najpomembnejših družbenih dejavnosti v sodobnosti poteka v institucionaliziranih okvirih raznih organizacij — združenj, društev ipd. Zato je predvsem v okviru teh tudi iskati možnost za zadovoljitev najrazličnejših potreb prebivalcev. To pomeni, da bi lahko pričakovali, da bo vsaka takšna družbena enota, v okviru katere poteka določena vrsta družbenih dejavnosti, tudi raziskovala, analizirala potrebe in možnosti delovanja na svojem specifičnem področju. Razen tega pa obstajajo »še organizmi« takšne splošne narave, katerih glavna naloga je skrb za skladno in uspešno delovanje vseh prejšnjih (specializiranih družbenih enot). Pri tem mislimo npr. na organizacijo ZKJ ali SZDL v določenem kraju ali občini, kakor tudi na ObLO itd.

Gradivo iz intervjujev, izvedenih v treh občinah, nas opozarja na dejstvo, da v praksi najrazličnejše družbene in politične akcije pogosto podvzemajo nekako stihijsko, glede na bolj ali manj priložnostne ugotovitve posameznikov. Že gola informiranost nekaterih funkcionarjev in predstavnikov uprave ObLO o pojavih, ki so v tesni zvezi s poslovanjem njihovih občin, je za čuda »skromna«. Problem postanejo npr. že splošni podatki o številu prebivalstva občine, o deležu kmečkega in ostalega prebivalstva ipd. Seveda, če niso informirani o tem, potem lahko še toliko manj pričakujemo njihovo podrobnejšo informiranost npr. o dejanskem položaju, stališčih in problemih kmeta, o njegovi realni obremenitvi z dajatvami, ki jih je dolžan plačevati ipd. Pri tem pa vendarle prav ti že po svojem položaju — nujno dajejo različne pobude in smernice ali celo odločitve v zvezi z reševanjem problemov, ki jih tako malo poznajo.

Na osnovi zbranih podatkov je seveda težko posploševati in absolutizirati, vendar pa le-ti vsaj opozarjajo na to, da problem obstaja, pa naj bo njegova razširjenost večja ali manjša.

Drugo vprašanje v zvezi s tem — ki opozarja na vzroke nizke informiranosti — pa zadeva načine odkrivanja in analize potreb določene lokalne skupnosti. Gre še za vprašanje, kaj služi v praksi kot najpogostejše izhodišče, da se lotijo določenih akcij? V zvezi s tem je značilna izjava odbornika K. O. SZDL v Črni: — »Dostikrat se nekdo nekaj domisli, pa zagrabimo, čeprav premalo preštudiramo; potem se nam pa maščuje, ker je akcija neuspešna«. Torej ne gre za določene ugotovitve kot rezultate raziskovanja — analize, temveč za ideje, ki se bolj ali manj spontano pojavljajo v glavah največkrat vodilnih ljudi na določenem področju dejavnosti. Pri tem gre za najbolj nedemokratične primere tedaj, kadar se upoštevajo samo ideje maloštevilnih, ki na osnovi le-teh tudi samostojno sprejemajo ustrezne odločitve.

Na to nas opozarja sledeča izjava: »Integracijo komune otežujejo birokratski ukrepi, ki se kažejo v samovoljnih odločitvah o gradnji različnih objektov, ki dostikrat niso najbolj potrebni (npr. zimski bazen — Ravne) ali katerih rentabilnost sploh ni bila preštudirana (hotel v Črni).«

Gre torej za dva problema. Po eni strani gre za to, kolikšno število ljudi je pritegnjeno k odločanju. Po drugi strani pa se ne glede na to postavlja vprašanje, do kolikšne mere je odločitev utemeljena in pretehtana glede na ugotovitve strokovno izvedene analize dejanskega stanja oz. potreb zadevnega področja.

Če prvi problem rešuje množična udeležba prebivalcev v raznovrstnih oblikah delavskega samoupravljanja in družbenega upravljanja v komuni (kar nujno odpravlja samovoljo in birokratizem), pa je značilno, da drugi problem z vso svojo ostrino še vedno ostaja nerešen. Do neke mere sicer že razširitev kroga

tistih, ki odločajo — načeloma — pomeni jamstvo za večjo ustreznost odločitve oz. akcije dejanskemu stanju.

V tem smislu bi npr. po izjavah družbenopolitičnih delavcev v Črni, če bi imeli na razpolago 50 milijonov din za skupne krajevne potrebe — sklicali odbor SZDL, kjer bi dobili določene predloge, nato pa bi sklicali še zbere volivcev, kjer bi še popolneje prišle do izraza resnične potrebe kraja. Pri tem bi angažirali ustrezno komisijo pri K. O. da bi temeljiteje pripravila predloge za rešitev problema. Takšne komisije so npr.: komisija za promet, za zdravstvo in soc. skrbstvo, za trgovino in preskrbo, za prosveto in kulturo ter za turizem in urbanistična vprašanja.

V občini Piran poleg zborov volivcev organizirajo še posebne »tribune aktualnosti«, na katerih obravnavajo tudi pereče probleme svoje občine, povedo različne predloge in stališča v zvezi z njihovim reševanjem in tako služijo kot nekakšna priprava za zbere volivcev. Pri tem pa je pomembna sledeča ugotovitev: »Tribuna aktualnosti in zbori volivcev so forumi, ki samo zaznamujejo problematiko, ne pa raziskujejo in rešijo.«

Povsem očitno izstopa sklep, da ne zadostuje samo širina pobude in odločanja, da bi bilo delovanje na določenem področju res čim bolj ustrezno dejanskim potrebam in da bi s tem imelo tudi kar najbolj integrativno vlogo v dani lokalni skupnosti.

Poleg takšnih občasnih »forumov«, kot so zbori volivcev, tribune aktualnosti, sestanki članov SZDL, ipd., se kaže tudi potreba po določeni stalni strokovno-raziskovalni službi, ki ne bi samo opozarjala na probleme dane skupnosti, temveč tudi nakazovala najracionalnejša pota njihovega reševanja. V Piranu so nas opozarjali: »Problemi (ekonomski, socialni) se stalno pojavljajo od danes do jutri, vendar pa ni ljudi oz. ustanov, ki bi jih raziskovali.«

Le raziskovanje specifične situacije vsake posamezne skupnosti lahko nadomesti dokaj razširjeno prakso avtomatskega posploševanja in prevzemanja določenih ugotovitev — ki lahko odražajo povsem drugačne dejanske pogoje za svoje lastne. Zlasti je pomembno, da je mogoče na ta način odpraviti takšne, na konkretno skupnost neprilagojene generalizacije, ki niti po svojem izhodišču ne predstavljajo rezultatov raziskovanja stvarnosti, temveč so le plod zdravo-razumske špekulacije posameznikov ali nepreverjenih teorij.

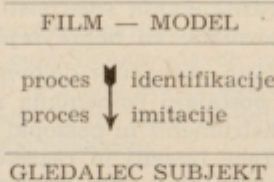
Čim bolj prihaja v ospredje čisto »navaden« delovni človek kot pripadnik dane lokalne skupnosti, tem bolj postajajo pomembna njegova stališča in potrebe, tem večjega pomena so vsi instrumenti in postopki ter ustanove, preko katerih je mogoče ta stališča in potrebe izraziti in raziskovati. Vse to pa je predpostavka vsakega učinkovitega delovanja, ki si prizadeva pospeševati svobodno integracijo vseh prebivalcev določenega kraja in komune v kohezivno socialistično skupnost.

Vloga filma v življenju mladine

Marjan Kroflič

Film se je z vsemi svojimi karakteristikami znal izredno približati gledalcem. Zaradi tega je kino ena najbolj obiskanih in hkrati najbolj priljubljenih institucij. Zakaj? Film vpliva na gledalca s svojo filmsko govorico izredno sugestivno. Ta govorica pa se poslužuje močno živih slik in barv, ki so zmožne s specifično tehniko snemanja prizorov formirati v gledalcu določeno vzdušje. Gledalcu lahko filmska kamera približa njemu doslej neznane predmete, kraje in dogodke. S povečanimi slikami ga pripelje v izredno bližino opazovanega, ustvarja na platnu neki ritem življenja itd. Vsi ti elementi filmskega izražanja pripomorejo k temu, da neko dogajanje na filmskem platnu lahko postane gledalcu del konkretne realnosti, zlasti še zaradi tega, ker ob gledanju filma gledalec izključi vsakdanjo fizično stvarnost.

Projekcija določenih dogodkov na filmsko platno se tako prenaša tudi v gledalčevo duševnost. Pravimo, da film vpliva na gledalca. Osnova temu vplivu je proces identifikacije. To je psihični proces, v katerem se gledalec istoveti z določenimi osebami v filmu, se vživi v dogajanje v filmu. Bistvene značilnosti tega procesa identifikacije izražajo preproste ugotovitve, ko pravimo: film gledalca »potegne za seboj«, da gledalec »čuti« z junakom, da gledalec film podoživlja. Procesu identifikacije sledi proces imitacije: gledalec v filmu prikazane vrednote prisvoji ali pa jih zavrne. Ta prisvojitvev ali zavrnitev pa vodi v adekvatno obnašanje gledalca. Gledalec posnema obnašanje junakov, s katerimi se identificira, katerih vrednote privzema. Oba procesa lahko prikazemo shematsko:

Poudariti moramo, da gre pri procesu identifikacije za podobnost med *pomeni* besed, misli, obnašanj v modelu in subjektu. Sele pri procesu imitacije gre za podobnost *obnašanja* v modelu in subjektu. Pri teh procesih veljajo naslednji odnosi: čim večja je podobnost med pomeni znakov modela in subjekta, večja bo identifikacija subjekta z modelom in večja je verjetnost, da bo subjekt posnema obnašanje junakov v modelu.

Na splošno lahko rečemo, da je skupna značilnost vpliva filma na gledalce v tem, da krepi načine njihovih obnašanj, navad. Seveda pa film ne vpliva na vse gledalce enako. Ta vpliv ni enak niti pri dveh gledalcih. Učinek, ki ga ima film na gledalca, zavisi od naslednjih faktorjev: a) od intenzivnosti, s katero se gledalec vključi v situacijo, ki jo film prikazuje; b) od gledalčevega kritičnega duha; c) od možnosti gledalčevih reakcij na film; d) od stopnje zaupljivosti, ki jo ima gledalec v svet, ljudi; e) od njegovega odnosa do posameznika in družbe.

Film s svojo vsebino vzbudi v gledalcu različne ravni doživljanja. Prva stvar je, da si film ogledamo. Preko naših čutil film percipiramo, govorimo o senzorni ravni dožemanja filma. Naslednja stopnja je raven naučene interpretacije. Na tej ravni se filma šele zavedamo. Ko gledalec v filmu srečava stvari in odnose med njimi, ki jih že pozna iz izkušnje, se ob njih običajno ne ustavlja miselno, ampak jih le podživlja. Kadar pa gre za njemu neznanе stvari in odnose, le-ti v njem izzovejo višjo aktivnost — mišljenje. Tako o dogodkih, ki mu jih film prikazuje, razmišlja, jih razlaga. Še višja raven dožemanja filma pa je raven predstavljanja, ko gledalec film v sebi predeluje, ga postavlja v odnos do konkretne družbe, obstoječih vrednot. Z usvajanjem novih vrednot pa se duševno bogati.

Videli smo, da film na gledalca učinkuje. Učinkuje s svojimi tehničnimi posebnostmi in seveda s svojo vsebino. Vendar pa nam analiza te vsebine same še ne pokaže, v kakšnem smislu deluje in kakšen vpliv ima ta vsebina na gledalca. Ta vpliv je v veliki meri odvisen od psihofizioloških značilnosti gledalca: motivacije, nagnjenj, emocij itd. Toda na splošno lahko trdimo, da predstavlja neka konkretna vsebina filma za gledalca velik vir različnih motivov. Kadar ti motivi v gledalcu ustvarjajo določene potrebe, jim bo skušal v vsakdanjem življenju zadostiti preko primernih ciljev. Pravimo, da ima film v tem smislu motivacijsko funkcijo, ker v gledalcu pogojuje nove motive. Izkušnje, ki si jih pridobi z gledanjem filma, pa v njem ustvarjajo asociacijske tendence s senzornimi efekti. Obnašanje gledalca v vsakdanjem življenju lahko često izhaja prav iz teh asociacijskih tendenc. Pravimo, da ima film tudi usmerjevalno funkcijo, ker zmore usmerjati obnašanje gledalca.

Preidimo še na razglabljanje o tem, kako pride do tega, da gre neki posameznik gledat neki film. Mnoga dosedanja raziskovanja so pokazala, da mlad človek v kinu ne išče predvsem neke konkretne vsebine. Vsaj vedno ne. Včasih je v njem v ospredju težnja, da bi nekaj doživel in to po možnosti kaj »razburljivega«, »napetega« ali »zabavnega«. Kino mu to možnost nudi in zato gre v kino. Vendar pa se večkrat mlad človek odloči, da si ogleda neki film prav zaradi določene konkretne vsebine filma. V vsakem primeru pa obiskovanje kina predstavlja del človekove celotne aktivnosti. Splošni indikator razvitosti te aktivnosti predstavlja podatek, koliko mladina sploh hodi v kino. Iz podatkov ankete o mašovnih komunikacijskih sredstvih, ki jo je izvedel inštitut za sociologijo pri univerzi v Ljubljani leta 1962, sledi zaključek, da je obiskovanje kina izredno množično. Redno (ali pa občasno) obiskuje kino predstave 75 % mladine. Za ilustracijo naj navedemo, da pa v gledališče, opero in na koncerte hodi le 33 % mladine.

V nadaljevanju članka bomo skušali podrobneje prikazati, kateri faktorji vplivajo na obiskovanje kina, kakšni so interesi mladine, kaj mladino priteguje v kino in kaj jo odvraca.

VPLIV SPOLA IN STAROSTI

Obiskovanje kina

Najkonstanthejša filmska publika je mladina v starosti od 17 do 19 leta. V tej starostni kategoriji kar 82 % mladine hodi redno ali občasno v kino. Pri starejših mladincih in mladinkah se ta procent zniža na 73 %, pri mlajših pa na 72 %. Te razlike lahko pripišemo pomanjkanju prostega časa pri starejših mladincih (zaposlenost), mlajšim mladincem pa so večerne predstave prepovedane. Poleg tega gre pri mlajših mladincih verjetno za drugam usmerjene aktivnosti in je tako film bolj v ozadju. Na aktivnost obiskovanja kina vpliva tudi spol. Rezultati ankete kažejo, da moški hodijo pogosteje in v večji meri v kino kakor pa ženske. Tako redno ali občasno hodi v kino 80 % moških, žensk pa 70 %. Ta razlika pa ni nastala morda zaradi različne starosti primerjanih žensk in moških, kajti te razlike so se pokazale tudi v okviru posameznih starostnih skupin. Torej gre dejansko za vpliv spola, točneje povedano: razlike so nastale vsled različne družbene vloge ženske oz. moškega.

Kaj mladega človeka odvraca od kina?

Eden najvažnejših razlogov odvracanja je oddaljenost od kina. V nerazvitih krajih običajno ni kinematografov in tako imajo prebivalci teh krajev tudi po 1 uro ali več do najbližjega kina. Jasno je, da ti ljudje hodijo redkeje v kino, možno pa je, da zaradi prevelike oddaljenosti sploh ne hodijo. Kako je mladina razporejena glede na oddaljenost od kina, kažejo naslednji podatki:

do 15 minut oddaljeni od kina	41 %
od 15 minut do 1 ure	37 %
več kot eno uro oddaljeni	20 %
niso odgovorili	2 %

N = 3354

Pri tistih mladincih, ki so več kot uro oddaljeni od kina, je potreben seveda dosti močnejši impulsi, da se odločijo iti v kino. Podatke o oddaljenosti smo primerjali po spolu in starosti. Na ta način smo ugotovili, da je moška in ženska mladina enakomerno razporejena po oddaljenosti od kina. Podobna ugotovitev velja tudi za mladino različnih starosti. Iz tega lahko zaključimo, da razlike v obiskovanju kina glede na spol, starost, niso nastale zaradi različne oddaljenosti moških in žensk, mlajših in starejših mladincev.

Vendar ni samo oddaljenost tisti moment, ki lahko odvrta človeka od kina. Največje nekatere najvažnejših: pomanjkanje časa, cena vstopnic, ker filme predvajajo v neprimernih prostorih, ker so tehnični pogoji predvajanja filma slabi (slab zvok ipd.). Od kina lahko nekoga odvrta preprosto dejstvo, da kina ne mara in da raje gleda televizijo. Možna ovira je tudi bolezen, posebej bolezen oči. Ko smo mladince vprašali, kaj jih odvrta od kina, jih je le 45 % odgovorilo, da ga nič ne ovira ali odvrta od kina. Ostalih 55 % mladine pa najpogosteje odvrta od kina prevelika oddaljenost (20 %), pomanjkanje časa (15 %), cena vstopnic (7 %) itd. Na strukturo teh faktorjev, ki mladince odvrta od kina, pa močno vpliva spol. Pokazalo se je, da so ženske drugače razporedile te faktorje odvrta kakor pa moški. Tako npr. slabi tehnični pogoji predvajanja filma ženske ne odvrta od kina v tako veliki meri kakor pa moške itd. Moč posameznih faktorjev, ki zavirajo obisk kina, se spreminja s spolom. Primerjava teh faktorjev z njihovo razporeditvijo v posameznih starostnih skupinah ni pokazala bistvenih sprememb. To pomeni, da se z večanjem starosti moč posameznih faktorjev, ki človeka odvrta od kina, bistveno ne spreminja. Pokazali so se le manjši premiki, ki kažejo na večjo zahtevnost starejših mladincev glede prostora, v katerem se film predvaja, tehničnih pogojev predvajanja ipd.

Kaj mladino priteguje v kino?

Na to vprašanje bomo skušali odgovoriti z analizo odgovorov na vprašanje: kaj želite, da vam kino nudi? Vsaka vsebina filma ima za posameznega človeka določeno deloma pozitivno in deloma negativno vrednost. To pomeni: da ima neki film pozitivno pozitivno vrednost za posameznika, kadar ga pritegne v kino, negativno pa kadar ga odvrta. Ali drugače povedano: ta posameznik si hoče neki film na vsak način ogledati, ali pa tega hotenja ni. Te pozitivne vrednosti pa so seveda vezane na človekove interese in njegovo osebnostno strukturo sploh. V anketi smo skušali

Tabela 1.

Vprašanje: Kaj želite, da bi Vam nudil kino?

Odgovori mladine od 14 do 27 leta, ločeno po spolu.

Moški		Ženske	
Rang	%	Rang	%
1. Razvedrilo	76	1. Razvedrilo	84
2. Sportni prizori	56	2. Ljubezenski prizori	46
4,5. Neznani kraji	38	3. Neznani kraji	40
4,5. Razburljivi dogodki	38	4,5. Športni prizori	38
4,5. Junaški prizori	38	4,5. Pozaba vsakdanjosti	38
6. Ljubezenski prizori	34	6. Junaški prizori	30
7. Pozaba vsakdanjosti	26	7. Umetniška kvaliteta	27
8. Umetniška kvaliteta	24	8. Razburljivi dogodki	25
9. Aktualni problemi	17	9. Aktualni problemi	16

N = 1353

N = 1152

ugotoviti, kakšna naj bo vsebina filmov, ki bo lahko predstavljala dovolj močne pozitivne pozivne vrednosti. Tako smo dobili vrsto pozivnih vrednosti, ki so po moči različne. Odgovore smo primerjali posebej po spolu.

Tabela kaže, da moški drugače razporejajo te pozivne vrednosti kakor pa ženske. Gre torej za različno dominantnost interesov. Najmočnejšo pozitivno pozivno vrednost tako pri moških kot pri ženskah imajo vsebine filmov, ki gledalcem nudijo razvedrilo. Primerjava procentov pa kaže na to, da je razvedrilo ženskam nekoliko pozitivnejša pozivna vrednost kakor pa moškim. Pri rangiranju drugih pozivnih vrednosti pa nastanejo premiki. Npr. pri moških zavzemajo filmi s športnimi prizori 2. mesto (56 %), pri ženskah pa 4. mesto (38 %); dalje ženskam predstavlja film z ljubezenskimi prizori izredno močno pozivno vrednost (2. mesto v lestvici — 46 %), medtem ko moškim dosti manjšo (6. mesto v lestvici — 34 %); filmi z razburljivimi prizori imajo za ženske nizko pozivno vrednost (8. mesto v lestvici — 25 %), nasprotno pa za moške dokaj visoko (4. mesto v lestvici — 38 %). Opazovanje tabele nam pove tudi, da filmi z aktualnimi problemi, določeno umetniško kvaliteto pomenijo tako za mladinke kot mladince izredno nizko pozivno vrednost. Ti premiki med spoloma pa ostajajo podobni tudi v posameznih starostnih skupinah, t. j. najdemo jih tako pri primerjavi mlajših kot tudi pri primerjavi starejših mladink in mladincev. To dokazuje, da spol pomembno vpliva na moč posameznih pozivnih vrednosti. Treba pa je pripomniti, da so ti premiki pri starejših dosti očitnejši. Oglejmo si zdaj, kakšne so razlike po starosti, ne glede na spol:

Tabela 2.

Kaj želite, da bi Vam nudil kino?

Starostna grupa 14—16 let		Starostna grupa 20—27 let	
Rang	%	Rang	%
1. Razvedrilo	74	1. Razvedrilo	81
2. Športni prizori	59	2. Ljubezenski prizori	44
3. Neznani kraji	45	3. Športni prizori	43
4. Junaški prizori	40	4,5. Pozaba vsakdanjosti	38
5. Razburljivi prizori	39	4,5. Neznani kraji	38
6. Ljubezenski prizori	20	6. Junaški prizori	32
7. Pozaba vsakdanjosti	17	7. Razburljivi prizori	31
8. Umetniška kvaliteta	16	8. Umetniška kvaliteta	29
9. Aktualni problemi	10	9. Aktualni problemi	19

N = 431

N = 1497

Vidimo, da s starostjo nekatere pozivne vrednosti ohranjajo isto intenziteto. Največjo pozivno vrednost ima spet film, ki nudi razvedrilo tako pri mlajših kot pri starejših mladincih. Vendar pa igra razvedrilo pomembnejšo vlogo pri starejših mladincih, kar lahko sklepamo iz primerjave obeh procentov. S starostjo izrazito narašča moč pozivne vrednosti filmov, ki obravnavajo ljubezenske prizore in filmov, ki nudijo pozabo vsakdanjosti. Obratno pa se zmanjšuje s starostjo moč pozivne vrednosti takih filmov, ki prikazujejo športne prizore, ki so polni junaških prizorov. Taki premiki kažejo, da se interesi, ki se vežejo na določene pozivne vrednosti, s starostjo spreminjajo.

Pri končni odločitvi, da se neki posameznik odloči ogledati si neki film, pa ne deluje le pravkar obravnavani pojav pozivne vrednosti. Večkrat se kdo odloči že zaradi tega, ker v filmu igrajo njemu priljubljeni igralci, ker so mu film priporočili prijatelji ali pa morda zaradi tega, ker je bila kritika v tisku, radiu ugodna ipd. Te dodatne motive, ki sprožijo dokončno odločitev, lahko imenujemo sprožilce reakcije — obisk kina. V tabeli si bomo ogledali strukturo teh sprožilcev posebej pri moških in posebej pri ženskah:

Opazovanje tabele nam pove, da ni večjih razlik v strukturi sprožilcev pri moških oziroma pri ženskah. Jasno pa se pokaže, da imajo določeni sprožilci drugačno dominantnost pri ženskah kakor pa pri moških. Tako je npr. pri ženskah ime igralca

Tabela 3.

Vprašanje: Kaj Vas največkrat pritegne v kino?

Moški		Ženske	
Rang	%	Rang	%
1. Vsebina filma	54	1,5. Ime igralcev	54
2. Priporočilo prijateljev	42	1,5. Vsebina filma	54
3. Ime igralcev	36	3. Popevke, glasba	46
4. Popevke, glasba	31	4. Priporočilo prijateljev	42
5. Tehnika filma	29	5. Literarna podlaga	31
6. Naslov filma, plakat	27	6. Tehnika filma	29
7. Literarna podlaga	26	7. Naslov filma, plakat	27
8. Narodnost filma	22	8. Narodnost filma	21
9,5. Sestanek, stik z ljudmi	16	9. Nagrada	19
9,5. Nagrada	16	10. Kritika v tisku	17
11. Kritika v tisku	14	11. Ime režiserja, scenarista	14
12. Ime režiserja, scenarista	11	12. Sestanek, stik z ljudmi	13

N = 1353

N = 1152

prvotako močan sprožilec kakor vsebina filma (54 %). Pri moških je ime igralca dosti manj pomemben sprožilec (3. mesto v lestvici in 36 %). Kaže, da se pri ženskah ustvarjajo do posameznih filmskih igralcev močnejše pozitivne emocionalne vezi relativne trajnosti. Na ta način lahko priljubljenost posameznih igralcev postane tudi sprožilec, da se posameznik odloči ogledati film prav zaradi priljubljenih igralcev. Redkeje nastopa kot sprožilec pri odločitvah kritika nekega filma v tisku ali radiu in sicer ne glede na spol. Tu je možno, da mladina teh kritik sploh ne prebira, po drugi strani pa morda te kritike dejansko nimajo moči, da bi kot dodatni motiv sprožile dokončno odločitev.

Da bi ugotovili še vpliv starosti, smo primerjali strukture sprožilcev le med najmlajšo starostno skupino in najstarejšo.

Tabela 4.

Vprašanje: Kaj Vas največkrat pritegne v kino?

Starostna skupina 14—16 let		Starostna skupina 20—27 let	
Rang	%	Rang	%
1. Vsebina filma	51	1. Vsebina filma	55
2. Ime igralcev	48	2. Ime igralcev	41
3. Priporočilo prijateljev	45	3. Priporočilo prijateljev	40
4. Popevke, glasba	38	4. Popevke, glasba	34
5. Tehnika filma	34	5. Literarna osnova	28
6. Naslov filma, plakat	29	6. Tehnika filma	27
7. Literarna osnova	24	7. Naslov filma, plakat	26
8. Narodnost filma	21	8. Narodnost filma	21
9. Nagrada filma	14	9. Nagrada filma	18
10. Kritika v tisku	13	10. Kritika v tisku	17
11. Sestanek, stik s prijatelji	11	11. Sestanek, stik s prijatelji	15
12. Režiser, scenarist	10	12. Režiser, scenarist	12

N = 431

N = 1497

Razporeditev posameznih sprožilcev pri starejših mladincih se le malenkostno razlikuje od razporeditev mlajših. Govorimo torej lahko o dokaj slični strukturi teh sprožilcev. Starost ne vpliva na moč posameznih sprožilcev. Med najobičajnejšimi sprožilci so vsebina filma, imena igralcev, priporočilo prijateljev. Najmanjšo vlogo kot sprožilci pa imajo imena režiserjev, scenaristov. Kritike filmov prav tako nimajo večje vloge kot sprožilec pri odločitvi o ogledu nekega filma. Če pa primerjamo posamezne procente pri posameznih sprožilcih, pa se vendarle pokažejo manjše razlike med mlajšimi in starejšimi mladinci. Tako npr. pri mlajših mladincih imena igralcev česčeje nastopajo kot sprožilci; starejšim pa je važnejši podatek, če je film narejen na osnovi literarne podlage itd.

Za kakšne filme se mladina zanima?

Končno si oglejmo še interesno usmerjenost mladine od 14 do 27 leta. To interesno usmerjenost smo skušali ugotoviti z vprašanjem: kakšne filme radi gledate? Na ta način smo lahko poiskali psihološko vsebino interesov v izbranih zvrsteh filmov. Izbrani film, oziroma zvrst filmov, pa mladincu nudi verjetno največjo možnost identifikacije. Na to pa se veže formiranje določenega nagnjenja, stremjenja, da bi ta izbrani film videl. Vsak interes namreč predstavlja psihodinamično delovanje, ki človeka sili v dejanje — v našem primeru izbor določenega filma, ki bi ga želel videti. Proučevanje interesne usmerjenosti mladine pa je važno predvsem zaradi tega, ker je človekova interesna struktura del njegove celotne osebnostne strukture. Prav interesi določajo in celo usmerjajo človekov odnos do zunanjega sveta; aktivirajo in usmerjajo njegovo mišljenje ter tako razvijajo celotno osebnost. Posameznikovi interesi sami pa se oblikujejo na osnovi bioloških dispozicij tega posameznika, pod vplivi okolja, v katerem živi, in končno od posameznikove lastne aktivnosti. Iz teh razlogov pa moremo govoriti o relativni stabilnosti interesov. Psihološka osnova nekemu interesu je napetost, ki jo je v človeku ustvarila neka potreba. Z nastankom potrebe pa se v posamezniku pojavi težnja, da bi cilj te potrebe dosegel in s tem zadostil potrebi. Interesi pa so prav zaradi dosegljivosti ciljev tako značilni. Cilje interesov lahko človek doseže z zavestno akcijo. Ko je ta cilj dosežen, se del prej nastale napetosti sprosti, in človek ob tem doživi ugodje. Močne napetosti izginejo, doživeto ugodje pa v človeku spet ustvarja neko šibkejšo napetost, ki se izraža v potrebi po ponovnem dožitvju ugodja, ki ga že pozna. Sledi spet stremjenje doseči cilj te potrebe po ugodju. Te potrebe se s časom krepijo in osamosvojijo. Nastane nov interes, imenovan tudi sekundarni. V našem primeru gre za interes obiskovanja določenih zvrsti filmov. Ko smo mladino vprašali, katere filme radi gledajo, smo kot odgovore našli vrsto interesnih kategorij za posamezne

Tabela 5.

Vprašanje: Kakšne filme radi gledate?

Ženske		Moški	
Rang	%	Rang	%
1. Ljubezenske	67	1. Kriminalke	71
2,5. Kavbojke	57	2. Kavbojke	65
2,5. Zgodovinske	57	3. Vojne	62
4. Kriminalke	54	4. Zgodovinske	60
5. Glasbene, revijske	46	5. Ljubezenske	48
6. Komične	36	6. Komične	42
7. Vojne	35	7. Glasbene, revijske	35
8. Sodobni družbeni problemi	28	8. Potopisne	24
9. Psihološke drame	26	9. Sodobni družbeni problemi	24
10. Potopise	24	9. Dokumentarne	24
11. Dokumentarne	22	11. Risanke	23
12. Risanke	21	12. Fantazijske	18
13. Mladinske	18	13. Psihološke drame	17
14. Fantazijske	10	14. Mladinske	12

N = 1353

N = 1152

filme. Posamezne kategorije filmov so tako služile kot evokat posameznikovih notranjih dinamizmov. Posameznik je izbral neki film seveda v skladu s svojo interesno in širše osebnostno strukturo, v skladu z zahtevami družbenega okolja, ali pa ne. Predpostavljali smo, da so se lahko ti notranji dinamizmi sproščali že ob samih kategorijah filmov. Tako npr. notranje napetosti, nestabilnosti in agresivnosti najboljše sproščajo filmi z napeto pustolovsko zgodbo (kavbojke, kriminalke) — drugi gledalci teh filmov ne bodo izbrali, ker obvladujejo zavestno ali podzavestno te agresivnosti, napetosti in jih usmerjajo v izbor filmov z drugačno tematiko (potopisni, zgodovinski, dokumentarni). V zadnjem primeru govorimo o sublimacijskih mehanizmih, t. j. psihična napetost se sprošča na stopnji družbeno priznanih uveljavljanj.

Pri ugotavljanju interesne usmerjenosti žensk in moških posebej se je pokazalo, da sta interesni strukturi zelo slični. Moški niso bistveno drugače rangirali filmov, ki predstavljajo določene interese, kakor pa ženske. Primerjava obeh lestvic pa vseeno kaže, da pri ženskah dominirajo drugi interesi kakor pa pri moških.

Nekatere razlike takoj izstopijo. Tako mladinke najraje gledajo filme z ljubezensko tematiko (1. mesto v lestvici — 67⁰/₀). Moške ti filmi ne zanimajo v toliki meri, saj jih najdemo šele na 5. mestu v lestvici (48⁰/₀). Pač pa moške močno zanimajo kriminalke (1. mesto v lestvici — 71⁰/₀), kavbojke (2. mesto v lestvici — 65⁰/₀). Podobno je z vojnimi filmi. Moški se zanje zanimajo v večji meri (3. mesto v lestvici — 62⁰/₀) kakor pa ženske (7. mesto v lestvici — 35⁰/₀). Psihološke drame v filmih pri moških ne vzbujajo velikega interesa (13. mesto v lestvici — 17⁰/₀), nekoliko več se zanje zanimajo ženske (9. mesto v lestvici — 26⁰/₀). Na splošno lahko rečemo: čim nižje mesto v lestvici zavzema določena zvrst filma, tem manjši interes vzbuja v gledalcu in obratno, čim višje mesto zavzema v lestvici, večji interes vzbuja v gledalcu. Interes pa je vezan na možnost sproščanja notranjih psihičnih napetosti oziroma psihičnih dinamizmov sploh. Tu velja odnos: če neki film omogoča veliko stopnjo identifikacije in zmore sproščati te dinamizme, ustvarja v gledalcu težnjo gledati predvsem take filme. Interes za filme pa je manjši, če teh dinamizmov film ne zmore sproščati. Te razlike v interesih pri moških in ženskah so se pokazale tudi v posameznih starostnih skupinah. Pri mlajših mladincih in mladinkah se kažejo podobne razporeditve interesov kakor pri starejših. V nadaljevanju bomo primerjali še razporeditev interesov po starosti, da bi dobili približno sliko, kako vpliva starost na razporeditev interesov. Primerjali bomo le najmlajšo in najstarejšo starostno kategorijo mladine.

Tabela 6.

Vprašanje: Kakšne filme radi gledate?

Starostna skupina od 14 do 16 let		Starostna skupina od 20 do 27 let	
Rang	%	Rang	%
1. Kavbojke	69	1. Kriminalke	65
2. Zgodovinske	62	2. Ljubezenske	63
3. Kriminalke	56	3. Kavbojke	59
4. Vojne	52	4. Zgodovinske	56
5. Komične	40	5. Vojne	48
6,5. Glasbene	37	6,5. Komične	39
6,5. Risanke	37	6,5. Glasbene	39
8. Potopisne	36	8. Sodobni družbeni problemi	30
9. Mladinske	33	9. Psihološke drame	26
10. Ljubezenske	31	10. Dokumentarne	25
11. Fantazijske	22	11. Potopisne	22
12. Dokumentarne	20	12. Risanke	19
13. Sodobni družbeni problemi	12	13. Fantazijske	12
14. Psihološke drame	9	14. Mladinske	8

Starost torej vpliva na formiranje interesne strukture gledalcev. Z naraščanjem starosti začno prevladovati drugi interesi kakor pa so v mlajši dobi. Dominantni postajajo interesi, ki so primernejši osebnostni strukturi starejšega mladince, ki ustrezneje sproščajo notranje psihične dinamizme. Starejše mladince od 20 do 27 leta začno močneje zanimati filmi z ljubezensko tematiko (2. mesto v lestvici — 63 %), nasprotno pa mladino od 14 do 16 let filmi z ljubezensko tematiko ne pritegujejo tako močno (10. mesto v lestvici — 31 %). V starejši dobi svojega življenja se mladina intenzivneje začneja zanimati za filme, ki obravnavajo sodobne družbene probleme (8. mesto v lestvici — 30 %), medtem ko je interes mlajših za tovrstne filme dosti manjši (13. mesto v lestvici — 12 %).

Vendar pa spol in starost nista edina faktorja, ki vplivata na obiskovanje filmskih predstav, niti ne sodelujeta edina pri strukturiranju posameznih interesov. V drugem delu si bomo ogledali še nekatere druge faktorje, ki imajo prav tako pomembno vlogo v odnosu film-gledalec.

Studijo je po naročilu CK ZMS izdelal inštitut za sociologijo pri univerzi v Ljubljani na podlagi ankete o masovnih komunikacijskih sredstvih v letu 1962. Ta prispevek je izpopolnjeni del te studije.

(Nadaljevanje)

Mitologizacija intelektualcev

Jan Szczeпаński

Z mitologizacijo razumemo zamenjavo preverjenega empiričnega znanja s skupkom mitov, ki naj bi razložili pojave in procese. Mit pa imenujem po *Websterjevem Mednarodnem slovarju* »zgodbe, ki zatrjujejo, da je neki junak sporočil ljudem veščino življenja«. Z drugimi besedami: z mitologizacijo intelektualcev razumem tukaj postopek, ki pripisuje intelektualcem določene splošne značilnosti na osnovi nepreverjenih vtisov, na osnovi zaključkov, ki izvirajo le iz želja, z namenom, da podpre določene ideološke teze. Skratka, gre za oblikovanje splošnih trditvev brez zadostne utemeljitve z zgodovinskimi in statističnimi materiali.

Ta mitologizacija izvira (kot konec koncev vsak mit) iz zapletenih družbenih situacij, iz praktičnih potreb, iz nadomestitve znanosti s fantazijo, iz pomanjkanja metodoloških raziskav, ki bi se nanašale na družbene funkcije intelektualcev. V literaturi, ki se ukvarja z intelektualci (sociološki, filozofski, v publicistiki itd.) preseneča predvsem to, da ne obstoji ali da obstoji samo neznatno število konkretnih raziskav. Tipičen primer za to je Huszarjeva knjiga *The Intellectuals* (1960), v kateri je 66 intelektualcev prispevalo najrazličnejše razprave o tej družbeni kategoriji. V oči bije, da najdemo v knjigi, ki ima 543 strani, samo eno statistično tabelo, ki vsebuje nekatere statistične podatke, sicer pa popolnoma pograšamo rezultate socioloških raziskav. To ni samo urednikova krivda — čeprav je očitno, da si je prizadeval izbrati tekste tako, da bi dobil kar najrazličnejše poglede — ampak je vzrok v tem, ker obstoji dejansko zelo malo publikacij, ki bi vsebovale takšne rezultate. Brez dvoma dajejo statistike vseh držav in mednarodne statistike veliko možnosti za primerjalne analize, toda takšne analize doslej še niso bile napravljene v večjem obsegu. Huszarjeva knjiga je lep primer splošno rabljenih metod v razglabljanjih o intelektualcih. Gre za impresionistične metode, ki slonijo na prezgodnjih posplošitvah in ki se opirajo na nekaj površnih zapažanj, na iskanje in ugotavljanje »narave« ali »bistva« intelektualcev in na dedukcije iz takšnih ugotovitev. To smo jasno videli na primeru zgoraj navedenih opredelitev, toda takšno metodično nagnjenje k mitologizaciji nastopa še izraziteje v razpravah o funkciji, ki jo imajo intelektualci v družbi.

Mitologizacija intelektualcev izvira tako po eni strani iz družbenih, praktičnih, t. j. ekonomskih in političnih interesov raznih skupin in družbenih razredov, po drugi

strani pa iz različnih teorij o družbenem razvoju, ki postavljajo najsplošnejše osnove za oceno vloge intelektualcev. Obstoji pa tudi cela vrsta vzrokov metodološkega značaja. In ravno s temi se nameravam ukvarjati v naslednjih vrstah tega članka.

1. Med temi vzroki bom na prvem mestu omenil pomanjkanje precizne definicije termina »funkcija«. To omogoča, da se intelektualci na eni strani opredeljujejo kot preroki in voditelji človeštva, na drugi strani pa kot skupine družbeno nevarnih nihilistov, kot družbeno nekoristni bohemi ali kot osnovna skupina, ki odloča o ekonomski in vojaški pomoči držav. Najpogosteje pa se opredeljuje njihova funkcija glede na njihov odnos do sistema vrednot. Tako se teorija J. Benda o intelektualcih opira na domnevo, da obstoje večne, nadzgodovinske vrednote in da je naloga intelektualcev v tem, da na te vrednote opominjajo, da jih vsiljujejo drugim in da jih postavljajo nasproti družbeni stvarnosti in jih primerjajo z njo. Pri tem Benda *implicitno* predpostavlja, da obstoji enostaven in razumen mehanizem odvisnosti med temi večnimi vrednotami in družbenimi procesi v vseh njihovih pojavnih oblikah. Zadostuje, da se intelektualci ne angažirajo aktivno v politiki, ne podlegajo strastem, ki jih povzroča ideologija, ampak samo povzemajo in razglašajo direktive, ki izvirajo iz teh večnih vrednot, in kritizirajo vse, kar ni v skladu z njimi — pa bodo izpolnjevali funkcijo »osvobajanja poti« človeštvu. Nedvomno so takšni ljudje zmeraj obstajali, toda Benda je pozabil, da so bili to ljudje, ki so morali živeti in pridobivati sredstva za življenje, da so imeli družine, za katere so morali skrbeti, da so vsak dan prebivali med drugimi ljudmi, na Olimp pa so se povzpeli le včasih. Benda se izogne vsem tem mehanizmom odvisnosti med vsakdanjim življenjem intelektualca in njegovo funkcijo kot intelektualca, med njegovimi osebnimi željami in cilji, med kolektivnimi pogledi in funkcijami intelektualca. Zivel je samo en idealen intelektualec — Diogenes iz Sinope. Ker ni imel nič in ni bil z ničimer vezan, ker ni bil vključen v družbene odnose, ki izvirajo iz osebnih želja in ciljev, je lahko rekel kralju: »Odstrani se in ne zaslanjaj mi sonca!« Bendova teorija je tipičen primer, ki kaže — kar je značilno tudi za celo vrsto drugih teorij — na pomanjkanje analize družbenega mehanizma, preko katerega intelektualec deluje, na kakšen način sistemi vrednot, družbene, znanstvene in estetske ideje oblikujejo konkretno vedenje in ravnanje ljudi. Intelektualec razglašja določene splošne ideje in sisteme vrednot. Toda kaj se zgodi potem? Od česa je odvisno, da nekatere med temi idejami dosežejo množice in se razširijo med njimi, druge ostanejo v ozkem krogu, tretje pa — čeprav dosežejo širok krog ljudi, nikogar ne »premaknejo« ali pa hitro izginejo.

Mitologizacija funkcije intelektualcev je v znatni meri izvirala od tod, ker je bila zaradi odsotnosti adekvatnega odgovora na zgornja vprašanja sprejeta nadomestna teorija, ki je trdila, da je vrednost intelektualčevega dela, merjena z notranjimi merili danega sistema kulture, hkrati odločilni činitelj družbenega vpliva; da je torej delom, ki so se odlikovala z visoko znanstveno, umetniško ali moralno vrednostjo, pripisovala največji družbeni vpliv. Očitno je, da lahko merimo ustvarjalno moč intelektualca z »veličino« njegovega dela, in v vsakem priročniku zgodovine znanosti, književnosti ali umetnosti najdemo določeno hierarhijo »pomembnosti« posameznih ustvarjalcev, ki je določena na podlagi »veličine« njihovih del in »pomembnosti« vpliva, ki so ga imela na nadaljnji razvoj določenega ustvarjalnega področja. Toda treba je jasno razlikovati funkcijo, ki jo intelektualci izpolnjujejo v okviru sistema ustvarjalnosti, od njihove družbene funkcije. Prispevek k razvoju sistemov kulturnih vrednot utegne biti pomemben, toda družbena funkcija in njena pomembnost se ne moreta meriti samo s prispevkom k razvoju tega sistema. Lahko si predstavljamo znanstvenika ali umetnika, ki je ustvaril znamenito delo, ki pa je bilo popolnoma nepriznano in neupoštevano, medtem ko so druga dela v mnogo večji meri pospešila družbeni razvoj. Tako ne moremo meriti družbenega vpliva in pomembnosti izpolnjene družbene funkcije, ki zavisita od dejanskega vpliva na vedenje in ravnanje ljudi, s popolnostjo dela. Delo, ki je s stališča razvoja idealnega sistema vrednot lahko pomenilo velik dosežek, s stališča družbene funkcije lahko sploh ni obstajalo.

Problem pa ima tudi druge vidike. Ko govorimo o vplivu, ki ga ima intelektualec na vedenje in ravnanje ljudi, moramo razlikovati: a) intencionalni vpliv, t. j. tisti vpliv, ki ga je hotel doseči, ko je začel delovati; b) vpliv njegovih idej ali dejavnosti, ki presega hotene intencije ustvarjalca in vključuje vse posledice, ki izhajajo iz razlik v percepciji, stališčih in nagnjenjih ljudi, ki reagirajo na intelektualčevo delo ali na njegovo aktivnost; c) intelektualčev vpliv izven njegove ustvarjalne sfere v primeru,

ko se znanstvenik ali umetnik družbeno ali politično angažira in uporablja svojo avtoriteto, ki jo je dobil na področju ustvarjalnosti, za vplivanje na ravnanje in prepričanje ljudi s tem, da piše manifeste ali proteste (področje, kjer so francoski intelektualci dosegli visoko stopnjo popolnosti); d) neintencionalni vpliv, ki ga doseže s takšnim angažmajem. Ko torej analiziramo funkcijo intelektualca, je treba skrbno razlikovati, za katero vrsto vpliva gre.

Tako je torej pomanjkanje natančne opredelitve definicije, pomanjkanje analize družbenega mehanizma vpliva, ki ga imajo intelektualci, prvi metodološki vzrok za mitologizacijo njihove družbene vloge.

2. Drugi vir mitologizacije intelektualcev je pomanjkanje empiričnih raziskav, ki bi osvetlile resnične osebnostne poteze ustvarjalcev. Posledica tega je, da jih često obravnavajo kot legendarne junake, ki imajo izključno nadpovprečne lastnosti, ki omogočajo ustvarjanje velikih del. Takšen postopek izhaja iz *implicitne* sprejete domneve, da imajo veliki ustvarjalci samo velike značajske in razumske lastnosti in da bi drugačne, manj »velike« *poteze ne pristajale tako velikim ljudem. Treba je samo pregledati življenjepis pomembnih znanstvenikov in umetnikov, da bi se prepričali o tem dejstvu. O intelektualcih so pisali običajno drugi intelektualci, ki so svoje delo razumeli kot prispevek k povečanju slave in vrlin svojega junaka. Po eni strani so hoteli prepričati druge v veliko vrednost opisovanega junaka, iz česar je izvirala tendenca po idealizaciji, olepševanju in »lakiranju«, po drugi strani pa so si prizadevali — zavestno ali nezavestno — povzdigniti lastne zasluge, povečati vrednost svojega lastnega dela, nazeti opisovani osebi takšen blišč, da bi vsaj del tega blišča kanil tudi nanje — biografe. Razen tega so o zgodovini ustvarjalcev pisali običajno ljudje, ki niso sami imeli dosti ustvarjalne moči, da bi ustvarjali v dani panogi in so zaradi tega poveličevali dela drugih. Bila je to deloma tista kategorija ljudi, o katerih se je nekoč Kant precej omalovažujoče izrazil, češ da je zgodovina filozofije edina filozofija, ki jo zmorejo. Razume se, da ne nameravam zmanjševati zaslug zgodovinarjev v posameznih področjih kulturne ustvarjalnosti, vendar je treba tudi opozoriti na njihovo tendenco, da so idealizirali in mitologizirali svoje junake. To so storili tako, da so se izogibali pisanju o negativnih in vsakdanjih potezah osebnosti in so se nagibali k temu, da so »večino« *del razlagali izključno s popolnostjo in veličino ljudi, ki so ta dela ustvarili; treba je torej poudariti njihovo tendenco, da so v vzvišenosti dela videli tudi vzvišenost ustvarjalca.**

Mitologizacija te vrste počiva na poenostavljenem gledanju na medsebojno odvisnost med osebnostjo in delom ter med osebnostjo in njenim vplivom na razvoj sistemov vrednot in na človeške postopke. To poenostavljanje sloni na tezi, da so samo velike in popolne osebnosti lahko imele globok in trajen vpliv. Zato so zgodovinarji in življenjepisci po pravilu ovenčali s slavo opisovane intelektualce. Tudi nacionalna megalomanija je v tem pogledu igrala pomembno vlogo. Vsak narod se šteje za veliki narod — veličina naroda pa se meri z veličino ustvarjalcev, ki jih ima. Vsak narod mora imeti velike osebnosti, ki služijo kot vzor mnogim rodovom. To je sicer popolnoma razumljivo, vendar ne opravičuje, da se v družbene znanosti vnaša mitologija.

Od kod izhaja takšno poenostavljanje? Prvič, iz neustreznih psiholoških in socioloških teorij, ki razlagajo ustvarjalno moč osebnosti in njeno odvisnost od družbenega in kulturnega okolja. Življenjepisci se radi zatekajo k enostavnim psihološkim konstrukcijam, ki izvajajo umsko tvornost iz izjemnih lastnosti osebnosti. Drugič, iz dejstva, ker biografi in zgodovinarji zanemarjajo tiste strani življenja obravnavanih intelektualcev, ki niso neposredno povezane z njihovo ustvarjalnostjo. Razen tega so teoretikom služile posplošitve najpomembnejše osebnosti, ki so bile precej izjemne v svoji epohi. Tako na primer Benda omenja le nekaj konkretnih primerov intelektualcev in še te idealizira, če ne celo kanonizira. Malo je napisanega o ekonomski dejavnosti Voltaira ali o politični dejavnosti Rubensa, o vojaški dejavnosti Michelangela ali o brezuspešnih naporih Leonarda da Vincija, da bi prodal knezom svoje krvoločne načrte izredno uspešnega orožja. Nekateri biografi so mislili, da so bile to samo nepomembne »marginalije« *v resnični dejavnosti velikih ljudi, ki je izvirala iz njihovega resničnega poklica, t. j. dejavnosti v sferi idej, znanosti in umetnosti. Na ta način so nastajale enostranske biografije, ki so ustvarjale videz, da so intelektualci bili in da so ljudje, ki so »odtrgani od stvarnosti«, ki žive v svetu, ki ga je ustvaril njihov lastni razum. Od tod tudi izhaja mit, da so intelektualci ljudje, ki ne nosijo odgovornosti za praktične stvari, in prezirljive predstave v nekaterih krogih o »teoretikih«, ki da ne razumejo »resničnega življenja«. Mit o*

intelektualcih kot o ljudeh, ki nimajo stika z resničnostjo, zakoreninjen med politiki, je bil čisto ne glede na ideologijo vzrok antiintelektualizma. Sele v zadnjem času se začena ta mit v predstavah ljudi dejanja postopoma spreminjati. Začenja se oblikovati prepričanje, da ravno intelektualci, ki razpolagajo z metodami znanstvenega raziskovanja, vedo tako o materialni kot o družbeni resničnosti precej več kot ljudje, ki tičijo samo v praksi.

3. Mitologizacija intelektualcev izvira tudi od tod, ker je obdelano zelo malo statističnih biografskih podatkov, ki bi dovoljevali, da bi ugotovili določene pojave, ki so splošno značilni za intelektualce. Prvo raziskavo takšne vrste je napravil T. Geiger, ki je izdelal statistično analizo osem tisoč danskih intelektualcev, o katerih je črpal podatke iz danskega biografskega slovarja. (T. Geiger, *An Historical Study of the Origin and Structure of the Danish Intellegentsia*, »The British Journal of Sociology«, 1, nr 3, s. 209—220). K podobnim analizam družbenih in demografskih značilnosti poljske inteligence XIX. stoletja so pristopili tudi na oddelku za sociološke raziskave pri Poljski akademiji znanosti (J. Szczepański, *Z badań nad inteligencją polską XIX wieku*, »Kultura i Społeczeństwo«, t. IV, z. 3, s. 133—139). V raziskavah te vrste gre za razumevanje družbenih potez, tipov dejavnosti, družbene angažiranosti čim večjega števila intelektualcev, ki delujejo v določeni dobi, in ne samo za najpomembnejše posameznike. Toda raziskave te vrste kot konec koncev vse empirične raziskave o intelektualcih (Npr. H. L. Wilensky, *Intellectuals in Labor Unions*, Glencoe 1956; P. F. Lazarsfeld, W. Thielens Jr., *The Academic Mind*, Glencoe 1958; L. Wilson, *The Academic Man*, London 1942; A. M. Carr — Saunders, P. A. Wilson, *The Professions*, Oxford 1933; W. M. Kotschnigg, *Unemployment in the Learned Professions*, London 1937) so izredno redke. Največkrat so različni avtorji, tako sociologi kot filozofi in publicisti ter drugi, ki so pisali o intelektualcih, uporabljali posebno metodo »idealnih tipov«. Ta metoda je temeljila na konstruiranju »narave« junakov in na deduciranju iz te narave funkcije, ki jo lahko izpolnjujejo v družbi. V bistvu gre tu za impresionistično in intuitivno oblikovanje poenostavljenih stereotipov. Iz tako konstruiranih posplošitev, ki si nadevajo ime teorija, je bilo moč napraviti zaključke o ravnanju intelektualcev v različnih političnih in družbenih situacijah, ne da bi se zatekali k raziskavam. Od tod izvirajo tudi poenostavljene predstave, ki tvorijo ideološko bazo antiintelektualizma. Takšna metoda je tudi preprečevala, da bi se izdelal sistem o družbeni diferenciaciji intelektualcev. Očitno je, da profesor medicine izpolnjuje drugačne funkcije, zadovoljuje druge potrebe kot profesor politehnike, slikar ali pesnik. Če pa se vendar vsem pripisujejo podobne poteze, stališča in težnje, je jasno, da namesto opisa resničnosti nastane mit. Pomanjkanje statističnih raziskav, pomanjkanje raziskav, ki bi bile oprte na analizo diferenciranih poklicnih kategorij, je prisilila avtorje del o intelektualcih, da so se gibal v sferah zelo splošnih pojmov, da bi tako obsegli vse diferencirane kategorije.

4. Kot naslednji vzrok metodološke mitologizacije intelektualcev je treba omeniti to, da intelektualce dostikrat definirajo kot »ljudi idej« (*men of ideas*). Njihova družbena pomembnost se določa zaradi tega po pomembnosti njihovih idej. Takšno pojmovanje je v precejšnji meri pravilno, vendar pa izvira iz njega tudi več nespo-razumov in nevarnosti za deformacije. Kot sem že dejal zgoraj, nimajo avtorji, ki pišejo o vplivu idej na družbo — razen marksistov — sistematične teorije, ki bi pojasnila, kako delujejo ideje na človeške združbe. Razen tega tudi ne razpolagajo z jasno in točno definicijo ideje. Zato so različne teorije, ki določajo naravo idej, in različne hipoteze, ki pojasnjujejo, kako vplivajo ideje na kolektivno življenje, tudi mitologizirale razglabljanje o družbeni vlogi intelektualcev.

V nekaterih študijah lahko najdemo razločen vpliv platonskega pojmovanja ideje. Nihče seveda ne trdi, da so intelektualci ustvarjalci idej v platonskem smislu, vendar pa obstoji več platoniziranih teorij resnice in pravice; več idealističnih filozofskih sistemov je imelo pomemben vpliv na predstave o ljudeh, ki prispevajo k ustvarjanju takšne resničnosti in ki podpirajo večne ideje resnice in pravice; in o ljudeh, preko katerih naj bi ta duhovna in idealna resničnost delovala. Celotek nekatere sodobne filozofske teorije, ki obravnavajo jezik kot pomemben faktor, ki oblikuje ne samo percepcije stvarnosti, ampak tudi samo stvarnost, so prispevale k utrditvi prepričanja, da ljudje, ki ustvarjajo jezikovni aparat v znanosti in umetnosti, tudi vplivajo na resničnost. Na ta način je torej platonska koncepcija ideje resnice in lepote vtisnila svoj pečat na teorije o ljudeh, ki te ideje sporočajo človeštvu.

V drugih koncepcijah najdemo aristotelovsko pojmovanje pojma ideje, ki služi kot temelj za določitev družbene vloge intelektualcev. Nekateri pisci, ki so si prizadevali pokazati, na kakšen način so določene ideje ali sistemi idej oblikovali »podobno epohe«, so sprejeli aristotelovsko koncepcijo ideje kot »forme«, ki daje obliko kaotičnim elementom materialnega življenja in aktivnosti človeka. Tudi v takšnem pojmovanju ljudje, ki ustvarjajo ideje — forme (ali ideje — sile), dobijo videz demiurgov, ki oblikujejo usodo človeštva.

V razpravah o družbeni vlogi intelektualcev obstoji tudi mnogo drugih, *explicite* ali *implicito* sprejetih definicij o družbeni vlogi intelektualcev kot ljudi ideje. Ne glede na to, kako definiramo idejo, je očitno, da imajo le-te velik vpliv na kolektivno življenje ljudi. Ne glede na to, ali definiramo ideje kot splošne pojme, kot znanstvene teorije, kot umetniške vizije sveta, kot moralna načela, kot religiozno vizijo transcendentnega sveta; ne glede na to, v kakšni obliki postajajo faktor subjektivne definicije objektivnega sveta in situacije, na katere človek reagira, so ideje faktor, ki določa človekovo ravnanje. Intelektualci formulirajo misli v splošnih pojmih, dajejo izraz nameram in težnjam, upanjem, pričakovanjem, izražajo jih v obliki ideologije, filozofije, znanstvenih teorij, sugestivnih literarnih formulacij, propagandnih gesel, norm in moralnih zapovedi in na ta način posredujejo posameznikom in skupinam določene vzorce misli in akcije. To so ljudje, »ki imajo ideje za razodetje«. Za nekatere avtorje so to ljudje, »ki utelešajo misli določene epohe in v katerih se konflikti epohe zaostrijo v konflikte vesti« (J. Bronowski, B. Mazlich, *The Western Intellectual Tradition*, London 1960, s. XII).

Vprašajmo se, kaj je poezija in kaj je resničnost — v navedenih trditvah. Nedvomno se zgoraj omenjena teza Bronowskega in Mazliča lahko v celoti uporabi za številne intelektualce. Toda do katerega števila? Do katerega odstotka intelektualcev, ki živijo in delujejo v določeni dobi, jo lahko uporabimo in v kakšni meri? Lahko se zgodi, da so bili ljudje, za katere mislijo zgodovinarji, da so izpovedali ideje svoje epohe in izrazili njene konflikte, za svojega življenja skoraj neznanj. Množice niso šle za mislici, ki jih danes štejemo za »živo utelešenje« idej tistega razdobja, ampak so sledile ljudem, ki so kasneje padli v popolno pozabo. V vsakem pokolenju evropske kulturne zgodovine je živelo nekoliko pomembnih intelektualcev in velika množica povprečnežev, ki so delali v različnih panogah kulture in družbene aktivnosti. Utegnilo se je zgoditi, da med tema dvema kategorijama ni bilo nobenih stičnih točk. Ljudje, ki so v prvi polovici XVII. stoletja imeli vodilno vlogo v miselnem življenju Francije, so zelo malo vedeli o Descartesovi filozofiji, ki velja danes za največji dosežek takratne dobe. Od tod izvira, mislim, tista vrsta mitologizacije ljudi idej kot duhovnih voditeljev svoje epohe, ki izhaja iz pomanjkanja ustreznih zgodovinskih študij ali iz dejstva, ker teoretiki, ki pišejo o intelektualcih, teh študij ne poznajo; k temu se še pridružuje že navedeno pomanjkanje analiz o dejanskem medsebojnem odnosu med intelektualci in družbenim okoljem. Razen tega se ne razlikuje pravilno vpliv, ki so ga imeli ustvarjalci idej, in vpliv samih idej, ko so se te vključile v sistem kulture, ki je neodvisen od ustvarjalca. Ko govore o vplivu ljudi idej, mislijo avtorji običajno na takšne osebnosti, kot so Erazem, Luther ali Marx. Toda če upoštevamo cele legije kritikov Luthra ali Marxa, ki so tudi ustvarili veliko idej in ki so včasih celo uživali podporo zelo močnih skupin in institucij, pa vendar niso dosegli niti sence tistega vpliva kot ustvarjalci, ki so bili predmet njihove kritike — se to vprašanje postavlja nekoliko v drugi luči. Po eni strani so lahko ti mali kritiki dosegli velik vpliv v svojih malih družbah, toda radius njihovega vpliva ni presegel teh družb; po drugi strani pa je število »malih« delavcev utegnilo biti znatno večje od števila »velikih« pristašev velikih mislecev. Z drugimi besedami, gre za to, da so veliki ustvarjalci idej lahko postegnili za sabo pristaše, ki so — ker so bili sami tvornejši — zapustili trajnejše pisateljske dosežke in s tem ustvarili videz, da so bili v resnici oni voditelji človeštva, pri čemer ne izključujem, da so utegnili biti »mali« ustvarjalci v določenih razdobjih resnični voditelji svojih pokolenj, ne da bi zapustili vrednejša pisana dela, ki bi bila znana kasnejšim rodovom. Prihajam do zaključka, da nam lahko samo natančne zgodovinsko statistične raziskave pokažejo, kdo je bil v resnici — in na kakšen način — živo utelešenje idej svoje epohe in kakšna je bila resnična funkcija tistih mislecev, ki so jih kasnejši biografi povzdignili v duhovne voditelje ali titane, kdo so bili tisti ljudje, ki so bili dejansko *opinion leaders* širokih ljudskih množic, t. j. ki so živeli v lokalnih skupnostih in dejansko oblikovali poglede, stališča in ravnanje množic. Prihajam tudi do zaključka, da izraz *men of ideas*, ki molče predpostavlja

različne definicije idej in različne koncepcije družbenega vpliva idej, maliči resničnost. Da bi lahko premagali mitologizacijo, moramo upoštevati oba zaključka.

5. Nadaljnji vir mitologizacije intelektualcev je v tem, da so raziskave in razglabljanja o njih često ločena od raziskav in razglabljanj o razvoju družbe. Ko smo govorili o različnih definicijah, smo videli, da je takšna ali drugačna koncepcija družbene vloge intelektualcev in ocena njihove dejavnosti v znatni meri odvisna od zavestno ali nezavestno sprejete teorije družbenega razvoja. Ločitev razmišljanj o družbeni vlogi intelektualcev od družbenega razvoja privede do »absolutiziranja« intelektualcev in njihovih stvaritev. Na primer, tiste teorije, ki vidijo temeljno funkcijo intelektualcev v »poduhovljenju« družbenega življenja, ignorirajo vse preobrazbe, ki se dogajajo v objektivnih družbenih strukturah, in na primer domnevajo, da je funkcija pouka vedno identična ali zelo podobna. Toda če samo za trenutek razmislimo o univerzitetnem pouku v XIV. in XX. stoletju, primerjamo njun obseg in rezultat, uvidimo, da lahko popolnoma razumemo in razložimo univerzitetni pouk samo na temelju spreminjajočih se družbenih struktur in v navezavi na spremembe, ki se dogajajo v teh družbah.

Podobno deformacijo povzroča tudi »absolutiziranje« ideje. Takšne ideje, kot so »razum«, »pravičnost«, »dobro« in temu podobno, imajo različno družbeno vsebino in se drugače pojmujejo v različnih zgodovinskih razdobjih. Če obravnavamo ideje neodvisno od družbenih sprememb in če domnevamo, da imajo te ideje vedno podobno vsebino — da torej »pravičnost« zmerom pomeni isto —, imamo opravka s simplifikacijo, ki vodi k mitu, da so tudi funkcije intelektualcev, ki branijo to pravičnost, zmerom identične.

Tu bi lahko ugovarjali, da so ideje faktor družbene trajnosti in kontinuitete in da trajnost kulturne dediščine določenega naroda sestoji ravno iz njegovih filozofskih, umetniških, moralnih idej, ki fungirajo kot simboli narodne enotnosti in narodne identičnosti skozi zgodovino. Vendar sodim, da je treba v tej zvezi razlikovati problem trajnosti in nespremenljivosti idej, ki je metafizičen problem, od problema percepcije teh idej po zaporednih rodovih, od sprememb, ki nastanejo v pojmovanju teh idej in reagiranju nanje.

Teorija družbenega razvoja ima tako dvojen vpliv na proučevanje intelektualcev: prvič, od sprejete teorije razvoja so odvisni kriteriji, s katerimi se ocenjujejo rezultati njihove dejavnosti; drugič, teorija razvoja je podlaga za interpretacijo funkcioniranja idej, ki so jih ustvarili intelektualci, hkrati pa tudi temelj za raziskovanje njihovega objektivnega vpliva, ki je neodvisen od intencij ustvarjalcev. Če trgamo te raziskave od proučevanja celotnega razvoja družbenih sistemov, privede to nujno do poenostavljanj in deformacij.

6. Končno bi hotel še enkrat podčrtati kot pomemben vir mitologizacije intelektualcev pomanjkanje izdelanega sistema kategorij o družbeni diferenciaciji, obravnavanje intelektualcev kot homogenega razreda ali družbene kategorije, ki izpolnjuje istovrstne funkcije in ki ima identične družbene poteze. Te vrste simplifikacija, ki jo srečamo najpogosteje v filozofskih in publicističnih esejih, je imela pomemben vpliv na oblikovanje priljubljenega stereotipa, ki pripisuje vsem kategorijam umskih delavcev lastnosti, značilne samo za določeno kategorijo, na primer umetnike ali filozofe. Toda v nasprotju s takim stališčem je ravno za razvoj sodobnih družb značilno, da je proces družbene diferenciacije ljudi, ki se ukvarjajo z ustvarjalnim umskim delom, napredoval izredno hitro, pri čemer je hkrati s številčno rastjo umskih delavcev raslo tudi število novih poklicev, specializacij in funkcij. Tudi spremembe v ekonomskih in političnih ureditvah so povečale notranjo razčlenjenost sodobnih družb. Napredek znanosti in tehnike je ustvaril novo organizacijo raziskovanja, s tem pa diferenciral kategorije znanstvenih delavcev, ki delajo na timski način, ob zapleteni delitvi dela in vedno bolj poglobljeni specializaciji. »Iskanje resnice« se je v znatni meri razčlenilo na specializirane tehnične naloge celo v družbeni znanosti, tako da je težko reči, da bodisi specializirani inženir, ki vodi parcialne raziskave v inštitutu za jedrsko fiziko, bodisi sociolog, ki organizira množično anketo, lahko izpolnjuje naloge, ki jih pripisuje intelektualcem Benda.

Na koncu tega razmišljanja o intelektualcih je treba dati še eno pripombo. Zelo zanimivo je namreč, da so ustvarjalci znanosti in znanstvenih metod, uporabljenih za raziskovanje fizikalne družbene resničnosti, ko so začeli pisati o sebi, najčesseje zmogli le površne impresije in posplošitve, ki so brez vsake empirične utemeljitve. Če citirana Huszarjeva knjiga je lep primer za to trditev. Podobno kot univerze, ki so razvijale znanost in metode raziskav, niso nikjer uporabile teh metod za

raziskavo uspehov lastne dejavnosti, tako so tudi intelektualci, ki so pisali o sebi, večkrat ustvarjali mite kot pa empirično verificirane opise in posplošitve.

Kako je mogoče izločiti mitologijo iz sociologije intelektualcev?

To je moč storiti:

a) z ustreznim opisom diferenciacije in stratifikacije intelektualcév v sodobni družbi;
b) z ustreznim opisom in analizo dejavnosti, ki jih opravljajo intelektualci v različnih sodobnih družbah;

c) z definicijo njihovih funkcij kot procesa zadovoljevanja široko pojmovanih potreb in z analizo družbenih mehanizmov, preko katerih intelektualci posredno ali neposredno prispevajo k zadovoljitvi potreb posameznikov in skupin;

d) s statistično analizo življenjepisov, ki omogoča odkriti razvojno tendenco v spremembah njihove funkcije v različnih družbenih tipih in različnih razdobjih.

Toda to je naloga nadaljnjih poglavij dela, katerega odlomek je ta razprava.

Prevedel A. B.

Spoštovani tovariš N. N.!

Janez Pirnat

V predzadnjem pismu ste opisali vzroke, ki vam ne dopuščajo, da bi se lahko posvetili poklicu, za katerega ste se v nemali že od nekdanj. Odgovoril sem vam že, da dokazujejo vaše natančne primerjave in zanimive opazke o sodobni likovni publicistiki, da ste z vestnostjo in doslednostjo premostili zapreke, ki vam sicer onemogočajo, da bi bili v današnjem dogajanju tudi sami aktivno soudeleženi, ali kakor ste se sami izrazili, da bi bili »pri viru dogodkov«. Verjemite mi, da z vami rad izmenjujem misli. Dopisovanje zame ni nikakršno »breme«, kot pišete, ampak dobrodošla sprostitev. Ob izmenjavah najinih stališč sem se prepričal, da skušava biti pozorna ne le takrat, kadar oblikujeva svojo misel, ampak tudi tedaj, kadar bereva tujo. Ljudje smo zvijačni, divjega petelina zalezujemo kadar »poje«. Ker ga zapusti pozornost, je ljubezen zanj usodna. Usodno za nas pa je, da se nepozorno in divje petelinimo kar naprej, če smo zaljubljeni ali ne, pa vendar ni nikogar, ki bi nas »zalezal«. Usodno je namreč, da vedno in v vsem nismo boljši od živali. Uganili boste, da se prispodoba nanaša na vašo upravičeno oznako o jalovosti večine kulturnih polemik, ki ste jo napravili na rob članku Aleksandra Bassina: »K epilogu Janeza Pirnata« (Perspektive 26). Upravičen je tudi vaš dvom, da bi uspelo spraviti Janezu Pirnatu v odgovoru polemiko s slepega tira. Ker je medtem njegov odgovor že tiskan, ga prilagam pismu. Z zanimanjem pričakujem vaše sodbe o tem primeru, o katerem sam sodim približno takole:

Janezu Pirnatu so se po mojem ponujale vsaj tri možnosti odgovora. Prva bi bila približno taka:

Noben odgovor je tudi odgovor. Tega načina se že stoletja poslužuje naše ljudstvo, kadar »polemizira zoper stvari, ki se mu vsiljujejo brez potrebe, pa naj bo to umetnost, moda ali pa slabe uredbe. To je često precej uspešen način »polemike«, ob kateri si je že marsikdo polomil zobe. Pri tem pa ne smeva

pozabiti, da posameznik ni ljudstvo. Ni nujno, da to, kar velja za vse, velja tudi za enega. Potemtakem Janezu Pirnatu ne moreva očitati, da te možnosti ni sprejel.

Drug način, kateremu ne gre odrekati učinkovitosti, ker je bil v praksi često potrjen, bi izgledal nekako takole:

»Razveselilo me je, ko sem iz odgovora A. Bassina izvedel, da v. d. upravnik Mestne galerije Božena Plevnik odklanja odgovornost za vsebino predgovora v katalogu. Tudi če bi kdo hotel za vsebino odgovarjati, tega ne bi mogel, ker vsebine predgovor dejansko nima. Določena množina tujk in slovenskih besed, ki so z izrazitim čutom za slab smisel zvezane v stavke, naj bi predstavljala ‚vsebino‘, ki je dovolj izpraznjena, da si vsak po želji lahko ‚misli‘, kar hoče. (Primer: ‚Vzrokov za to, lahko bi jo imenovali unifikacijo, nikakor pa ne uniformiranje, je več: glede na — že zgodovinsko utemeljeni — razvoj modernega likovnega izraza tiči eden glavnih in tudi najsplošnejših vsekakor v bolj ali manj racionalnem prečiščevanju likovnih konceptov, temelječih na izraziti relativnosti takih ali drugačnih pobudnikov — dejstev, ki navajajo umetnika na lastno, kritično izpoved!‘) A. Bassin vsekakor izpričuje ‚izjemen čut‘ za stavčni smisel in njega poudarke. (Primer: ‚Če jemljemo tedaj sodobno likovno umetnost za dokument svojega časa, je sprememba metod in namerov — ne da bi pri tem zašli v kontradikcijo s tradicionalizmom nasploh v likovni tvornosti že minule preteklosti — opravičljiva...‘) Razen besed in stavkov ima Bassinov Predgovor tudi ‚filozofske misli‘, med njimi tudi to, ‚da rešuje v filozofskem smislu informel vprašanje primarnosti materije oziroma duha.‘ Dokler nam avtor ne razjasni, ne bomo vedeli, ali je to prispevek k filozofiji ali k teoriji sodobnega slikarstva. Dotlej mu morajo biti ‚hvaležni‘ oboji, filozofi in umetnostni teoretiki. Na ta očitek A. Bassin še ni odgovoril. A. Bassin se šteje med tiste sodobne kritike, ki se čutijo sposobne, da ocenjujejo določene umetniške dosežke na način, ki bi ga lahko imenovali *kakor vam drago ali kar želite, to dobite*, skratka na samopostrežen način. Njegove besede so vse do jeseni leta 1962 zanosno spremljale tisto umetnost, katere izraz je ‚bolj ali manj abstrakten‘, v letošnjem marcu pa so ostro odklonile dva mlada slikarja, ki sta si dovolila predrznost, da je njun izraz še vedno bolj ali manj abstrakten. Njegova kritika uvodoma postavlja zahteve po dosledni družbeni in formalni analizi, ko pa preide do ocenjevanja del, obsoja brez analize, postavlja zaključke brez razlage. (Primer: Bassinov sestavek ‚Parafraza na Paula Kleeja‘, NR XII, 6.) Kot vse kaže, se bo A. Bassin vedno ‚čutil sposobnega‘ in bomo od njega vedno dobili *to, kar bomo želeli.*»

Kot vidite, bi bil odgovor te vrste mogoč kljub temu, da ne odgovarja na posamezne zavrtnitve, ki jih je zapisal A. B. v svojem članku. Vprašanje pa je, če je upravičen in če prinaša kaj novega v polemiko. Zanima me, kaj mislite vi? Kot ste opazili, je A. Bassin odlašal 3 mesece s svojim odgovorom na kritiko J. P. Kdor je to kritiko bral, je prav gotovo pozabil na podrobnosti. A. B. pa je svoj odgovor sestavil iz vrste posameznih zavrtnitev in se pri tem skliceval na sestavek, ki ga je napisal med tem časom. Na ta način je svojemu sobesedniku pravzaprav določil smer nadaljnje polemike. Določitev smeri pa je že delna zmaga. Kar zadeva besedno zmago v polemikah, sem popolnoma vašega mnenja. Ne strinjam pa se z vami tam, kjer pišete, da polemika že sama po sebi ne more biti plodna. Razložite mi, prosim, kaj razumete, če pravite polemika sama po sebi. Sam pa vam bom skušal ilustrirati svoje prepričanje, da polemika ne izključuje razvijanja drugačnih izhodišč, kot so bila tista, ki so polemiko sprožila. Mislim, da možnost odgovora, ki sem jo poskušal zgoraj orisati, ne prinaša ničesar novega ali vsaj takega, kar bi lahko zanimalo tudi tiste, ki ne poznajo A. B. in njegovega pisanja. Potemtakem je to omejena možnost, ki jo lahko zavrževa. Upoštevam namreč vaše misli o polemiki, ki ste jih v pismu razvili ob članku A. B. Svoje stališče bom skušal oblikovati kot tretjo možnost in sicer tako, da bo iz nje izšla nova teza. To bom zaradi jasnosti postavil na začetek:

Racionalna opredelitev pomena določene oblike je prvi pogoj umetnostne kritike. Če oblikam najprej ne določimo pomena, ki ga za nas imajo, lahko izvajamo svoje vrednostne sodbe iz poljubnih apriornih idej, principov, kategorij, v vseh primerih smo se znašli onkraj racionalnega, onkraj kritičnega. To ni več nikakršna kritika, sodbe take »kritike« so za nas brez vrednosti. Oznake kot *tašizem*, *dejavno slikarstvo*, *informel in drugi podobni* — izmi niso vrednostne sodbe. Z njimi ne določamo pomena oblik, temveč jih označujemo glede na sorodnost. Če ugotavljamo, da je prva oblika sorodna drugi, s tem še nismo ugotovili, kakšen je njun pomen. Zgornja teza nima na prvi pogled nič skupnega s polemiko, ki je bila povod izmenjavi najinih misli. Tega se seveda popolnoma zavedam. Upam pa, da se bodo zveze pokazale, ko bom skušal sklepati o tretji možnosti odgovora. Zamisliva si, kako bi J. P. izkoristil to možnost.

»Da si bomo docela na jasnem. Naloga sestavka — Predgovor in epilog — je bila osvetliti obe temeljni postavki, iz katerih je izhajal A. Bassin, ko je sestavljal predgovor za katalog razstave Kotnik-Tihec. V gornji obliki sem to tudi zapisal, A. Bassin pa je pozabil prebrati. Zato še enkrat — pred bralce se torej ne postavlja vprašanje, koliko sem prispeval h konstruktivnemu razmišljanju o poteh sodobne slovenske likovne umetnosti«, kot bi to hotel A. Bassin, ampak se postavlja vprašanje, koliko mi je uspelo prikazati, da Bassinovo razmišljanje o poteh sodobne slovenske likovne umetnosti nima trdne podlage. Ker je A. Bassin v splošnem delu svojega Predgovora dovolj zmedeno razmišljal o sodobni umetnosti, sem moral v svoji kritiki najprej izluščiti tri teze. Toda niti iz teze, še manj pa iz splošnega dela predgovora ni razvidno, da bi Bassin ločil pojma: sodobna likovna umetnost ter *informel*. (Dokaz: »Ko govori Bassin o sodobni likovni umetnosti, govori o integraciji s filozofijo, o postulatih, ki morajo biti filozofsko determinirani, o enostranosti takih strogih racionalnih pogledov na sodobno umetnost. Ko pa govori o *informelu*, govori o vprašanju primarnosti materije oziroma duha v filozofskem smislu, o pretencioznem in preekzaktnem posploševanju, o likovnem osiromašenju in programski redukciji). V Bassinovem predgovoru oba pojma nista ločena niti po smiselnih zvezah niti po obliki splošnega dela. S 'filozofijo' in 'enostranostjo' je Bassin oba pojma izenačil. Če ju je izenačil ponevedoma, če se 'čuti sposobnega', da ju naknadno razdruži, je to njegova zasebna stvar, ki je ne more razrešiti javnost niti njegov kritik, ker to iz splošnega dela Predgovora ni razvidno.«

Dovolite, dragi tovariš, da na tem mestu prekinem s svojo konstrukcijo polemike. Po petelinji logiki se je dvignila krivulja temperature na potrpežljivem papirju. A. B. očita J. P., da zanika in poenostavlja najnovejši razvoj moderne likovne umetnosti, ker ga zapira v ozek okvir abstraktnega impresionizma. J. P. pa očita A. B., da je enostranski, ker sodobno likovno umetnost enači z *informelom*. Za A. B. pa je *informel* — konstruktivna, smiselna stopnja v razvoju *tašizma* itd. Vaša diagnoza pričujoče in številnih podobnih polemik je potrjena v toliki meri, da je razviden kritičen položaj mlade kritične generacije. Ali si lahko zamislite, kako bi se ohladila notranja temperatura obeh bojevnikov, če bi jima lahko postregli z izčrpnimi podatki »vseslovenske« ankete, ki bi imela tudi taka vprašanja: Kaj vam pomeni abstraktni ekspresionizem, kaj *tašizem*, kaj *informel*? Upal bi si domnevati, da 95 odstotkom ti izrazi nič ne pomenijo. Komu tedaj sobesednika govorita, kaj njuna kritika gradi in kaj podira? Pridobita ali izgubita lahko le na osebnem prestižu, ki je sestavljen iz besed, tiskan na papirju, omogočajo pa ga družbena sredstva. Z vsem tem sem vam hotel povedati, da zame polemika izgubi svoj smisel, če postane sredstvo osebnega prestiža. Če je ta ugotovitev za vas sprejemljiva, se lahko vrnem k primeru, ob katerem sva začela izmenjavo najinih stališč.

»Predgovoru A. Bassina sem očital in ta očitek ponavljam: Racionalno prečiščevanje likovnih konceptov ni značilno za tisto sodobno umetnost, ki jo obravnava H. Read v sedmem poglavju svoje Kratke zgodovine. Podnaslov tega poglavja (v izvirniku na strani 218) je sledeč: 'Izvori in razvoj umetnosti notranje nuje: abstraktni ekspresionizem'. Če bi bilo po Bassinovem, bi moralo že tam stati — izvori in razvoj umetnosti racionalnega prečiščevanja likovnih konceptov.

Sedaj pa po vrsti:

1. Ko sem v povzetku sedmega poglavja Readove Zgodovine govoril o pomenu Kandinskega, nisem pisal, kakor potvarja A. Bassin, da je bila istočasno zastavljena smer kasnejšemu avtomatizmu in kaligrafskemu stilu, ampak, da je bila smer zastavljena s tem, 'da mora umetnina vzbujati (evocirati) odgovore na globlji ravni, na ravni, ki ji danes pravimo podzavest' — to je bila namreč zahteva Kandinskega.

2. Zveze med Kandinskim in avtomatizirano formo v mojem besedilu ni. To zvezo najprej vzpostavlja, nato pa pobija A. Bassin. S tem, da si je A. Bassin nekaj izmislil, da potem lahko zanika, ni uspel zavreči Readove oznake, da je abstraktni ekspresionizem umetnost notranje nuje. Umetnosti notranje nuje pa bolj odgovarja oznaka podzavestne ustvarjalnosti kot Bassinova teza o racionalnem prečiščevanju likovnih konceptov.

3. Mnenje, da je treba šteti vsakega abstraktnega umetnika za abstraktnega ekspresionista, je A. Bassinu nerazumljivo zato, ker tega nisem nikjer zapisal. Ponavadi so ljudem nerazumljive tiste stvari, ki jih nikjer ni.

4. Slikarja M. Tobeya sem omenil v popolnoma isti zvezi kot H. Read in ne v nasprotju z njim, kot bi to želel A. Bassin. (Dokaz: H. Read: 'Neposreden vpliv orientalske kaligrafije je viden v delu Henrija Michauxa... in v delu Marka Tobeya, ameriškega umetnika, ki je obiskal Daljni vzhod v letu 1934, ko se je posebej posvetil študiju kitajske kaligrafije.') (v izvirniku na strani 252) J. Pirnat: 'S tem je bila zastavljena smer kasnejšemu avtomatizmu (J. Pollock) in kaligrafskemu stilu (H. Michaux, M. Tobey). (Problemi 4, 352).

5. A. Bassin piše 'naj bi štel Read k popolnoma abstraktnemu tipu ekspresionizma šele umetnika Fautriera. Tako trdi Pirnat, Read pa drugače.' Tudi v tem primeru ni razlike. Na strani 254 angleškega izvirnika beremo: 'Medtem sta izdelala v Parizu dva umetnika, Jean Fautrier in Wols, iz čisto različnih izvorov, popolnoma abstrakten tip ekspresionizma' (a completely abstract type of expressionism). Readova oznaka stila slikarja Fautriera je v izvirniku sledeča: 'Fautrierov stil vodi postopoma proti »dejavnemu slikarstvu«, oznaki, ki poteka od ameriškega kritika Harolda Rosenberga'. Po tem stavku nikakor ni mogoče zapisati tega, kar je zapisal A. Bassin: 'Dejal sem že, da je (po Readu) slikar Fautrier eden od predstavnikov dejavnega slikarstva'.

6. V zvezi s slikarjem J. Pollockom piše Bassin, da sem nekritično apciral njegovo tezo o razvoju modernega slikarstva na določenega avtorja. To, da Bassin lahko govori o svojih tezah, ni njegova zasluga. Iz zmešnjave Bassinovih trditev v predgovoru sem moral sam izluščiti teze, da jih je bilo sploh mogoče razumno obravnavati. Ali je bil primarni pristop slikarja J. Pollocka res 'izrazito racionalno pogojen' kot trdi Bassin na podlagi Readove splošne definicije dejavnega slikarstva? Na strani 258 piše Read, da je na J. Pollacka neposredno vplival slikar André Masson. O tem slikarju zvemo, da je 'do leta 1940 razvil celo mitologijo podzavesti in to je bil stil, ki ga je prenesel v Ameriko'. Pollockove slike iz let 1943/44, piše Read na strani 260, 'kažejo najbolj osebno uporabo nadrealističnih gesel. Ohranil je fragmente Picassove anatomske metaforike in popačene spomine nadrealističnega bestiarija (toda ti fragmenti bi lahko prišli prav tako tudi od Massona), vse v mejah sheme nepretrgane, krožeče arabeske, ki izgleda, da učinkuje avtomatično in nas spominja na Miroja ali Massona.'

7. A. Bassin trdi, da povzroča Readova oznaka abstraktni ekspresionizem, ki sem jo prevzel — 'nered, ter nekritično in nesmiselno ocenjevanje posameznih umetniških del'. Najprej bi ga opozoril, da v povzetku nisem ničesar ocenjeval. Nato bi izrazil dvom, da bi bilo možno ocenjevati umetniška dela z oznakami, ki jih imenuje A. Bassin — tri smeri sodobnega slikarstva: *tašizem*, *dejavno slikarstvo ter informel*. Končno pa bi odklonil še njegovo 'misel', da 'sodobna umetnost izkorišča filozofsko izkustvo pri odkrivanju resnic'. Če govorimo o sodobni likovni umetnosti, potem je to še vedno umetnost oblik. Oblike moramo videti. Likovne izkušnje so vidne izkušnje, ki se navezujejo na preteklost in se odpirajo bodočnosti. Z izmišljanjem je

že tako, da z njim nikamor ne pridemo niti v umetnosti niti v kritiki. Bassinovo pisanje je zato zgleden primer. Bassin sam nam je osvetlil Picassovo misel, da abstraktne umetnosti ni, da moraš zmeraj z nečim pričeti. Likovni umetnik zato zmeraj začne s tem, da mu stvari stojijo pred očmi.

8. Pri Wolsu ostane najznačilnejše to, kar je sam zapisal. Drobne stvari ob morju so mi dopustile, da sem pozabil pomen človeka, pokazale so mi večnost v majhnih valovih pristanišča, ki se ponavljajo, ne da bi se ponavljali. Torej dvojje: pobeg od kaosa našega delovanja, to je družbena dezangajiranost in intuitivno dojemanje večnosti, nikakor pa ne racionalistični pristop A. Bassina.

9. A. Bassin piše, da sem priznal neke vrste analogijo znanosti in umetnosti. Zapisal sem: 'Zaenkrat še, ne moremo zanikati določenih zvez med sodobnimi znanstvenimi in umetniškimi prizadevanji.' Določene zveze niso analogije, kakšne pa so te zveze, je posebno vprašanje. Verjetno niso tako preproste, kakor si jih zamišlja A. Bassin v 25. št. Perspektiv.

Po vsem tem bi se dalo zaključiti, da se nisem trdovratno oklepal termina abstraktni ekspresionizem, ampak da sem na kratko povzema sedmo poglavje Readove Zgodovine, s podnaslovom 'Izvori in razvoj umetnosti notranje nuje: abstraktni ekspresionizem.' Grobe označitve ali dopustitve so domena Bassinove 'kritične' metode, ki sem jo že opisal: A. Bassin najprej nasilno nekaj skonstruira, da to lahko naknadno pobija.

Kot vidite, dragi tovariš, je polemika prišla do stopnje, ki bi jo lahko imenovala »strti lešniki«. J. P. je sadeže trl po vrsti, malo jedrc pa je užitnih tudi za druge, recimo za naju. Kakor ste gotovo opazili, imata sobesednika nekaj skupnega, čeprav se pobijata na »žive in mrtve«. Oba se oprijemata, kot pijan plota, Readove Kratke zgodovine. S citati istega avtorja drug drugega pobijata. Zanju je poglavitno vprašanje — kdo ima prav, za naju pa je vprašanje najti tako rešitev, da bo prav tudi za druge. Kaj pa če ta najin, če ta naš prav izključuje tiste resnice, na katere tako trdovratno prisegata sobesednika? Gotovo se še spominjate, da je A. B. povzema Readove oznake, tako imenovanega »dejavnega slikarstva«. Po tej oznaki si dejavni slikar ne prizadeva izraziti svojega »notranjega čustvenega stanja«, ne opira se na čustvovanje, ampak skuša »razširiti področje svoje fizične osveženosti«. Kljub temu, da tak slikar »ne name-rava izraziti čustvovanja, ga vendarle ustvarja«. Zlahka boste opazili, da se ta oznaka določenega slikarstva odnaša predvsem, oziroma samo na slikarje. Ne vem, če sem dovolj jase, toda zdi se mi, da ta oznaka pravzaprav izključuje nas kot gledalce, izključuje nas s tem, da nam pravzaprav govori samo o tem, kaj se godi s slikarjem, prav nič pa nam ne govori o tem, kaj bi se lahko zgodilo z nami, če bi gledali sliko »dejavnega slikarja«. Zanimivo je namreč to, če ste opazili, kako »nevsiljivo« smo mi gledalci ali dojemalci slike izključeni iz dogajanja. Vse, kar se dogaja, če prebiramo te in sorodne oznake, se dogaja na relaciji umetnik-kritik. Na osnovi slik označuje kritik, kaj se pravzaprav dogaja z umetnikom. Sedaj pa se spomnite, kako J. P. povzema istega angleškega avtorja, ko govori o J. Pollocku, ki je baje najznačilnejši predstavnik »dejavnega slikarstva«. Ta umetnik je, kot pravi Read, zelo »osebno uporabil nadrealistična gesla«, prevzel je Picassove anatomske predstave, vse pa tako, da izgleda avtomatično in da spominja na Mirója in Massonna. Tudi ta oznaka je cela kratka zgodovina, kaj vse je delal J. Pollock. Avtor te oznake nam posreduje dogajanje slikarja, kaj pa bi se zgodilo z nami, če bi posredovanje odpadlo? Domnevam, da bi v tem primeru ne vedeli ničesar več o tem, kako si je slikar prizadeval »razširiti področje fizične osveženosti«, nič več o tem, kako je »spontano in avtomatično ustvarjal«, popolnoma razoroženi bi se znašli pred sliko in bili bi v nevarnosti, da bi se od nje odvrnili kakor od predmeta, s katerim ne vemo kaj početi. Spoštovani tovariš, ali vidite sedaj,

kako potrebni so nam posredniki? Brez njih, brez njihovih oznak, bi slike izgubile svojo »vsebino«. »Kritične oznake«, o katerih sva govorila, dajejo tedaj slikam »vsebino«, ki jo sedaj tudi že poznavajo. Po vsem tem morava tedaj priznati, da so posredniki neobhodno potrebni za to, da slike sploh so. Brez njih bi bile slike predmeti, s katerimi ne bi vedeli kaj početi. Posredniki pravzaprav »ustvarjajo« slike, oziroma jim »dajejo vsebino«. Brez njih bi bili tudi slikarji odveč. Ali se vam ne zdi, da sem s svojim sklepanjem prišel le nekoliko predaleč. Če je tako, potem je nekaj narobe s posredniki in njihovimi oznakami.

Ali se spomnite, kako ste se v svojem predzadnjem pismu spraševali, kaj se pravzaprav z nami dogaja, kadar gledamo sliko, ki nam je »všeč«, ki se nam zdi »lepa«, ki jo »razumemo«. Opozorili ste me na to, da se takrat ne sprašujemo po tem, kaj ta barva pomeni, kaj pomeni jabolko na robu mize, kaj pomeni ornament na ozadju. Po ničemer, kar vidimo na sliki, ne sprašujemo več, kaj pomeni. V takem primeru se nam dogaja, da nam slika razkriva pomen svojih oblik, dogaja se nam celo, da se na sliko navežemo. Ob taki sliki ponevedoma vzklikamo — *to je pa umetnost!* Ali nam je tedaj potrebno zvedeti še kakšno drugo »vsebino« npr. da je slikar skušal »razširiti meje svoje fizične osveščenosti?»

Oblike nam lahko kaj pomenijo, ali pa tudi ne. Če kritika ni sposobna opredeliti pomena oblik, potem nam ne more pomagati tudi takrat, kadar pravimo, da slike »ne razumemo«. Ali pa nam kritika razkrije pomen oblike s tem, če zapiše, da sodi slika v tisto smer sodobnega slikarstva, ki se ji pravi npr. »dejavno slikarstvo«, če nam dopoveduje, da slikarju ni šlo za to, da bi »izrazil svoje notranje čustveno stanje« itd? Če kritika oblikam najprej ne določi pomena, ki ga za nas imajo, ne more izrekati vrednostnih sodb. Kritiki se sicer lahko »čuti sposobnega« ocenjevati sliko, za nas pa je nesposoben kritik. Gotovo ste opazili, da sem se s tem vrnil k tezi, ki sem jo postavil na začetku, ko sem vas skušal prepričati o tem, da je polemika lahko tudi plodna. Dovolite, da jo skušam predvideti do kraja.

»A. Bassin je v Predgovoru uporabil pojem »pristinega nacionalnega, domačega liričnega občutja« za opredelitev del dveh mladih umetnikov. Očital sem mu in očitek ponavljam: Pojmovanje mišljenja določenih zgodovinskih pojavov ne moremo odtrgati od njegovih konkretnih nosilcev, da ne bi pri tem zašli v abstraktno posploševanje. Orisal sem na kratko, kako se je ta pojem razvijal od leta 1904 do 1923, ko se je ustalil v formulaciji dr. F. Steleta kot ena »bistvenih potez slovenskega plemenskega značaja«. Dr. Izidor Cankar in dr. France Stele sta bila mlajša sodobnika naših impresionistov. Vprašanje slovenstva v likovni umetnosti se ni postavljalo v 19. stoletju. »Prvič in edino« se je začelo postavljati od leta 1904 naprej. »Slovenski plemenski značaj« v umetnosti baroka je odkrival dr. F. Stele in sodobniki, ne pa Tomaž Hren, Vprašanje slovenstva v likovni umetnosti je bilo aktualno v dvajsetih letih našega stoletja in ne v baroku. Po tem bi lahko sklepali, da to vprašanje ni bilo pogojeno v baroku, ampak v impresionističnem obdobju. Ali se struktura naše družbe od dvajsetih do šestdesetih let res ni niti toliko spremenila, da današnja pogaja še vedno ista vprašanja kot pred štiridesetimi leti? Kaj se je enkrat za vselej ustavilo ob letnici 1923? Struktura naše družbe, slovenski plemenski značaj ali filozofska misel A. Bassina? In kaj navsezadnje pogaja umetnostnozgodovinske pojme? A. Bassin je pojem pristnega nacionalnega, domačega liričnega občutja »pogojil« z besedami dr. Izidorja Cankarja: »Turobna melanholija, domotožje po boljšem planetu, resignirana zasanjanost v problematično podobo sveta je vidna v vsej moderni umetnosti, je doma tudi v deželah, ki jih Rihard Jakopič ne pozna, ter je še intenzivnejša v mlajših umetnostnih strujah, ki so mu tuje.« Bassin nas torej poučuje: To, kar je »pristno naše«, kar »diši po domači grudi«, kar je »nacionalno« in kar »lirično občutimo«, lahko najdemo v vseh deželah sveta, saj je še inten-

živnejše v mlajših svetovnih umetnostnih strujah, med temi tudi v informelu. To pa je bil pravzaprav namen njegovega Predgovora. A. Bassin se z umetnostnozgodovinsko oznako ni samo poigral, ampak je ni razumel.

Zgornje trditve res ne temelje samo na upoštevanju 'hitrega in kvantitativnega razvoja sodobnega likovnega izraza', temelje predvsem na upoštevanju novih kvalitet, ki se z razvojem pojavljajo v spremenjenih odnosih.«

Gotovo ste že opazili, kako je pojmu pristnega, nacionalnega liričnega občutja nadrejen pojem slovenskega plemenskega značaja? Spor o tem pojmu, ki sva mu pozorno sledila, bi skušal navezati na postavljeno tezo. Če namreč oblikam ne določimo *pomena, ki ga za nas imajo*, lahko svoje vrednostne sodbe izvajamo iz poljubnih apriornih idej, principov, kategorij, na primer iz ideje slovenskega plemenskega značaja. Določenim kritikom, ki sva jih imenovala posrednike, je potrebna nespremenljivost tega značaja, in pokazalo se je, da se zanje ne spreminja že od 18. stoletja sem. Še malo, pa se bo izkazal za skoraj večnega in iz njega izvajane vrednostne sodbe bodo trajne, trajna pa bo tedaj tudi pomembnost njihovih avtorjev. Želje po trajnosti v tem smislu so normalne, če upoštevamo, da jih neusmiljena logika stvarnosti vedno znova demantira. Kljub temu pa *kritične misli ne moremo izenačiti s temi željami*, čeprav se nam v tej preobleki dejansko prikazujejo.

Upam, da vam s svojim predolgim pismom ne bom v nadlego. Z zanimanjem pričakujem vaših pripomb k postavljeni tezi, saj bom samo na ta način spoznal napake svojih sklepov. Zanima me seveda, kaj menite o polemiki.

S tovariškimi pozdravi vaš

T. Z.

Ocene in poročila

ALOJZ SREBOTNJAK: MONOLOGI ZA FLAVTO, OBOO, ROG, TIMPANE IN GODALNI ORKESTER

Prva izvedba Srebotnjakovih Monologov je bila 14. decembra 1962 na koncertu orkestra Slovenske filharmonije. Dirigent je bil Bogo Leskovic. Stavki so: Largo, Allegro in Andantino. Delo je tudi posneto za program Radiotelevizije Ljubljana. Partitura ni tiskana.

Kot pravi avtor sam v Koncertnem listu, predstavlja delo vsebinsko: »... izpoved — monolog treh različnih karakterjev, zato se tudi glasbena govorica naslanja na karakteristike treh različnih instrumentov.« V prvem stavku je ob timpanih in godalih solistični instrument oboa, v drugem flavta in v tretjem rog. Delo je komponirano serijsko, v stilu dodekafonije Schönberga, Berga ali Weberna. V vsem delu je uporabljena ena sama serija in sicer: e-b-es-d-fis-a-g-f-c-cis-h-gis. Uporabljene so tudi vse transpozicije in pa vse štiri obrnitve (osnovna, zrcalna, rakova, zrcalno-rakova). Kontrast med solistom in orkestrom (godala in timpani) je v glavnem v tem, da nastopa solist kot melodični, orkester pa kot homofono-zvočni faktor. V solističnem partu teče serija (ali seveda katerakoli njena transpozicija ali obrnitev) vedno linearno. V orkestru pa se razpreda linearno in navpično po vsej zvočni gmoti tako, da je včasih težko ugotoviti, za katero transpozicijo ali obrnitev serije gre. Pri tem se skladatelj drži pravila, da se noben ton ne sme ponoviti prej, preden ne nastopi ostalih enajst.

Ritmika je zelo pestra in komplicirana in obenem z neenakomerno metriko odpravljena poudarjene (težke) in nepoudarjene (lahke) dobe takta. Tako ostane takt, podobno kot v renesansi, le še orientacijsko pomagalo. Ritem je uporabljen tudi za motivično in tematično gradnjo, oziroma v principu isoritmije kot sredstvo za motivično in tematično ponovitev in variacijo.

Zvočni spektrum je tudi zelo izrabljen. Uporabljene so vse lege instrumentov z njihovimi specifičnimi barvami. Od načinov igranja, ki vodijo k zvočnosti, širši kot običajno, pa naj omenim predvsem »Flatterzunge« pri flavti in rogu, glissande pri timpanih, pri godalih pa con sordina, flagoelete in tastiera.

Nekoliko podrobnejša analiza posameznih stavkov je takale: Largo ima približno formo A B A₁ B₁ A₂. V A-jih nastopa oboa sama ali z orkestrom, v B-jih pa je orkester sam. Kontrast med A in B je nakazan tudi s tem, da je B nekoliko hitrejši (Più mosso). V začetnih treh in pol taktih najprej orkester sam nastopi s serijo. Nato pa jo oboa eksponira dvakrat: v osnovni obliki in v zrcalni obrnitvi. Nato oboa obenem z orkestrom nastopi še z rakovo in zrcalno-rakovo obrnitvijo in končno spet z osnovno obliko. S tem je A zaključen. A₁ in A₂ se razlikujeta v toliko, da nastopajo v njih vse štiri obrnitve transponirane serije. B (v njem nastopa orkester sam) je pisan tako, kot ves orkestrski del; serija poteka linearno in navpično. V njem so uporabljene različne transpozicije in obrnitve serije.

Allegro ima obliko A B A. Oblika je strogo simetrična. Simetrala poteka skozi sredino B-ja. Tako bi formo lahko zapisali takole: A B, in nato rakova obrnitev tega.

Stavek je bravurozen in uporablja vse tehnične zmogljivosti flavte. Tudi tu obstaja kontrast med A-jem in B-jem. A je hitrejši (Allegro), B nekoliko počasnejši (Poco meno mosso). A je bolj ritmično razgiban, B pa je melodioznejši. V A-ju je kontrast med flavto in orkestrom, serija nastopa ločeno v flavti in v orkestru. V B-ju pa se flavta vključuje v homofono zvočnost orkestra.

Tretji stavek, Andantino, je variacijska oblika: tema, štiri variacije in coda. Tema obsega 15 taktov. V njej nastopi rog s transpozicijo serije v fis v osnovni, zrcalni, rakovi in zrcalno-rakovi obliki. Orkester mu ritmično in kontrapunktično kontrastira. Variacije so precej svobodne, v njih

včasih težko spoznamo temo. V njih ostane kontrast med rogom in orkestrom, razen v tretji variaciji, kjer se združita v enotno zvočnost. Coda pa je zopet zelo podobna temi.

Delo se torej giblje v okviru stroge dvanaajsttonske serielne tehnike. Seveda pa ta tehnika kljub omejitvam vendar pušča skladatelju prostost širokih izraznih možnosti. Srebotnjak se tudi v izrazu, tako kot v tehniki, priključuje najmodernejšim smerem. Njegova zvočnost je brez čustvene barve, ki jo daje kopičenje terc v kvintakorde, septakorde, nonakorde itn., v njej ni disonanc in kosonanc. Gibanje melodične ne sledi zakonom, ki smo jih vajeni tam od renesanse naprej, ki so nam bili izraz določenih občutij. Metrika nima ne periodične ne kake druge, doslej znane zakonitosti, ritem ne nakazuje ne težkih ne lahkih dob takta.

Pa vendar najdemo v Srebotnjakovem delu vse osnove prave in resnične glasbe. V njej nastajajo kontrasti, napetosti in disonance, ki se po medsebojnih bojih umirijo in postanejo harmonični, pa se spet spustijo v nov boj. Melodika, ki je najbolj subtilni element glasbe, pri Srebotnjaku prav gotovo ni tehnično igrakanje s serijo, ampak nosi v sebi pečat skladateljeve ustvarjalnosti. Razbijanje motoričnega ritma tudi ni samo razbijanje, ampak je izraz posebno subtilnega ritmičnega občutja (čudovite primere za to lahko najdemo že v impresionizmu). Samo še zelo malo smo vajeni takšnega načina. Sicer se pod plaščem nerazumljenosti skriva ogromno diletantizma, dekadence in preračunanosti. Ampak o Srebotnjaku tega ne moremo trditi. Z Monologi smo dobili nov dokaz njegove talentiranosti in pa njegovega poštenega umetniškega hotenja.

-n-7

MERKŪ, GLASBA ZA GODALA, OP. 35

15. marca 1963 je Slovenska filharmonija pripravila prvo koncertno izvedbo novitete tržaškega skladatelja Pavla Merkŭja, Glasbo za godala, op. 35.

Skladba je organsko zrasla iz vokalne kompozicije, ki jo je isti skladatelj že pred nekaj leti napisal na vzpodbudo Slovenskega okteta na verze Kosovelove pesmi »Kako lepo«. Prvi stavek Glasbe za godala je pravzaprav le transkripcija skladbe za vokalni oktet, tako da je ista literatura predloga botrovala zvočnim realizacijam obeh stvaritev, vokalne in instrumentalne. Pri slednji je le-ta samo

izhodišče — Moto, ki v razvoju glasbenega tkiva doživi tri metamorfoze, ki jih prekinja samo vmesni Corale. Vsaka Metamorfoza prinaša neko novost, ne stilno — zvok je nenehno intenzivno ekspresiven, ampak tehnično in v izbiri izraznih sredstev: ob osnovnem tonalnem vzdušju čutimo v I. Metamorfozi nagibanje k atonalnosti ob nenehnem preskakovanju melodične linije z instrumenta na instrument; pizzicato II. Metamorfoze in zvočne gmote počasnega stavka (Corale), ki so blizu elektronsko proizvedenim zvočnim blokom, zaključuje oblikovno še najbolj jasno in trdno zgrajena III. Metamorfoza. Fugatni preplet le-te pa se, žal, konča z delnim razočaranjem: zadnjih nekaj taktov po svojem značaju popolnoma izpada iz osnovnega okvira skladbe, ker prinaša nerazumljiv in obenem nepotreben kompromis z dur-molovsko harmonijo.

PRO MUSICA VIVA

Večer orkestralnih skladb »sodobne glasbe« (kot bi ta izraz prevedli v slovenščino) je bil 1. marca v sodelovanju Slovenske filharmonije in skupine Pro musica viva. Skupina Pro musica viva je nastala iz prejšnjega kluba komponistov akademije za glasbo in predstavlja nekako najsoodobnejša in najekstremnejša prizadevanja slovenskih komponistov. Kot vsako leto, nam je tudi letos predstavila predvsem najnovejša dela svojih članov. Med temi bi morda pogrešali le Srebotnjaka, pač zato, ker je njegova najnovejša skladba Monologi v letošnji sezoni že našla pot na koncertni oder.

Pač pa nam je skupina letos poleg svojih del predstavila še dve skladbi iz sodobne svetovne ustvarjalnosti: Krzysztofa Pendereckega Threne aux Victimes de Hiroshima za 52 solo godal in Hansa Wernerja Henzeja Quattro poemi za orkester. Skladba Pendereckega je prav gotovo ena najekstremnejših, kar jih je pisanih še za instrumente, saj se njen zvok približuje zvoku konkretne in elektronske glasbe. Prav tako kot elektronska glasba, je tudi ta skladba sestavljena iz zvočnih kompleksov, katerih trajanje je določeno v sekundah. V zvok je vključeno vse: od flageoletov in glisandov preko četrtonov in raznih nenavadnih šumov, do udarjanja po instrumentu. Pod tem naslovom so takšna sredstva nedvomno pravilno uporabljena, saj z asociativno silo spominjajo na eno najhujših katastrof, kar jih je povzročil človek. Tako je bila to gotovo najmočnejša skladba večera in ni se ču-

diti, da je delo I. 1961. dobilo nagrado Internacionalne skladateljske tribune pri UNESCO. Ostane pa odprto vprašanje, kako bi se ta sredstva obnesla drugod.

Henze nasprotno v svojih Stirih poemih ne sega v ekstreme. Ne odreka se sicer sodobnim sredstvom in izrazu, vendar ti niso sami sebi namen. Vodi ga muzikalna invencija. Poemi nimajo literarne vsebine, pa so kljub temu polni lirike in poezije na eni, ter dramatike na drugi strani. Njegova pot gre po sledih Stravinskega in Hindemitha.

Ob takem programu, kot ga je sestavila skupina Pro musica viva, se človeku nehote vsiljuje komparacija. Pri tem moramo pač ugotoviti, da naša domača dela ob Zalostinkah za žrtvami Hirošime izgubijo epiteton modernosti in ekstremizma, niti se ne morejo s Poemi kosati v invencioznosti in glasbeni domiselnosti. In ne vem, če bi se dalo temu odgovoriti z nemo propheta in patria. Res pa je, da skupina Pro musica viva nima namena poslušalcu predstaviti neka nesporno tehtna dela, temveč ga hoče predvsem seznaniti s sodobnimi iskanji pri nas. In tako je treba tudi na ta prizadevanja gledati kot na različne poskuse priti do naše »musicæ vivæ«.

Jakob Jež je s Concertinom semplice za violino in godala napisal kratko, instruktivno delce brez večjih skladateljskih in izvajalskih problemov. Forma se približuje klasičnemu concertinu, melodika, harmonika in ritmika pa so nekoliko ekspresionistično pobarvane. Pri tem je delo napisano ravno s pravo mero glasbenega okusa, tako da je domiselno, jedrnato in povezano v celoto. Božič se je v svojem Koncertu za trobento in orkester sicer odmaknil od svojega, že kar tradicionalnega iskanja skupnega imenovalca med klasično glasbo in jazzom. Vendar ga je verjetno že sam socialistični instrument vodil do tega, da so vplivi jazza še občutni, posebno v pestrih ritmiki. Formalno gradi Božič delo v serielni tehniki, ki pa je poslušalec ne občuti. Sicer sloni delo na močni kontrastnosti, ki je zelo zanimiva, pač pa razbija občutek celote.

Petričeva Musique concertante za pihalni kvintet, timpane in godala kaže dva popolnoma različna obraza. Prvi stavek, Lento, je poln invencioznih mest, ves poudarek je na samem muziciranju. V drugem stavku, Vivo, pa gre Petriču predvsem za eksperimentiranje. Stavek je sestavljen iz vrste odstavkov, ki so vsak zase eksperiment izraznih možnosti pihalnega kvinteta, godal in timpanov. Brez dvoma je to zanimivo delo, ki bi pa bilo še bolj-

še, če bi bilo muziciranje in eksperimentiranje združeno v isti liniji.

Kruno Cipci se ne spušča v sodobna skladateljska iskanja. Njemu je glasba izraz in izpoved neke čisto določene vsebine, kot je bila to komponistom novoromantičnega stila. In tako bi lahko tudi stilno opredelili njegov Concertino za komorni orkester, čeprav se tu in tam opazi ekspresionistične elemente. Stibiljeva Skladnja za klavir in orkester so zelo efektivno pisana skladba, poslušalca pritegne najbolj nekakšna pointilistična bežnost tonskih pojavov in pa enovitost izraza.

Posebej je treba omeniti, da je bil tokrat program v okviru danih razmer dobro pripravljen, kar se pri koncertih sodobne glasbe ne zgodi vedno. Zasluge za to imajo solisti: Vladimir Škerlak, Pavel Šivic in Pihalni kvintet SF, posebno pa dirigent Samo Hubad, ki je znal orkester zainteresirati za sodoben program.

-R-R

SOCIOLOŠKA STUDIJA BORA IN OKOLICE

Dr. Cvetko Kostić: Bor i okolina

Sociološka biblioteka, št. 4, Savremena škola, Beograd 1962, str. 179

Avtor, ki ga poznamo že po njegovem delu »Seljaci industrijski radnici« (Rad, Beograd 1955) se nam je to pot predstavil s kompleksno študijo lokalne skupnosti znamenitega rudarskega »bazena« Bor v Srbiji. Predmet, ki ga obravnava, je »družba v našem industrijskem mestu«, ki jo proučuje na primeru Bora in njegove okolice. S tem je po njegovem mnenju že podana opredelitev prostorske dimenzije tega raziskovanja. Poleg tega pa to lokalno skupnost raziskuje v času od začetka prvih rudarskih del v l. 1903 do l. 1962, to je v dobi njene preobrazbe iz primitivne vasi v moderno mesto. Seveda to vsebinsko še ne pomeni skorajda nikakršne omejitve. Tega se zaveda tudi pisec in si zato zastavlja vprašanje — »kaj je predmet sociološkega raziskovanja pri vsem tem, kaj je quid proprium sociologije pri proučevanju neke takšne socialne skupnosti?« Pri tem je značilno, da ne postavlja vprašanje, kaj je pravzaprav predmet njene konkretne raziskave, temveč kaj je predmet sociologije pri raziskovanju takšne kompleksne družbene enote. S tem se že nakazuje njegov tradicionalni monografski pristop, ki ga vodi do tega, proti čemur uvodoma sam nastopa. Namreč tako, kot po eni strani postavlja zahtevo, da sociološka razprava

ne pomeni »pisanje o svemu i svačemu, i još o ponečemu« temveč da »imajo takšne študije dejansko svoj predmet«, tako po drugi strani prav njegovo delo par excellence predstavlja primer proučevanja »svega i svačega«.

Večja ali manjša obsežnost predmeta sama po sebi sicer še ne določa znanstvene vrednosti določene študije. Vendar pa je treba takoj dodati, da se praktično in logično nunjo pojavlja večja širina raziskovanja — pri danih kadrovskih, finančnih in časovnih možnostih — na račun njegove poglobljenosti in preciznosti. V tem smislu pa seveda že izredno široko zasnova raziskave, katere predmet se enostavno enači s predmetom določene znanstvene discipline (urbane sociologije) vpliva tudi na znanstveno vrednost njenih rezultatov.

Prav takšen pristop je avtorju onemogočil, da bi se izognil še drugi slabosti, ki jo sam opaža v podobnih raziskavah »srednjih mest« v Franciji in Ameriki. Takšne monografske študije so namreč skorajda brez izjeme prenasočene z obiljem najraznovrstnejšega gradiva brez ustrezne teoretske interpretacije oziroma posplošitve. V teh primerih gre torej bolj za sociografsko zbiranje podatkov kot za znanstveno sociološko raziskovanje. Tudi v Kostičevem delu je nanizanih cela vrsta — sicer zanimivih — podatkov, ki na raznih področjih družbenega življenja prikazujejo nastajanje nove »industrijske družbe« v zaostalem kmečkem okolju. To zbiranje različnih sociografskih, statističnih, »istoriografskih« idr. podatkov o lokalni skupnosti tudi sam šteje le za prvi del raziskovanja, ki ga imenuje idiografija. V drugem delu pa je treba te podatke »analizirati, klasificirati in si prizadevati, da bi ugotovili zakonitosti razvoja in pojasnili osnovne procese«. Ta drugi del imenuje nomografija. Nomografija mora ne le ločiti glavno od postranskega, temveč pokazati tudi na tipično v razvoju in tisto posebno, glede katerega se ta skupnost razločuje od drugih.

Ob takem eksplicitnem razlikovanju, ki ga podaja v prvem poglavju svoje knjige, pa potem na žalost skoraj vse njegovo nadaljnje obravnavanje lahko štejemo le za idiografsko. Sploh pa se zdi, da prikazanim zahtevam nomografije pri raziskovanju ene same skupnosti niti ni mogoče zadostiti. Kako naj npr. pokaže na tisto, kar je splošno, in na tisto, kar je posebno v razvoju te skupnosti (glede na druge), če pa proučujemo le njo — eno — samo. To zahtevo bi bilo mogoče izpolniti šele s komparativno študijo, ki bi se naslanjala na neko izdelano tipologijo

lokalnih skupnosti. V obravnavanem primeru se je komparativne metode lahko posluževal le toliko, kolikor je znotraj proučevane skupnosti raziskoval medsebojna razmerja in odnose med njenimi ožjimi strukturnimi kategorijami (npr. med središčem in okoliškimi naselji).

Avtor sicer uporablja značilno specifično terminologijo urbane sociologije. Tako npr. govori o primarnih skupinah in družbenih agregatih, o družbenih kategorijah, o družbenih procesih (industrializacija, urbanizacija, ekomodacija, asimilacija, nasprotja), o socialnih vprašanjih ipd. Pri tem pa vendarle še sam ni prepričan, da je zajel »ravno tiste dimenzije te lokalne skupnosti, ki bi jih morala sociološka študija zajeti«. Do sedaj še številnim raziskovalcem na Zapadu ni uspelo izoblikovati kekega trdnejšega »skupnega imenovalca«, teoretsko zasnovanega integralnega raziskovanja lokalne skupnosti. Tako seveda tudi Kostić ni mogel rešiti tega problema.

Tisto, kar mislim, da bi opravičevalo specifično raziskovanje z vidika sociologije lokalnih skupnosti in s tem nudilo »skupni imenovalca«, ki ga išče avtor, je v tem, da bi proučevali določene družbene pojave oz. procese z ozirom na poseben determinacijski sistem, ki ga predstavlja takšna skupnost kot celota. Le na tej osnovi lahko temelji znanstvena upravičenost takšnega raziskovanja. V praksi pa so pogoste raziskave, ki so prvenstveno osredotočene na določene »ožje« družbene pojave in so samo zaradi enostavnejše praktične izvedbe omejene na okvir lokalne skupnosti (npr. proučevanje kriminalitete v določenem kraju, ali različnih aktivnosti v prostem času v istem ali drugem kraju itd.). Zaradi neizgrajenosti teoretičnega pristopa in enostavnosti pa se je takšno proučevanje določenega števila pojavov (vsakega zase) zelo razširilo tudi v primerih, ko si sicer raziskovalci postavljajo kot prvenstveno nalogo — proučiti skupnost kot celoto. V to vrsto raziskav pa verjetno lahko uvrstimo tudi obravnavano delo.

Avtor le malo razpravlja o skupnosti kot celoti, ter o činiteljnih in procesih, ki jo bodisi utrjujejo kot specifično kolektivno tvorbo ali pa jo razkrajajo na posamezne strukturne kategorije. Istočasno, pa skorajda medsebojno nepovezano, obravnava npr. takšna vprašanja, kot so zemljiška lastnina, delavski sveti, družina, deviacije, stanovanjsko vprašanje, vzgoja itd. — vsa z najrazličnejšimi podrobnostmi.

Na sploh lahko delo »Bor i okolina« najbolje označimo z ugotovitvijo, da v njem

pogrešamo sinteze in metodološko popolnejše analize bogatega »nepredelanega« gradiva induktivnega in deduktivnega izvora. Na eni strani imamo celo vrsto podrobnosti, s pomočjo katerih avtor opisuje posamezne, enkratne dogodke, ki — kot takšni — za sociologijo nimajo neposrednega pomena. (Npr. podrobnosti o tem, kako je ing. Franjo Šistek raziskoval teren in Pavle Mezdinovič našel rudo ipd.). Na drugi strani pa je značilno, da avtor v tej konkretni študiji prikazuje in pojasnjuje veliko število najbolj abstraktnih pojmov in posameznih teorij, katere potem samo ilustrativno navezuje na podatke iz Bora in okolice.

V metodološkem pogledu je za obravnavano študijo značilno, da se je pisec prvenstveno naslanjal na neposredno opazovanje, ki se je že v klasičnih tovrstnih raziskavah na Zahodu izkazalo kot zelo primerno. Tako je v letih 1959, 1960 in 1961 večkrat prihajal v Bor in tam živel več tednov, tako da je »na samem mestu zasledoval procese in spremembe in pri tem zbiral gradivo za to študijo«. Včasih je bilo to njegovo opazovanje bolj pasivno, včasih pa tudi dokaj aktivno. V prvem primeru se je npr. pomešal med člane določene grupe v skupnosti, da bi dobil potrebne podatke, vendar je bilo znano, da on ni član te grupe niti lokalne skupnosti. V drugem primeru pa je bilo njegovo opazovanje toliko zakrito z neposredno udeležbo v družbenem življenju skupnosti, da ga niti po izgledu niti po vedenju ni bilo mogoče razlikovati od ostalih članov (npr. ko je bil v jamah rudnika oblečen v rudarsko obleko in z rudarskim orodjem, ali ko je stanoval v delavskem bloku za samce).

Se večji delež podatkov v njegovi knjigi pa temelji na analizi dokumentov in »sekundarnega materiala« sploh. Analizo dokumentov je mogoče šteti za nekakšno posredno opazovanje razvoja in sprememb opazovane skupnosti v preteklosti. Pri tem gre bodisi za objavljene dokumente (članki, knjige, statuti, fotografije, filmi, umetniške risbe, načrti, statistični popisi in ankete ipd.) ali pa za šale odkrite, neobjavljene in znanstveno še neizkoriščene dokumente, ki predstavljajo avtentično gradivo dokajšne znanstvene pomembnosti.

Pozornost zasluži tudi avtorjevo izkustvo, ki ponovno potrjuje, da je družbeno življenje v takšni skupnosti, kot je Bor z okolico, »toliko zamotano in dinamično, da je posamezniku povsem nemogoče, da bi ga popolno spoznal in zaobsegel. Zato bi bila potrebna kolektivna prizadevanja cele znanstvene ekipe, ki bi imela na razpolago znatna finančna sredstva za tovrst-

no raziskovanje«. Tudi individualno delo je torej avtorja postavilo pred celo vrsto omejitev, ki so vplivale na kvaliteto obravnavane študije.

Po teh splošnih pripombah pogledimo na kratko še vsebino obravnavanega dela po posameznih poglavjih.

Uvodno razpravljanje nosi naslov »Predmet in metoda«, nato si pa sledijo sledeča poglavja:

- I. Od vasi do mesta
- II. Osnovne institucije
- III. Primarne grupe in družbeni agregati
- IV. Družbene kategorije
- V. Družbeni procesi
- VI. Družbena vprašanja in sklepi

Lahko rečemo, da je celotna zgradba snovi zelo jasna, in v tem pogledu avtor zasluži vse priznanje. To namreč odraža njegovo dobro poznavanje ustrezne literature urbane in ruralne sociologije. Le redkokdaj naletimo na monografijo o določeni lokalni skupnosti, ki bi se tako sistematsko naslanjala na abstraktni pojmovni in teoretski instrumentarij.

V prvem poglavju je opisan razvoj od primitivne in izolirane vasi do sodobnega industrijskega mesta. Glavni premik se je začel l. 1903, ko je neka francoska družba začela z eksploatacijo bakra. Pri tem so bile prva leta velike težave, saj Bor ni imel niti železniške niti cestne zveze s svetom, tako da so ves transport opravljali z volovsko vprego do Donave. Razvoj rudnika je spremljalo množično priseljevanje domačinov iz okolice, ki so tvorili večino nekvalificirane delovne sile, ter strokovnjakov in uslužbencev številnih narodnosti (Francozi, Čehi, Madžari, Nemci, Italijani . . .). Sledil je razvoj terciarnih dejavnosti, pojav alkoholizma in prostitucije, stanovanjski problem itd. Strupeni plin iz rudnika je uničeval floro in favno na vse večjem območju in ogrožal celo sam obstoj prizadetega prebivalstva. To je vplivalo na še hitrejšo preumeritev prebivalstva od kmetovanja na zaposlitev v rudniku. Povečalo se je povpraševanje po hrani, kar je privedlo do povišanja cen. Pojavljale so se prve delavske organizacije, ki so l. 1907 že zaznamovale prvi uspeh pri sklenitvi nove tarifne pogodbe o skrajšanju delovnega časa od 12 na 10 ur in povečanje mezd. 1907 l. pride do prve stavke. Francozi so imeli takšen položaj, da je bil njihov vpliv povsod občuten, čeprav jih je bilo po številu samo sto. Poskušali so utrditi katolicizem, podpirali so tudi postavitev pravoslavne cerkve, imeli so odličen vpliv

v občini in (s podkupovanjem uradništva) tudi v ostalih javnih ustanovah.

Brezizglednost pri reševanju uničujočega delovanja strupenega plina je navedla kmete k temu, da so z iznenadnim napadom zaustavili delo topilnice bakra. V tem boju so seveda kasneje klonili pred orožjem žandarmerije. Bor je dobival izgled mesta, ustrezne mestne ustanove, zadostno število prebivalcev itd. Kljub temu pa so se ljude upirali priznanju statuta mesta, ker so bili davki in takse po tedanjih zakonih dosti nižji v naseljih vaškega tipa kot pa v mestih.

V drugem poglavju z naslovom — »Osnovne institucije« obravnava avtor zemljiško lastnino, delavske svete in komunjo. Na začetku poglavja govori o tem, kakšne vrste institucij sploh obstoje (ekonomske, družinske, vzgojne, religijske in rekreativne), nikjer pa ne definira pojma institucija nasploh. Pri tem mislim, da je tudi postavka, češ da obstoji ravno šest vrst investicij, preveč arbitrarna; v neki drugi klasifikaciji bi jih lahko z enako upravičenostjo našli več ali manj. Vsekakor pa se čuti pomanjkljivost v tem, da pravzaprav ni jasno, kaj avtor sploh razume s pojmom institucija. Glede na vpeljeno rabo tega pojma v sociologiji se nam zdi, da avtor preveč razširja njegovo vsebino in da ga tudi neadekvatno uporablja. Vprašljivo je npr., če je mogoče tudi lastnino šteti za institucijo? Gotovo pa je, da komunjo kot »osnovno družbenopolitično in teritorialno skupnost...« nikakor ni mogoče reducirati le na institucijo. Če se takšne simplifikacije pojavijo v pravniških razpravah, je to še mogoče razumeti, nikakor pa tega ne bi pričakovali od sociologa.

Tudi pri samem obravnavanju gradiva o komunji lahko vidimo, da pisec komunjo (vsaj v nekaterih primerih) izenačuje z občinskim ljudskim odborom in seveda v tem smislu potem govori o komunji kot o instituciji. Tako npr. na str. 78 govori o tem, kako »so padle (na komunjo) težke in odgovorne naloge že od njene ustanovitve«. Ustanoviti pa seveda ni mogoče družbeno skupnost, temveč kvečjemu le institucijo.

V tem poglavju omenja avtor zanimivo vprašanje specifičnega položaja in vloge, ki jo ima endodominantno podjetje (rudnik) za celotno skupnost. Tako se je npr. mesto Bor pred vojno in nekaj let po njej »razvijalo samo kot kolonija rudnika, v kateri so živeli delavci«. Zato je v tem obdobju »mesto Bor ostalo brez najnujnejših komunalnih objektov in objektov družbenega standarda« (str. 78). Kasneje pa je prevladalo pojmovanje, da

usodo tega mesta in njegove okolice ni treba vzeti samo na rudnik, temveč je treba razvijati tudi ostale veje gospodarstva. Zato so začeli ustanavljati tudi manjša podjetja, ki so obenem reševala problem nezaposlenih žensk. Na žalost avtor ne daje nobenih podatkov, ki bi osvetljevali tudi družbenopolitični aspekt dominantnega položaja rudnika v borski komunji.

V tretjem poglavju avtor obravnava primarne skupine in družbene agregate. Pri tem sprejema terminologijo, ki se je že ustavila v sociološki literaturi na Zapadu. To se pravi, da šteje za primarne skupine tiste, katerih člani so v medsebojnih odnosih »face — to — face« in jih povezuje občutek solidarnosti ter verovanje v iste ali podobne družbene vrednote. Kot takšne obravnava družino in sosedstvo. Z vidika sociologije lokalnih skupnosti je zanimiva zlasti vloga in pomen sosedstva. Sosedstvo je lahko primarna skupina in družbeni agregat. V prvem primeru gre za določeno število osebnosti, ki so z mnogovrstnimi vezmi povezane med seboj — ne samo prostorno, temveč tudi družbeno. To so »komšije«, katerim se malokaj prikriva in ki urejujejo svoje medsebojne odnose »neformalno« in po običajih. V zadnjem času pa se pojavljajo tudi druge oblike sosedstva, v katerih so le bolj prostorsko povezani, v kolikor pa imajo še kakšne druge zveze, se te urejajo s »formalnimi predpisi«. Posamezne družbene skupine v Boru imajo svoja posebna pojmovanja o sosedstvu; nekatere od njih sosedsko povezanost dosti bolj naglašajo kot druge. Na takšne vezi so posebno pozorni tisti, pri katerih prevladuje »kmečka mentaliteta«. Zanje velja, da »ni skrivnosti« pred sosedom, da je »sosed prvi, ki priskoči v nepriliki«, da sosed ve tudi »kaj se v mojem loncu kuha« itd. Toda čim bolj se to okolje urbanizira, tem bolj slabi sosedska povezanost. Doseljenci iz industrijskih krajev vezem »tradicionalnega sosedstva« ne pripisujemo nobenega pomena.

Posebna vrsta — »organiziranega in formalnega« sosedstva so stanovanjske skupnosti. Le-te so ustanavljali na območjih, katera »predstavljajo prostorsko, urbanistično in komunalno celoto«, tako, da glede na velikost območja, števila prebivalcev in materialne pogoje — lahko organizirajo in izboljšujejo različne službe, ki neposredno služijo družini, gospodarstvu in delovnemu človeku pri zadovoljevanju potreb vsakdanjega življenja.

Pri tem pa je pisec spregledal razliko med primarnimi in sekundarnimi skupinami. »Stanovanjske skupnosti« vsekakor bolj

ustrezajo tipu formalno zasnovane in racionalno organizirane grupacije oz. institucije kot pa lastnostim (ki smo jih zgoraj navedli), ki opredeljujejo primarne skupine.

Kadar pa so ljudje povezani samo v nekem fizičnem prostoru in jih razen fizične bližine ne povezuje ničesar drugega, govori avtor o »družbenih agregatih«. Leti so značilni za mesto in so nujni spremljevalec industrije in urbanizacije. Osebnosti, ki tvorijo neki družbeni agregat, so si navadno medsebojno tuje in anonimne. »Agregati niso organizirane celote, v njihovi strukturi ni hierarhije glede na položaj in funkcijo osebnosti. Po svoji naravi so lahko *teritorialni in časovni*...« (str. 98).

Nadalje avtor le še ilustrira posamezne vrste agregatov, češ, da je tudi to in to mogoče najti v Boru (npr. »gomila«, množica in publika . . .). To razpravljanje torej pomeni bolj razlaganje določenih socioloških pojmov, kot pa empirično raziskovanje vsebine, ki jo označujemo v konkretni lokalni skupnosti.

Četrto poglavje obravnava »družbene kategorije, t. j. kmete, delavce, kmete-industrijske delavce, strokovnjake, obrtnike in trgovce ter upokojene in delovne invalide. »Osebnosti, ki tvorijo neko družbeno kategorijo, ni treba, da imajo kakršne koli stike, odnose ali komunikacije. Imajo samo eno ali več značilnosti, ki so jim skupne« (str. 101). Družbenih kategorij je veliko (npr. moški, ženske, poročeni, neporočeni ipd.), toda posebnega pomena za strukturo določene lokalne skupnosti so zlasti *profesionalne* kategorije. Ljudje istega poklica so si v tem podobni, četudi se v vseh ostalih pogledih razlikujejo.

Takšno terminologijo je mogoče sprejeti, vendar pa bi bilo treba pojasniti eventualno razliko glede na — bolj običajno — rabo pojma »družbeni sloj«. Navadno govorimo o profesionalnih slojih, o profesionalni slojevitosti in strukturi itd., kar se zdi, da bi bilo tudi v tem primeru bolj ustrezno.

V nadaljnjem avtor podobno opisuje posebne značilnosti materialne in duhovne kulture omenjenih profesionalnih kategorij na območju Bora in okolice. Od tega naj navedemo le nekatera vprašanja, ki se pojavljajo glede na medsebojne vplive in odnose mesta in vasi. Glede tega si pisec postavlja vprašanje, od kod tolikšna trdovratnost, ki jo kažejo delavci v Boru, da po načinu življenja še naprej ostajajo kmetje, čeprav živijo v naselju, ki je tipično industrijsko in ima že precejšnjo industrijsko tradicijo? Na to vprašanje

pa nam v svojem delu še ne daje pravega odgovora. Določena specifičnost se sicer v zvezi s tem kaže v posebnem položaju, ki ga ima žena v družini podeželskih krajev tega območja. Po eni strani ima žena v teh krajih nenavadno pomembno vlogo pri odločanju o zadevah vsakdanjega življenja. Po drugi strani pa je istočasno prav ta žena najbolj omejena v svojih družbenih stikih s širšo okolico in je zato tudi najbolj navezana na tradicionalno kulturo (običaje, navade, vraže, delovne postopke) svoje družine.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da imajo delavci, ki so še povezani z vasjo, povsem drugačno stališče do svojega poklica kot pa delavci, ki delajo in stanujejo v mestu. Tisti delavci, ki so zapustili vas in prekinili tesnejše zveze s krajem, od koder izhajajo, navadno ne želijo, da bili tudi njihovi otroci istega poklica, kot so sami. To zlasti velja za rudarje, ki pravijo, da je vse boljše kot pa biti rudar. Delavci ki živijo po »delavskih vaseh«, pa v velikem številu želijo, naj njihov rudarski poklic prehaja od očeta na sina, tako kot je že tradicija.

Na podeželju je prišlo do povsem drugačnega vrednotenja dela in zaposlitve v industriji, kot je veljalo pred leti ob njenih začetkih. Kmet je zviška gledal na tiste, ki so se zaposlovali v rudniku. Štel jih je za »barabe«, se jih izogibal in ni želel imeti z njimi nobenih tesnejših stikov. Eni in drugi so šli zaposlitve v rudniku kot nekaj navrženega in začasnega. S časom pa se je takšno stališče in vrednotnje povsem spremenilo. Tudi pri kmetih je prevladalo nasprotno pojmovanje od prejšnjega. Sedaj večinoma mislijo, da od dela na zemlji ni mogoče živeti in da je edina rešitev »v plač«. »Ima službo, ima hišo« — je geslo, ki pomeni, da si je nekdo zelo uspešno uredil svoje življenje.

V petem poglavju avtor obravnava sledeče družbene procese: industrializacija, urbanizacija, akomodacija, asimilacija in nasprotja. Tudi pri tem dobimo vtis, kot da je bilo za avtorja bolj pomembno na vsak način obdržati logično zgradbo snovi, ki naj temelji na navedenih pojmih, kot pa poglobljena vsebinska analiza ustreznih problematike v Boru in okolici. Zato je videti, kot da bi bil dovršen del poglavja le na nekatere podatke o konkretni lokalni skupnosti nalepljen povzetek splošnih ugotovitev iz učbenikov ruralne in urbane sociologije.

Končno v šestem poglavju obravnava avtor še nekatera socialna vprašanja. Ta vprašanja so: stanovnanjsko vprašanje, vzgoja, zabava in deviacije. Socialna vprašanja so nujni spremljevalci urbanizacije

in jim zato v takšnem kompleksnem obravnavanju preobražanje zaostanka kmečkega okolja v industrijsko družbo upravičeno pripada svoje mesto.

Kljub vsem pripombam in kritikam, ki smo jih pokazali, je Kostićevo delo »BOR I OKOLINA« vsekakor zaslužilo objavo. Področje, ki ga obravnava, je pri nas še v veliki meri nezorana ledina. Celo v deželah z dolgotrajno tradicijo tovrstnega raziskovanja ne bomo našli dosti del, ki bi se po svoji znanstveni vrednosti kaj bolj odlikovala od obravnavanega. Če postavljamo določene zahteve, ki jih Kostićevo delo še ni ostvarilo, pa si obenem tudi ne delamo iluzije, da je to naloga enega posameznika. Kot posameznik pa je tudi Kostič dal obilo gradiva in idej, kar bo vsekakor koristen pripomoček v kolektivnih naporih za znanstveni razvoj na obravnavanem področju.

Zdravko Mlinar

E. E. CUMMINGS: UVELJAVLJENI EKSPERIMENTI V POEZIJI

V lanskoletni decembrski številki znane ameriške revije »Poetry« so objavljena imena in dela ameriških pesnikov, ki so bili nagradjeni za svoja dela v 1962. letu. Ena teh nagrad je bila posmrtno podeljena E. E. Cummingsu za osem pesmi, ki jih je objavil v tej reviji.

Cummingsovo poezijo so številni ameriški kritiki dolga leta ocenjevali le z nekaj stavki. Prva večja študija o njegovem delu je izšla šele 1958. leta (Charles Norman, *The Magic-Maker E. E. Cummings, The Macmillan Co., New York, 1958*). Kljub temu pa njegova poezija ni bila neznana ameriškim bralcem, vendar je šele omenjena zbirka potegnila za seboj cel plaz drugih kritičnih razprav.

Rojen 1894. leta je Cummings v ZDA končal študij filozofije, nato pa je v času I. svetovne vojne prišel v Francijo kot mnogi drugi ameriški umetniki, njegovi sodobniki. Potem je nekaj let živel v New Yorku, pa se spet vrnil v Pariz, kjer je študiral slikarstvo, s katerim se je vse življenje ukvarjal in ki je vplivalo tudi na njegovo poezijo. Pred drugo svetovno vojno se je za stalno naselil v New Yorku, kjer je 3. septembra 1962 tudi umrl.

Od 1923, ko je izdal svojo prvo pesniško zbirko »Tulips and Chimneys« (Tulipani in dimniki), so izšle še sledeče zbirke: »And« (In) — 1925; »is 5« (je 5) — 1926, »W VIVa« — 1931; »no thanks« (ne hvala) — 1935; »New Poems« (Nove pesmi) — 1938; »50

poems« (50 pesmi) — 1940; »1 X 1« — 1944; »Xaipe« — 1950; »95 poems« (95 pesmi) — 1958.

Cummingsova poezija odkriva jasen pogled umetnika-opazovalca, ki je v življenju izbral svojo pot in za katero ve, da sam moralno odgovarja pred seboj. Ta njegov individualizem pa v marsikateri pesmi preraste v človeka, ki je samo del družbe, ali kot sam pesnik to imenuje »anyone« (kdorkoli). Tega človeka pa Cummings vendar ne enači z delom mase, delom avtomatizirane družbe, zanj je vsak človek skrivnost. Cummings odklanja socialne konvencije, religijo, znanost, veruje pa v človeka, ki ima po njegovem mnenju vse možnosti, da je plemenit, in v tej kvaliteti išče Cummings večjo svobodo, za katero ne zahteva absolutnega žrtvovanja temveč vsestranske ljubezni in predanosti. Tudi pojem ljubezen ima pri Cummingsu posebno vsebino, saj je to lahko ljubezen do življenja, upora, upanja, samostojnosti, do sanj, ki predstavljajo iracionalno v človekovi zavesti.

Iz kaotičnega, modernega sveta Cummings zlasti rad izbira in slika ljudi, ki se v tem svetu ne morejo znajti, ki so zaradi te ali one individualne posebnosti izločeni iz nje. Rad slika svet neprizadetih umetnikov, prostitutk, homoseksualcev itn., po drugi strani pa v svoji poeziji oblikuje ljudi, ki jih visoko ceni, kot Picassa, Pounda, Hemingwaya. V številnih pesmih pa nastopa preprosto — »sodobni človek«, — individu-um dvajsetega stoletja.

Tudi obsevske vojni sta pustili sled v njegovi poeziji, to najbolj v satiri. Številne pesmi pa so posvečene abstraktnim vprašanjem časa in smrti, vrednot in idej. Njegov filozofski razvoj je šel od levega radikalizma k vse večji metafiziki.

Cummingsova poezija obsega mimo satire še refleksivno liriko in deskriptivno poezijo. Vsaka od teh je zastopana skozi vse njegovo delo. V satiri napravi Cummings velike stvari majhne in želi spodbuditi človeka k individualnemu odločanju in delovanju, sovraži in preganja konformizem na vseh področjih, smeši politike, utopiste, birokrate, poslovne ljudi in druge. V satiri pa je vendar bolj jasno nakazal, da veruje v plemenitost sodobnega človeka, nørčuje pa se iz psevdohumanizma anglosaksoncev, ki to govore o civilizaciji drugih ras.

V refleksivni poeziji se Cummings rad vrača v sanjski svet. V svojih prvih delih pa kliče k senzualnemu uživanju, kajti

... ustvarjeni smo drug za drugega; zato se smej, nasloni se nazaj na moje roke
saj življenje je ni paragraf

In smrt, mislim, da ni parenteza

(Cummings, *Poems*, 1954; str. 196).

Lahko rečemo, da je ton pripovedovanja tisti element v Cummingsovi poeziji, ki ji daje svojstven pečat. Če namreč ne razumemo jezika Cummingsove poezije, potem nam bosta vsebina in ideja njegovih pesmi prav gotovo ostali skriti. To zanj še posebej velja, kajti ravno v izboru jezika je šel Cummings zelo daleč, v nekaterih pesmih morda predaleč, saj so izpovedane v taki obliki, da je včasih moral kloniti celo zelo izčrpen in pronicljiv raziskovalec Cummingsove poezije — Norman Friedman (glej: Norman Friedman, e. e. cummings, The John Hopkins Press, Baltimore, 1960; str. 110). Cummings namreč uporablja poleg vsakdanjih besed in jasnega izraza tudi neobičajen besedni zaklad, ki ga je čisto sam ustvaril. Nista navadna niti arhaizem niti newyorški žargon, kar seveda vse otežuje razumevanje njegove poezije. To tako različno besedno gradivo pa Cummings preoblikuje v številnih metaforah in komparacijah, ki v njegovi kasnejši poeziji vse bolj preraščajo v simbole. Dinamiko doseže pesnik v predstavnem svetu poezije z neobičajnimi zvezami samostalnikov in glagolov, s spreminjanjem glagolov v samostalnike, s tvorbo novih besed po analogiji z že obstoječimi itn. Na ta način je Cummings ustvaril nov individualni sistem vrednot, ki kažejo odnos do obravnavanih motivov v novi luči.

Cummingsove pesmi so često pisane tako, kot da bi bila angleščina jezik brez infleksij. Cummings se tudi ne drži ustaljenega besednega reda: subjekt, glagol, objekt. Ta pojav povzroča v nekaterih primerih nejasnost. Pogosto je Cummings izkoristil nenavadno sintaktično rabo zato, da je na ta način pustil odprte nove možnosti interpretacije pesmi. To pa je tudi problem, ki povzroča težave pri prevajanju Cummingsove poezije, če hočemo upoštevati čim več možnosti, ki jih njegov verz nakazuje. Tako v pesmi »16 heures« sledeča verza lahko interpretiramo najmanj na dva oziroma na tri načine:

some are young some old none
look alike the flicks rush

(Cummings, Poems, 1954; str. 196).

Nekateri so mladi, nekateri stari — do sem je verz nedvoumen — medtem ko pa ostale besede lahko povežemo v sledeče enote: 1. none look alike, 2. none look alike the flicks, oziroma 3. none look alike (the flicks) in (the flicks) rush. Pri prevajanju z odvisnimi stavki bi Cummingsova poezija

brez dvoma izgubila svoj ritem, duhovitost in jedratost v izrazu.

Tudi delitev besed na zloge v zaporednih verzih ima pogosto ta namen, da vzbujajo ti deli sami določene asociacije, ali ko Cummings razdeli zloženke, da te dobe v tej novi situaciji dodatno funkcijo glede na celoten pomen pesmi.

Cummings je pogosto uporabljal rime, ki jih je npr. v zgodnjih sonetih razbijal v verzih in ni upošteval kitičnih oblik, medtem se je kasneje držal formalne zgradbe soneta, zato pa je v njih več skovank in nečistih rim. Mimo soneta je uporabljal še številne druge metrične oblike, veliko pesmi pa je v prostem verzu. Friedman meni, da je posebne pozornosti vredno dejstvo, da se v mnogih Cummingsovih pesmih prepleta znana metrična oblika s prostim verzom in omenjeni kritik je napravil celo preglede, v katerih ugotavlja, na katerem mestu in v kakšnih zaporedjih je to prepletanje najbolj pogosto.

Razen že navedenih posebnosti je za Cummingsovo poezijo značilna tudi tipografija, ki mimo vizualnega, estetskega vtisa, ko se pesem razraste v prostoru, vzbuja še razne, druge zaznave. Večji razmak med besedami da bralcu več časa za vsebinsko dojetje, ga presenetijo, je lahko odraz prostorninskih razmerij med opisanim ali pa izraz osamelosti itn.; besede, ki jih Cummings piše skupaj, pogosto odkrivajo simultano različnih dejanj; velike črke poudarjajo osebo, dogodek, idejo, glasovno vrednost (pesnik se je podpisoval z malimi črkami!). Pункtacija lahko služi za ustvarjanje ritma, gladkosti verza: besede v oklepajih so komentar, podajajo novo misel itd. Vidimo torej, da je tudi v tipografskem pogledu pesnik odkril nove možnosti poezije, ki pa jih je včasih pretiral do absurda.

Danes marsikatero Cummingsovo pesem laže razumsko in čustveno sprejmemo, ker nam postopno uvajanje v nove elemente njegove poezije omogoča spoznavanje in odkrivane tradicije, ki jo je sam v vsem delu gojil, nadaljeval, razvijal in bogatil. Če pa na njegovo poezijo, ki je tako rekoč polna rebusov, ob prvem branju nismo mogli v večji meri niti čustveno niti razumsko reagirati, bomo v postopnem spoznavanju le morda odkrili v njej podobo novega človeka modernega sveta, novo čustveno in razumsko doživetje. S tem pa bomo dali priznanje Cummingsovi poeziji.

Mirko Jurak

